

N. IORGA

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

CUPRINS:

CUVÂNT ÎNAINTE.

PREFAȚĂ.

CARTEA I. ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE.

I. Țara Românilor, Țara Românească.

Pământul locuit de români e numit de ei Țara Românească. Hotarele Țării Românești a tuturor românilor. Numele date de străini părților Țării Românești, împărțirea de români a Țării Românești după văile râurilor. Cărmuirea satelor din Țara Românească. Voievozii românilor în cele dintâi timpuri. Întemeierea, din Maramureș, a Țării Moldovei, ca țară de râu a Țării Românești. Starea pe atunci a principatului, mai vechi, al Țării Românești, muntene, a Basarabilor. Întemeierea orașelor și târgurilor din amândouă principatele. Coloniștii germani și armeni din Moldova.

ÎI. Moldova până la Alexandru cel Bun.

Bogdan-voievod, din Maramureș, face neatârnată de unguri Țara Moldovei și întemeiază o dinastie. Întinderea principatului său la miazăzi și răsărit. Lațco-vodă, fiul lui Bogdan. Episcopatul catolic al Siretului, întemeiat de Lațco. Boierimea moldovenească împotriva propagandei catolice. Familia lui Lațco-vodă: Teodor, fratele, și fata, Anastasia. Aducerea lui Iurg Coriatovici ca domn al Moldovei. Ștefan-vodă cel dintâi și luptele pentru tron a fiilor săi. Ștefan al II-lea și Petru. Mama acestora din urmă: Marghita sau Mușata. Înfrângerea polonilor aduși în ajutor de Ștefan al II-lea. Petru-vodă, învingătorul, se supune polonilor. El ia, pentru un împrumut făcut acestora, ca zălog ținutul Sepenicului. Roman-vodă, fratele lui Petru: cetatea Romanului, întinderea țării până la mare. Lipsa de norme pentru urmarea la tron. Ștefan-vodă urmează lui Roman, prins de poloni. Lupta de la Hârlău a lui Ștefan cu regele unguresc Sigismund. Lupta dintre Roman, Ivașcu, Iuga, Alexandru și Bogdan pentru tronul lui Ștefan-vodă al II-lea, mort.

III. Alexandru cel Bun.

Caracteristica lui Alexandru. Închinarea către poloni: lupta cu teutonii, tratatul din Lublau pentru împărțirea Moldovei, zălogirea Pocuției către Alexandru, căsătoria cu principesa litvană Ryngalla. Cucerirea granițelor de la miazăzi: Chilia, Cetatea-Albă; lupte cu Dan al II-lea, domnul Țării Românești, și cu turcii. Întemeierea de mănăstiri, organizarea Mitropoliei Moldovei. Soțiile și copiii lui Alexandru cel Bun. Ilie-vodă, urmașul lui Alexandru. Bogdan, fratele acestuia și tatăl lui Ștefan cel Mare.

CARTEA II. TATĂL LUI ȘTEFAN-VODĂ, TINEREȚEA LUI ȘTEFAN.

I. Lupta pentru scaunul lui Alexandru cel Bun.

Ilie-vodă și polonii; doamna Marinka. Gonirea lui Ilie de către fratele său Ștefan (al III-lea). Împăcarea fraților. Boierii lor, arătați anume. Orbirea lui Ilie de către Ștefan. Uciderea lui Ștefan de către Roman, fiul lui Ilie. Roman domn în Moldova-de-Sus. Fugarii în Ardeal aduc domnia lui Petru-vodă, fiu al lui Alexandru și dușmanul lui Roman. Puterea și luptele lui Ioan Corvin din Uniedoara” (Hunyady). Domnia lui Petru-vodă, sprijinit de Corvin. Închinarea lui Petru către poloni.

ÎI. Bogdan-vodă, tatăl lui Ștefan cel Mare.

Bogdan-vodă pribeag în Țara Românească. Soția sa Oltea (Maria), fratele ei Vlaicul și fiul acestuia, Duma. Legenda despre mama lui Ștefan cel Mare. Legăturile lui Bogdan cu Ioan Corvin. Năvălirea în Moldova a lui Alexandrel, fiul lui Ilie, cu polonii. Bogdan sosește împotriva lui Alexandrel cu unguri. Bogdan cată a se înțelege cu polonii. Învoiala lui cu Corvin. Oștirea polonă vine asupra lui Bogdan și e bătută la Crasna. Ștefan, fiul lui Bogdan-vodă. Legătura cea nouă a lui Bogdan-vodă cu Corvin. Prada tătarilor în Rusia. Dezbaterea păcii cu polonii. Aron ucide pe Bogdan și-și ia titlul de Petru-vodă (al III-lea; Petru Aron).

III. Domnia lui Petru-vodă Aron, ucigașul lui Bogdan-vodă.

Fuga lui Ștefan, fiul lui Bogdan-vodă, în Țara Românească. Petru Aron gonește pe Alexandrel. Apoi el e scos din scaun. Alexandrel e domn; legăturile lui cu polonii. Noua ivire a lui Petru Aron. Lupta de la Movile și moartea la Cetatea-Albă a lui Alexandrel. Petru-vodă Aron strânge țara în jurul său. Polonii se gândesc să aducă pe Berindel Litvanul. Împăcarea lor cu Petru Aron. Petru Aron închină țara turcilor.

IV. Lupta dintre Ștefan și Petru Aron.

Corvin înlocuiește pe Vladislav Dan, domnul Țării Românești, cu Vlad Dracul, fiul lui Vlad Dracul, zis mai apoi Țepeș. Moartea lui Corvin. Vlad se închină din nou ungarilor. El se hotărăște a sprijini pe Ștefan în urmărirea domniei Moldovei. Înțelegerea lui Petru Aron cu polonii. Lupta dintre el și Ștefan-vodă: Dolijești, Orbic; fuga lui Petru în Polonia. Ungerea lui Ștefan de către mitropolitul Teoctist. Drepturile lui la domnie și întâile lui măsuri.

CARTEA III. DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA LUPTELE CU TURCII (1457-75)

I. Cele dintâi legături cu polonii, împăcarea, boierilor.

Părerea falsă a lui Ureche despre începutul domniei lui Ștefan. Adevăratul caracter al acestei epoci. Boierii ce încunjurau pe Ștefan în 1458. Boierii de pribegie ai lui Petru Aron în

1459. Sentimentele polonilor față de Ștefan. Tratatul dintre Ștefan și poloni, încheiat la Overchelăuți. Noi boieri câștigați de Ștefan. Ștefan caută să se împăce cu logofătul pribeag Mihul.

II. Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii. Încercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia.

Caracterul sângeros al lui Vlad al II-lea Dracul; porecla de Țepeș, care i se dă pentru aceasta. Domnișori munteni adăpostiți în Ardeal: Dan cel Tânăr și Vlad Călugărul. Năvălirea și moartea lui Dan. Vlad Țepeș pradă ținuturile Brașovului și Sibiului. Noua lui îndreptare împotriva turcilor și pricinile ei. Nemulțumirea lui Ștefan cu războiul deschis astfel. Încercarea turcilor de a prinde pe Vlad. Arderea Giurgiului. Prădăciunile lui Vlad în Bulgaria. El cere ajutor ungurilor. Pricinile de dușmănie dintre Vlad și Ștefan-vodă. Petru Aron trece în Ardeal. Ungurii iau măsuri pentru ajutarea lui Vlad. Învoiala lui Ștefan cu polonii. Lupta se deschide între Ștefan și Vlad. Alcătuirea oștirii turcești venite asupra lui Vlad. Plecarea flotei. Oastea lui Ștefan. El se coboară împotriva Țării Românești. Trecerea turcilor peste Dunăre. Vlad lovește noaptea lagărul sultanului. Turcii la Târgoviște. Ștefan lovește Chilia; Vlad vine s-o apere. Ștefan, rănit, părăsește împresurarea. Lupta căpitanilor lui Vlad cu turcii. Plecarea sultanului. Radu, zis cel Frumos, fratele lui Vlad, lăsat în urmă de sultan, câștigă pe boieri. Sosirea în Ardeal a regelui Ungariei, Matiaș Corvin. Planul acestuia de a pune în Țara Românească și Moldova pe Vlad și pe Petru Aron. Trădarea și prinderea lui Vlad. Radu domn.

III. Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chilieii. Luptele cu Matiaș Corvinul.

Alexandru, fiul din flori al lui Ștefan. Căsătoria lui cu Evdochia de la Chiev. Alți copii din flori ai lui Ștefan. Elena, fata Evdochiei și a lui Ștefan. Ștefan câștigă Hotinul. El dezbate cu polonii stăpânirea asupra acestei cetăți. Luarea cetății Chilia de Ștefan. Răscoala Ardealului împotriva lui Matiaș Corvin. Matiaș potolește mișcarea. El pornește asupra lui Ștefan cel Mare. Regele la Baia. Lupta de la Baia. Noua legătură a lui Ștefan cu polonii, în anul 1468. Năvălirea lui Ștefan în secuime, prinderea prin vicleșug și uciderea lui Petru Aron. Vechea dinastie se întrunește în Ștefan, pe lângă care mai trăiește numai Cneajna, fata lui Alexandru cel Bun.

IV. Luptele lui Ștefan cu tătarii. Amenințările turcești. Clădirea Mănăstirii Putna. Luptele lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos și cu Basarab Laiotă. Căsătoria cu doamna Maria din Mangop.

Turcii capătă puțința de a răzbuna pe Radu cel Frumos, domnul muntean, împotriva lui Ștefan, care-i luase Chilia. Pregătirile de război între cei doi domni la 1469. Tătarii: firea lor. Tătarii Hordei de aur și ai hanatului Crimeii. Mamac, hanul tătarilor de peste râul Volga, și întreita sa lovitură la apus. Tătarii în Moldova și înfrângerea lor în dumbrava de la Lipnic. Prinderea lui Eminec, fratele Hanului și poate a fiului lui Mamac: Ștefan răspinge cu cruzime cererile hanului de a da drumul acestor prinși. Corăbii turcești pe Dunăre până la Saline, lângă Chilia. Așezarea lui Gangur ca pârcălab în cetatea nouă de la Orhei. Mănăstirile mai vechi ale Moldovei. Ștefan face o nouă mănăstire la Putna. Legenda întemeierii Putnei. Sfințirea bisericii. Ștefan arde Brăila. Radu nu poate veni la timp ca s-o mântuie. Boierii Stanciu și Iuga merg la regele Poloniei: înțelegere cu regele Cazimir în privința jurământului de credință, cerut de acesta de la Ștefan. Radu năvălește în Moldova. Ștefan taie pe Isaia, Negrilă și Alexa stolnicul, boieri moldoveni înțeleși cu dușmanul. El schimbă Sfatul boieresc. El bate pe Radu la Soci. Ucide pe boierii munteni afară de Mircea comisul și Stan logofătul. Radu pătrunde în ținutul Putnei și înalță cetatea Crăciuna; el durează o cetate la Teleajin și alta în București. Ștefan fură apa Siretului de la Crăciuna. Greutăți în Ungaria, care împiedică pe Radu: Vladislav, fiul lui Cazimir, e rege în Boemia; tânărul Cazimir, fratele lui Vladislav, e proclamat în Ungaria; se cere ajutor lui Ștefan pentru acesta. Răspunsul lui Ștefan. Altă solie a regelui Poloniei, Cazimir cel tânăr e gonit din Ungaria. Totuși, Matiaș Corvinul nu lasă să se ajute Radu. Voievozii ardeleni de pe acel timp. Turcii sunt ținuți în loc de lupta cu Uzun-Hasan, șahul turcoman al Persiei. Laiotă, fost și viitor Basarab-vodă (al II-lea) și râvnitor al scaunului muntean. Fiul lui, Basarab cel Tânăr, zis mai târziu Țepeluș. Ștefan sprijină pe Laiotă. Secuții se închină, prin Ștefan, lui Casimir cel Tânăr; ei dau dajde și ajutor de ostași voievodului Moldovei. Căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangup. Mangupul, cetate în Crimeia. Maria n-are copii; copiii lui Ștefan în 1472. Soarta nenorocită și moartea Mariei din Mangup. În 1473 se cere de poloni ajutorul lui Ștefan împotriva lui Matiaș; plan de împăcare între acesta și Cazimir pe socoteala Moldovei. Mari lupte în Asia între Mohamed al II-lea și Uzun-Hasan. Isac-beg, solul lui Uzun la principii Europei, vine pe la Ștefan. Lupta hotărâtoare a lui Ștefan cu Radu: înfrângerea acestuia la vadul de la Râmnicul-Sărat („Cursul Apei”). Ștefan și Laiotă înaintea Bucureștilor; Radu fuge; familia lui e prinsă; cetatea de scaun cucerită. Steaguri muntene se trimit regelui Cazimir. Scurta domnie a lui Basarab, gonit de turci; porunca sultanului de a se pedepsi Ștefan. Turcii, care au gonit pe Basarab, pradă în

Moldova. Ștefan păzește la Vaslui. Moartea lui Radu cel Frumos. Împăcarea lui Laiotă cu turcii și așezarea lui trainică în scaun. Prada tătarilor la Nistru. Cererile turcilor față de Ștefan. Răspingerea lor. Înțelegerea cu ardelenii împotriva lui Laiotă și aducerea lui Basarab cel Tânăr ca domn muntean. Planul sultanului împotriva Moldovei și celor două regate vecine. Pregătirile lui Ștefan: lagărul de la Vaslui; ajutoare secuiești și ungurești.

CARTEA IV. LUPTELE CU TURCII.

I. Lupta de la Podul-Înalt.

Soliman, beglerbegul Rumeliei, vine asupra lui Ștefan. E ajutat de Laiotă. Trecerea Dunării, calea urmată. Ștefan în pădurile Vasluiului. Lupta de la Podul-Înalt. Fuga turcilor, schimbarea la față a lui Laiotă. Soarta prinșilor turci. Înștiințarea creștinătății despre biruința câștigată. Măsurile luate de sultan. Noile pregătiri turcești: plecarea flotei și a sultanului. Ștefan cere ajutor de la poloni. Zăbava regelui Cazimir. Ștefan trimete la Matiaș Corvinul pe boierii Stanciul, Duma și Mihai. Măsuri de apărare: cumnatul Alexandru e trimis la Mangup. Lupte cu turcii prădalnici la Chilia și Cetatea-Albă; luarea Caffei. Sultanul părăsește gândul de a lupta. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă; grăbirea solilor în Ungaria; frica de un atac al turcilor asupra celor două cetăți. Învoiala din 1475 cu Matiaș. Vlad Țepeș e trimis de acesta în Ardeal. Matiaș întărește învoiala cu Ștefan. Cetățile atacate de flota turcească la întoarcere. Întărirea legăturilor cu Polonia. Matiaș Corvinul la Sabat. Luptele în Bosnia ale lui Țepeș și ale Despotului Vuc.

II. Lupta de la Războieni (Valea-Albă)

Ștefan luptă cu singurele sale mijloace și afirmă că e neatârnat. Regii vecini au grijă de afaceri casnice. Ștefan se coboară la Iași în 1476. Nouă solie turcească cu cereri la Ștefan. Gătirea unei flote; sultanul însuși pleacă la oaste. O parte din turci spre apus. Mohamed primește la Varna un sol polon. Purtarea apusenilor (papa, Veneția) față de Ștefan. Cei doi regi vecini și primejdia Moldovei. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă. Ștefan la Bârlad. Sosirea turcilor, ajutați și de Laiotă, prin Dobrogea. Apărarea Dunării de Șendrea și Iuga. Turcii merg spre Suceava. Năvălirea tătarilor. Țăranii sunt lăsați a se întoarce acasă. Lupta de la Războieni. E fals că Ștefan a fugit în Polonia. Adunarea țăranilor în jurul lui. Ciurma între dușmani. Turcii nu pot lua nicăieri cetățile. Corăbiile lor se îneacă. Năvălirea lui Laiotă în Ardeal e oprită de ungurii ce vin. Înaintarea lui Ștefan Báthory, voievodul ardelean și întoarcerea sultanului. Ștefan iese din munte. Planuri de mare război creștin împotriva turcilor. Măsuri pentru aducerea îndărăt a lui Țepeș. A doua domnie a acestuia. Moartea lui în lupta cu turcii.

III. Împrejurările muntene până la așezarea în scaun a lui Vlad Călugărul.

Gătirea lui Ștefan împotriva lui Laiotă. Lupta e oprită de nepăsarea lui Báthory. Boierii cei noi ai lui Ștefan. Gonirea lui Laiotă în Ardeal. Noul domn, Basarab cel Tânăr, trimite soli la unguri. Moartea Mariei din Mangup. Soliile lui Ștefan în Apus. El făgăduiește închinare regelui Cazimir. Pregătiri turcești la Dunăre. Flota turcească ia Matrega. Oastea de uscat e învinsă în Ardeal la Câmpul-Pâinii. Urmărirea învinșilor. Laiotă prinde o parte din familia lui Basarab cel Tânăr. Acesta lipsea din scaun. Întoarcerea lui. Moartea lui Laiotă în Brașov. Biruinți ungurești în Bosnia și Serbia. Ștefan nu dă turcilor trecere în Polonia. El ține pe domnișorul muntean Mircea-vodă. Țepeluș merge la Poartă. Muntenii întăresc cetatea Crăciuna. Zvon că turcii vin asupra Ardealului. Ei lovesc Orșova; ardelenii se strâng la Cohalm. Țepeluș, prieten al acestora. Mircea-vodă în tabăra lui Ștefan. Turcii vin în Moldova până la Lunca-Mare. Moartea lui Mohamed al II-lea. Lupta între fiii lui. A doua luptă de la Râmnicul-Sărat (întâia la 1473). Cad boierii Șendrea și Costea. Fuga lui Basarab; Mircea, domn; steaguri la regele Matiaș. Boierii ce ajută pe Basarab fugar. Vlad Călugărul, trimis din Ardeal, rămâne domn. Basarab se întoarce în iarnă. Alexandru, fiul lui Ștefan, vine asupra lui și ia Crăciuna. Basarab în Gherghița; e ucis la Glogova. Vlad adună în jurul său pe toți boierii munteni. Vlad trăiește în pace cu Ștefan. Moartea lui Bogdan, fiul lui Ștefan, al Cnejnei, fata lui Alexandru cel Bun și a Vornicului Stanciul. Moartea lui Petru, fiul lui Ștefan. Rudele lui Ștefan rămase în viață la 1481. Căsătoria lui cu Maria, fata Radului-vodă și nașterea lui Bogdan Vlad, fiul lor.

IV. Căderea Chilieii și Cetății-Albe.

Pacea dintre unguri și turci. Moldova are granițele pașnice. Se întăresc cetățile ei. Elena, fata lui Ștefan cel Mare, ia pe fiul țarului Ivan. Nașterea lui Dimitrie, fiul lor. Pregătiri de război ale sultanului Baiazid al II-lea. Ienicerii cer să se lupte. Oastea turcească. Vlad-vodă se unește și el cu ea. Luarea Chilieii și a Cetății-Albe. Întoarcerea sultanului. Purtarea ungarilor cu acest prilej. Polonii ajută pe Ștefan fiindcă și ei văd drumurile lor de negoț închise de turci. Dieta de la Thorn pentru ajutorul Moldovei. Țarul nu vrea să trimită oșteni lui Ștefan. Jurământul de credință făcut de Ștefan lui Cazimir, la Colomeia. Sosirea turcilor cu domnișorul Hromot și arderea Sucevei. Ștefan se întoarce cu călăreți poloni. Lupta lui cu turcii la Cătlăbuga. Întoarcerea lui Hromot cu turcii; el e învins și ucis la Șcheia. Ioan-Albert, fiul regelui Cazimir, vine la Lemberg, dar se bate numai cu tătarii de peste Nistru. Polonii încheie la rândul lor pace cu turcii. Ștefan însuși dă bir turcilor și ca zălog pe fiul său Alexandru.

CARTEA V. CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

I. Luptele cele dintâi cu polonii.

Schimbarea îndreptării politice a lui Ștefan. Matiaș Corvin îl părăsește; moartea lui Matiaș, când turcii amenințau Ardealul. Lipsa de tragere de inimă a

polonilor pentru Ștefan. Hotărârea acestuia de a-și aduna birul pentru turci prădând Polonia. Prada din 1489 a tătarilor în Polonia. Ștefan pune mâna pe Pocuția. Cazimir i-o cere îndărăt. Felul cum s-a făcut lovitura: boierii cei noi ai lui Ștefan. Cucerirea. Neputința polonilor de a goni pe moldoveni. Luptele pentru coroana Ungariei între Vladislav și Ioan-Albert. Moartea lui Cazimir. Noua pradă a tătarilor. Fiii lui Cazimir. Alegerea ca rege a lui Ioan-Albert. Negocierile lui Ștefan cu Alexandru, cneazul litvan, frate al lui Ioan-Albert. Păstrarea Pocuției de către Ștefan: Ioan Grumază, staroste românesc al Cernăuților. Măsuri ale lui Ioan-Albert contra lui Ștefan. Pacea încheiată de rege cu turcii. Prădăciuni turcești pe la Severin și în Ardeal. Noua pradă a tătarilor în Polonia.

II. Lupta de la Dumbrava-Roșie.

Planurile de cucerire a Moldovei înfățișate lui Ioan-Albert de Callimachus și de cneazul Alexandru. Îndemnuri către un război al polonilor cu turcii. Înțelegerea de la Leutschau între toți Iagellonizii pentru lupta împotriva păgânilor. Ultimele biruinți ale românului bănățean Pavel Chinezul. Vlad Călugărul se înțelege împotriva turcilor cu Ștefan. Gătirea unei mari oștiri polone pentru scoaterea turcilor din Chilia și Cetatea-Albă. Ștefan se învoiește cu Ioan-Albert. Înaintarea polonilor. Soli între Ioan-Albert și Ștefan. Regele pleacă dușmănește asupra Sucevei. Planul de a face domn în Moldova pe Sigismund, fratele lui. Cele dintâi ciocniri cu straja moldovenească. Ștefan se coboară la Roman. Leșii bat Suceava. Suceava se împotrivește cu izbândă polonilor. Sosirea ca mijlocitor a lui Birtoc Drágffy, voievodul Ardealului. Plecarea îndărăt a regelui. Codrii Cozminului: trecerea unei părți din oștire prin el. Lupta din ziua următoare cu moldovenii. Vornicul Boldur bate pe mezoviți la Lențești. Prada lui Malcoci-beg în Polonia, la 1498. Sosirea prădalnică a lui Ștefan în aceeași țară. Anarhie în Polonia și Litvania. Pradă tătarască. Năvălirea de toamnă a turcilor. Ștefan e totuși bucuros de pace cu creștinii: dovezile iubirii sale pentru dânșii. El bate pe turcii ce se întorc din Polonia. Ungurii mijlocesc pacea în 1498. Întâia învoială, din acest an. A doua solie ungurească în Polonia; Ștefan trimite acolo pe hatman și un pisariu. Pacea din 1499 cu Polonia.

III. Lupta din urmă pentru Pocuția.

Plan de război al tuturor creștinilor cu turcii. Îndemnuri din apus către Ștefan. Vornicul Boldur lovește în 1499 Chilia și Cetatea-Albă. Soli moldoveni în Apus și la regele Vladislav. Ștefan, nefiind ajutat, e silit a face pace cu turcii. Solia turcească, din 1503, la Suceava. Birul țărilor românești către Poartă. Ele aduc pacea din 1503 între regii vecini și sultan. Negocieri ale polonilor cu turcii și prăzi tătarăști în țara lor. Moartea lui Ioan-Albert. Ștefan face să se taie capul, în Polonia, lui Ilie, fiul lui Petru Aron. Cele dintâi solii între noul rege

Alexandru și Ștefan. Acesta se arată gata să se judece pentru Pocuția. Polonii nu trimit oamenii lor la sorocul hotărât. Cearta dintre țar și ginerele său, regele polon, care căuta să răspândească legea catolică. Încercări de împăciuire între ei, din partea lui Ștefan. Țarul se mânie împotriva Elenei, fata lui Ștefan și împotriva lui Dimitrie, fiul Elenei. Moartea, peste puțin timp, a acestora. Polonii caută să ațâțe pe Ștefan asupra țarului. Planuri de luptă creștină cu turcii. Luarea Vidinului și Cladovei de unguri. Ei lovesc Nicopolea. Ștefan cheamă pe țar la luptă cu turcii. Războiul între Polonia și Moscova. Tătarii din Crimeea pradă în țările regelui. Groaza în Polonia. Frica de o răscoală a rutenilor, de trădarea dregătorilor de la hotare. Vești despre năvălirea lui Ștefan. Ștefan în Pocuția. El vorbește de pace negustorilor din Lemberg. El cere judecată: mijlocire a ungarilor.

IV. Moartea lui Ștefan cel Mare.

Boala lui Ștefan: medicii chemați de dânsul. Moartea cardinalului Frederic, fratele regelui Poloniei. Regele Alexandru ia măsuri pentru a smulge Pocuția din mâinile lui Ștefan. Aceasta nu se face; frica de turci, cu care se făcuse pace. Nouă dezbateri sub mijlocirea ungarilor. Regele pleacă în Prusia. Descrierea lui Ștefan la bătrânețe. Doamna Maria; fiul ei, Bogdan. Boierii de la sfârșitul domniei lui Ștefan. Clerul moldovenesc pe acea vreme. Starea țării atunci. Legăturile cu străinătatea. Ceartă între boieri pentru urmașul ce trebuie să se dea lui Ștefan. Acesta împacă lucrurile. Moartea și îngroparea lui Ștefan. Caracterizarea lui.

CARTEA VI. MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

Nedestoinicia urmașilor lui Ștefan. Bogdan-vodă, fiul lui Ștefan. Ștefăniță, fiul lui Bogdan. Petru Rareș, fiul din flori al lui Ștefan cel Mare. Gonirea lui de către sultanul Soliman cel Mare. Ștefan, zis Lăcustă, fiu al lui Alexandru și nepot de fiu al lui Ștefan cel Mare. Alexandru-vodă Cornea, fiul lui Bogdan Orbul. A doua domnie a lui Petru Rareș. Ilie Rareș. Ștefan Rareș, fiul lui Petru-vodă. Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan-vodă. Despot-vodă. Tomșa hatmanul își zice Ștefan-vodă. A doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu și fiul acestuia, Bogdan. Turcii trimit domn pe Ioan, fiul lui Ștefăniță: el luptă însă cu dânsii. Numirea ca domn moldovean a lui Petru Șchiopul, fost domn muntean, nepot de fiică al lui Petru Rareș. Falșii Ioan-vodă. Iancu-vodă Sasul, fiul lui Petru Rareș. Ștefan-vodă, fiul lui Petru Șchiopul. Aron-vodă, fiul lui Alexandru Lăpușneanu. Hatmanul Răzvan își zice Ștefan-vodă. Polonii întemeiază dinastia de obârșie boierească a Movileștilor. Al doilea Ștefan Tomșa. Radu Mihnea, nepotul de văr al lui Petru Șchiopul. Domnii străini. Vasile Lupu. Ștefăniță, fiul acestuia. Domni din boieri de țară. Ștefan Petriceicu. Ștefan Racoviță. Domni dintre greci înrudiți cu domni sau boieri români. Familia

Callimachi (Calmășul). Domni curat greci. Noii domni de țară. Războiul din 1877 și pomenirea lui Ștefan cel Mare în 1871.

CARTEA VII. AMINTIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

I. Ștefan cel Mare la cronicari.

Ștefan în cronica lui Ureche. Legenda despre el în cronica lui Ureche. Ceilalți cărturari nu se încălzesc la aducerea-aminte despre dânsul.

ÎI. Panegiricul lui Ștefan cel Mare.

Soarta Putnei în războaiele veacului al XVII-lea. Ruinarea ei. Mitropolitul Iacov I o înnoiește. Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu. Cuvântul său despre Ștefan (Panegiricul).

III. Ștefan cel Mare și școala literară nouă.

Putna e organizată prin legea austriacă asupra mănăstirilor. Tablourile și poeziile lui Gheorghe Asachi despre Ștefan. Pomenirea lui Ștefan în cuvântul de deschidere al cursului lui Mihai Kogălniceanu. Cunoașterea lui Ștefan prin tipărirea Letopisețelor Moldovei. Ștefan la Alecu Russo, Costachi Negruzzi și Vasile Alecsandri.

IV. Ștefan cel Mare în literatura poporului. Pomenirea lui în timpurile din urmă.

Copilăria lui Ștefan. Legende locale despre dânsul. Legenda despre învierea lui Ștefan. Cărturarii nu pot iscoate inspirație nici din cronici, nici din legende. Dezgroparea rămășițelor lui Ștefan. Slab răsunet al ceremoniei. Serbarea de la Putna, în 1871. Statuia lui Ștefan-vodă în Iași; poeziile lui Eminescu și Alecsandri. Datoria scriitorilor de astăzi.

CUVÂNT ÎNAINTE.

Publicând în 1904, cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, cartea care vede azi o nouă ediție, Nicolae Iorga obținea o întreită izbândă. El reușise în același timp să dea o însemnată operă științifică, aruncând lumină nouă asupra unei jumătăți de veac din istoria Moldovei, să adauge literaturii românești o scriere de mare strălucire și să facă accesibile oricărui cititor – „neamului românesc”, pentru care-și scria cartea – adevărurile științei și frumusețile artei. Această rară înmănunchere de calități conferă Istoriei lui Ștefan cel Mare un loc aparte în cultura românească și explică atât valoarea ei permanentă, cât și, ca o consecință logică, nevoia în care ne aflăm a unei reeditări după șase decenii de la prima ei tipărire.

Din punct de vedere științific, cartea lui Nicolae Iorga reprezenta la data apariției ei, un pas înainte hotărâtor în cunoașterea epocii fundamentale din istoria noastră medievală, pe care a dominat-o figura lui Ștefan cel Mare. Ea

punea în valoare, printr-o ascutită analiză critică, întregul material documentar dat la iveală de istoricii români din secolul al XIX-lea și de alții din afara țării. Iorga însuși adăugase acestei informații, care se îmbogățise treptat, rodul îmbelșugat al propriilor sale cercetări de arhive. El folosea, în același timp, studiile efectuate până atunci asupra unor momente sau probleme ale domniei lui Ștefan cel Mare, între care iarăși se aflau, la loc de frunte, unele pagini ale sale. Iorga mai aducea în această lucrare cunoașterea adâncă a istoriei europene în veacul al XV-lea, și îndeosebi a situațiilor din sud-estul acestui continent, unde Imperiul otoman luase treptat locul Imperiului bizantin.

Cu aceste calități ale istoricului și ale informației sale, nu este de mirare că avem aici – după încercarea, nu lipsită de interes prin spiritul pașoptist care o animă, a lui Dimitrie Bolintineanu, poet ce se voia și istoric, și după capitolul larg pe care A. D. Xenopol îl închinase lui Ștefan cel Mare în opera sa de sinteză – monografia cuprinzătoare a unei mari domnii românești și totodată o scriere de istorie universală.

Nicolae Iorga reușește să regăsească, depășind imaginea lăsată de Ureche, – care stăpânise în mai mare sau în mai mică măsură istoriografia noastră de până atunci – esența personalității lui Ștefan cel Mare și, o dată cu aceasta, semnificația acțiunii desfășurate de el. Această acțiune, care în fapt nu e a unui om, ci a unei societăți, este privită îndeosebi sub latura ei de politică externă. Explicația unui atare unghi de vedere se găsește nu numai în starea în care se afla atunci publicarea izvoarelor documentare interne – corpusul documentelor lui Ștefan cel Mare, editat de Ion Bogdan, va apărea numai în 1913 – ci și în scopul de căpetenie urmărit de Iorga în alcătuirea scrierii sale. Ea făcea parte dintr-o întreagă acțiune întreprinsă de istoricul încă atât de tânăr, de a pune în serviciul unei conștiințe naționale tot mai active cunoașterea trecutului de realizări politice și creațiuni de cultură ale poporului român. După ce, cu câțiva ani înainte, el evocase în două rânduri pe Mihai Viteazul unificatorul, acum stăruia asupra celui de al doilea mare străbun, apărătorul îndârjit al independenței țării sale – Ștefan cel Mare. De aici unul din motivele insistenței sale pe problemele militare și diplomatice, în cadrul cărora, firește, locul central trebuia să fie ocupat de relațiile cu Imperiul otoman.

În efortul militar al Moldovei lui Ștefan cel Mare, ca și în cel al Țării Românești, sub Vlad Țepeș, rolul hotărâtor este atribuit de Iorga elementului țărănesc. Evidențierea rosturilor acestuia în statul liber de altădată corespundea, fără îndoială, datelor înseși ale izvoarelor, dar deriva în același timp din interesul cald al lui Iorga pentru țărănime și se lega astfel de una din cele mai arzătoare probleme ale societății românești din acea vreme. Aceleași sentimente, ca și unele rosturi speciale ale domniei lui Ștefan cel Mare în

raporturile ei cu țărănimea se desprind și din scurtul dar vibrantul capitol închinat amintirii lui Ștefan în tradiția populară.

Scriere comemorativă, cu evidente rosturi politice în pregătirea ideologică a unității naționale depline, Istoria lui Ștefan cel Mare rămâne o operă științifică atât prin fixarea liniilor generale ale desfășurării evenimentelor și a semnificației lor, cât și prin informația de primă mână care stă la baza reconstituirii istorice în amănuntele sale. Dincolo de indicațiile cuprinse în puținele note care formau o anexă la un număr restrâns de exemplare din prima ediție, specialistul recunoaște la fiecare pas izvoarele aflate în dosul unor tablouri care te izbesc prin înfățișarea lor literară.

Desigur că, în ansamblul lor, cunoștințele noastre asupra epocii lui Ștefan cel Mare au făcut însemnate progrese de la 1904 până azi. Izvoare noi, uneori fundamentale, cum sunt Cronica moldo-germană sau documentele interne editate de Ion Bogdan, M. Costăchescu și apoi în marea colecție a Academiei Republicii Socialiste România, s-au adăugat în acest timp informației de care dispune istoricul din zilele noastre. Relațiile externe ale Moldovei în veacul al XV-lea s-au bucurat de atunci încoace de numeroase studii, ca și economia și cultura acelei vremi. Dar cele mai importante câștiguri, obținute mai ales în anii din urmă, datorită noii noastre înțelegeri a fenomenelor sociale în general și a societății medievale în special, le-a înregistrat istoriografia românească în domeniul relațiilor de clasă și al politicii interne duse de domnul moldovean, într-o epocă dominată, sub acest din urmă aspect, de începutul procesului de centralizare a statului. Ca urmare, și legăturile dintre politica internă și cea externă ne apar de asemenea într-o lumină nouă.

Acestea sunt însă progresele firești ale științei, și de la 1904 până la moartea sa Iorga însuși a contribuit din plin la înfăptuirea lor. Ele nu au făcut totuși ca scrierea de la începutul veacului să rămână pentru noi doar o treaptă în această permanentă lărgire a cunoștințelor. Ea rămâne valabilă în viziunea sa generală asupra rolului istoric al Moldovei lui Ștefan cel Mare în această regiune a Europei și a locului ei în desfășurarea luptei seculare a românilor pentru apărarea ființei statului lor și îndeobște a rosturilor lor ca popor. Această valabilitate îi este conferită deopotrivă de intima cunoaștere a izvoarelor contemporane, de eminenta înțelegere a savantului, de capacitatea sa de a intui liniile dominante ale procesului istoric. Ea se păstrează în același timp o operă vie prin tot ceea ce arta poate adăuga ca putere de trăire unor adevăruri științifice riguros stabilite. Tocmai acestui din urmă caracter i se datorește faptul că o carte ca Istoria lui Ștefan cel Mare poate apărea în chip tot atât de legitim într-o colecție de istorie, ca și într-una de literatură.

Între literatură și istorie – lăsând la o parte genurile net definite ca romanul sau nuvela istorică – există o veche și răspândită conviețuire, care de

obicei nu e spre folosul nici unuia din ele. Scrierile hibride, în care istoria e literaturizată prin podoabe adăugate unui text de valoare științifică discutabilă, sunt din păcate prea numeroase. Nu acesta este însă cazul cărții lui Nicolae Iorga. Ea aparține literaturii prin puternicul sentiment care-i străbate paginile, prin tensiunea interioară care ține încordată povestirea de la un capăt la altul, prin darul lui Iorga de a vedea pretutindeni în istorie oameni vii – și cu atât mai mult când era mânat de pasiunea de a regăsi rosturile poporului său în momente decisive – ca și prin o capacitate de evocare epică, rareori întâlnită chiar la istorici care au rămas printre marii scriitori ai țării lor. Prezente și în alte scrieri ale lui Iorga, aceste calități, care formează doar una dintre laturile geniului său atât de complex, niciodată n-au fost poate întrunite în aceeași măsură ca în Istoria lui Ștefan cel Mare. Alături de scrierile de memorialistică, de portrete sau de articole de ziar, de discursuri sau de evocări de peisaje, Iorga aduce, ca pagini de înviere istorică, în gama atât de largă a resurselor sale artistice, care-i asigură un mare capitol în istoria literaturii române, mai înainte de orice aceste pagini din Istoria lui Ștefan cel Mare. Înflorate și grave, calde și luminoase, ele sunt scrise într-una din cele mai frumoase limbi românești, în graiul tuturor limpezit de un mare artist, și de aceea nu au îmbătrânit nici ca formă, cum nu au îmbătrânit nici ca cuprins.

În sfârșit, Istoria lui Ștefan cel Mare mai reprezintă o valoare permanentă, o valoare morală esențială întregii opere a lui Iorga. Este încrederea în puterile poporului său, încredere nu ieșită dintr-un entuziasm facil, care se poate spulbera la prima furtună, ci izvorâtă din cunoașterea adâncă a virtuților și înfăptuirilor lui în necurmata scurgere a veacurilor.

Iulie, 1966

M. BERZA.

Această carte se tipărește în cinstea sărbătoririi a 500 de ani de la zidirea Mănăstirii Putna de către Ștefan cel Mare. Prima ei ediție a fost publicată de N. Iorga în 1904, la împlinirea a 400 de ani de la moartea marelui domnitor. Dintre cele două tiraje apărute în 1904, la Editura „Minerva”, ediția noastră reproduce pe cel de lux, adnotat. S-au păstrat formele de limbă specifice autorului, aplicându-se normele ortografice în vigoare, îngrijirea textului s-a făcut în redacție de către Victor Iova.

Prefață.

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

În ziua de 2 iulie 1504 Ștefan-vodă cel Mare se stingea de o moarte blândă la Suceava, în desăvârșita pace măreață ce se boltea asupra întregii țări pe stâlpii puternici ai biruințelor sale. Pentru cea din urmă oară porțile cetății se deschideau înaintea aceluia ce luptase bărbătește cea mai grea din luptele sale. Boierii călări, în haine de urșinic și aur, unii bătrâni ca și stăpânul

adormit, ceilalți în toată puterea vârstei sau în avântul încrezător al tinerețelor, înconjurau sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulițile ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zâmbitor al zilei de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăție, în drumul spre Mănăstirea Putnei.

Din turnul de strajă de asupra porții clopotele prindeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, sub mitrele scânteietoare de pietre scumpe, mitropolitul, episcopul de Roman, mitropolit și el, al Țării-de-Jos, episcopul de Rădăuți, egumenii care putuse să se încingă pentru această lungă cale primeau în cântările iertării de păcate pe stăpânul tuturor. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunerecul gropniții umbrea tot mai mult fața poruncitoare, acum înseninată, și pletele albe, rare ale bătrânului. Și, pe când lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormânt în care încăpuse totuși rămășițele Celui Mare.

Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tânăr, în vijelia năvălirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-și întemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul țării sale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste sabia lui minunată apăsa o mână sigură, stăpânită de un gând cuminte. I-a fost totdeauna milă de sângele oamenilor vărsat în zădar.

A adus cu dânsul rânduiala și buna cârmuire. Oastea aceea ale cărei steaguri îi fluturau deasupra sicriului el o închegea, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășeau înainte de a-și lua hotărâtorul rămas bun el li statornicise chemările și drepturile. Secerând buruiana roșie a vremilor de restriște și nelegiuire, el curățise țărâna ce băuse sângele nevinovat, coborând în ea sfinte temelii de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s-o poarte.

Gândul lui de înțelepciune se stinsese în sfârșit, sau, mai curând, el se cobora ca o rază de bucurie asupra tuturor, trecea ca o binecuvântare asupra bogăției lanurilor și fremăta ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzea însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimănuia.

Și candela aprinsă deasupra mormântului său s-a stins uneori, în zile rele. Mâni de hoți au scormonit în mormântul cel sfânt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conștiinții neamului. Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vânt năprasnic n-a putut-o stinge. Și astăzi ea se înalță puternică, în marea flacăra de mândrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului împărat senin al românimii.

O scânteie din această flacără e cartea de față.

Cartea I.

ȚARA MOLDOVEI PÂNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE.

I. ȚARA ROMÂNILOR, ȚARA ROMÂNEASCĂ.

Tot pământul din care neamul românesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pământul prin buruienile și înalta iarbă a căruia rătăceau turmele supuse până la piatra goală a munților ocrotitori, toată marginea de mal unde coliba pescarului domnește marele drum de ape al Dunării, toată pădurea nesfârșită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pândă al vânătorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengi, se chema pentru toți aceia cari, de pe la anul 1000 până astăzi, vorbesc cam ca și noi acuma limba românească: pământul românilor, Țara Românească.

Întinsa, felurita, bogata, măreața și fericita Țară Românească își avea fruntea de stâncă în munte, pe care străinii și oamenii învățați îl numesc Carpatul, dar care pentru noi n-a avut și n-are nevoie de alt nume, pentru că e singurul munte al nostru. Picioarele i se scaldau în Dunărea largă, spre care curge toată viața râurilor noastre, Dunărea împărătească, ce le duce pe dânsele și ne îndreaptă pe noi spre Marea Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în vălmășagul de valuri verzii și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strașnică mânie, ce se împacă însă într-un zâmbet de căință și de iertare al poporului nostru. Un braț atinge râpa neprietenoasă, săpată în scorburi lutoase, a Nistrului, ce se coboară arcuindu-se spre mare, ceva mai departe decât gurile Dunării, cu care n-a voit să se amestece, ca Prutul și ca Siretul, totuși frați buni cu dânsul. Celălalt ajunge până la Tisa leneșă, darnică din apele sale încete, miloase, Tisa gălbuie fără de țărături.

De la înălțimile Maramureșului, goale sau înveșmântate în haina verde a pășunilor, până la dunga lată a Dunării, de la șesurile în care lunecă spre Tisa Someșul, Crișurile unite, Mureșul, până la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a verii, neagră ca un pustiu, albă ca un câmp de gheață și zăpadă din lumile sterpe ale Miazănoptii, iarna, Țara Românească.

Alte neamuri, pe care le-au adus întâmplările războaielor sau ale năvălirilor, au împărțit largul ei cuprins, fiindcă fiecare din ele n-a ajuns să stăpânească decât o parte din moșia noastră. Ungurii au numit Ardealul cetatea Carpaților în povârnișul ei de sus, tătarii au zis Bugeac câmpiilor netede de la Dunărea-de-Jos, bulgarii, de bună seamă, au numit Vlașca acea parte din marginea Dunării unde au izbutit să locuiască...

Românii n-au știut însă în țara lor decât de văile râurilor, în jurul cărora ei mărgineau o țară mai mică: o Țară a Oltului lângă lungul râu harnic, o Țară a Crișului, a Mureșului, un ținut al Someșului, al Târnavelor acolo unde străinii găsisese un „Ardeal”; Țara Bârsei, lângă culmile Carpaților, unde se strecura un râuleț de munte, Țara Hațegului, după numele ce a trebuit să aibă altă dată Streiul de astăzi. Apoi, dincoace de culmile muntelui, și o Țară a Jiului, o Țară a Moldovei, și așa se va mai fi zis și altora, fiecăreia după puterea neadormită a râului său.

În toată Țara Românească, și lângă o apă și lângă alta, erau sate statornice și stâne schimbătoare. Satul se ascundea în văile păzite, care nu se văd, în hățișul bălților care taie drumul străinilor; ici și colo în muntele înalt, până la care nu poate răzbate decât cine-l cunoaște bine; în șes, aproape de râuri, satele se făceau una cu pământul, coborându-se în peșterile bordeielor, sau se răzimau de frunzișul apărător al pădurii fără drumuri. Ele aveau o bisericuță de lemn și un popă care știa ce este o carte și învățase să citească, și uneori chiar să scrie, și un scaun de judecată, pentru pământ și moștenire mai ales, căci, în alte împrejurări, pedeapsa hoțului știa s-o dea păgubașul, pedeapsa ucigașului o săvârșeau rudele mortului. Județul acesta îl ținea bătrânul jude, zis și vătăman în unele părți, aproape de ruși, și cinstit uneori pretutindeni cu titlul de cnez, domn. Hotărârea lui și a juraților ce-l încunjurau era totdeauna părintească, pentru că părțile ce veneau înaintea scaunului său de pajiște sau de prispă erau tot rude mai tinere, satul întreg având totdeauna același strămoș, de la care rămăsese pământul, împărțit numai întru cât se găsea de nevoie, și înfățișat, în toate drepturile sale, de acest jude sau vătăman pe care-l învățase viața. Când venea primejdia și ea se putea înlătura mai bărbătește decât prin fugă, sătenii de la munte grămădeau bolovani care trebuiau să cadă în strașnică grindină asupra năvălitorului; cei din codri tăiau bătrâni stejari înținându-i numai în coajă; iar cei mai puțin apărați din „oamenii țării”, din țărani, luau în mâni coasele care secerau picioarele cailor, măciucele care turteau țeasta fiarelor, și cu atât mai lesne a vânătorilor de pământ străin, și arcurile care făceau să zboare stoluri ucigătoare de săgeți înveninate. În asemenea încercări, juzii mergeau în frunte la judecata lui Dumnezeu.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schiptrul de pace, sabia ocrotitoare și călăuză a voievodului, – domn într-un înțeles mai mare. Erau voievozi de văi, ca în apusul Ardealului, în șesul Tisei; erau voievozi de munte, ca la Bereg și în Maramureș, erau voievozi de plaiuri ca Litovoi și Bărbat, oltenii, ca Seneslav Argeșeanul, pomeniți cu toții în al XIII-lea veac, când românii începeau a se strânge și a-și da samă de puterea pe care o câștigă astfel. Voievodul ridica dijma de la cei apărați de dânsul; își avea cetatea în

locuri bine asigurate; el își ținea diacul de slavonește, care scria cărți pecetluite și împodobite, în limba învățată a timpului; el avea legături cu străinătatea, care-i știa de nume. Din acești voievozi trebuiau să se desfacă, după dovezi îndestulătoare de destoinicie cuminte și vitează, domnii de mai târziu ai pământului nostru.

Străinii care ajunseseră să ne stăpânească numai pentru că eram risipiți trebuise să recunoască pe alocurea voievodul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dânșii și supușii de limbă românească. Ungurii păstraseră un voievod în Ardeal, dând sub ascultarea lui tot ținutul: când se întinseră dincoace de munți, ei recunoscură pe cnejii cu putere de voievod, ca un Ioan, un Fărcaș, tot din veacul al XIII-lea, pe voievozii deplinii, ca Litovoi și Seneslav.

Marele rege ungar Ludovic, de neamul său un francez din depărtatul regat de cucerire al Neapolei, acest nou întemeietor al Ungariei decăzute, îngădui românilor din miazănoapte, care păzeau un hotar râvnit și de litvani, și de poloni, să-și păstreze cnejii și voievozii de care din străvechi timpuri erau deprinși să asculte. Când, pe la jumătatea acestui veac al XIV-lea în care el stăpânea peste unguri, o ieșire războinică a căpitanului de margine ce era la răsăritul regatului comitele secuilor, căruia i se supusese de Ludovic și sașii din Bistrița și cei din Brașov și Maramureșul întreg, răspinse pe tătari, sau mai curând îi împiedeca de a mai veni în munte ca să-și ia birul și să pedepsească pe cei ce nu voiau sau nu puteau să-i dea, asupra românilor, de curând cuceriți, între Carpați și Siret, se numi un voievod, de loc din Maramureș, unde ai săi fusese cnezi: Sas, fiul unui Dragoș.

Pe atunci prefaceri mari se săvârșise în toată românia ce nu era încă supusă de unguri, încă de la începutul veacului, un urmaș al lui Seneslav, prin fiul său poate, Tihomir: Basarabă – nume de botez obișnuit pe acele vremi și pe plaiuri și în părțile vecine ale Ardealului, și în Moldova chiar, unise în mâna sa puternică amândouă malurile Oltului și cutezase a-și zice singur stăpânitor neatârnat, singur domn al tuturor românilor, mare voievod al Țării Românești întregi. El bătuse pe unguri în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mândrie, și urmașul său Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tânără țară primejduită.

Încă de mult, de când ungurii trecuse întâi de ceasta parte a Carpaților, pe la 1200, botezând cumani, întemeind cetăți și aducând coloniști de neamul lor, dar mai ales sași, încă de când ei chemase în „Țara de peste munți” (Transalpina) pe cavalerii teutoni, călugări înarmați care nu mai puteau folosi luptându-se pentru Hristos în locurile sfinte cu totul pierdute, apoi pe cavalerii francezi ai sfântului Ioan de la spitalul din Ierusalim (Ioaniți, Hospitalieri), cari pierduse și ei aceeași menire, se întemeiaseră orașe în marginea muntelui, dintre

care cele mai vechi sunt Câmpulungul muntean, în valea Râului Doamnei, și Baia, în valea Moldovei. Ele aveau case și biserici de piatră, șanțuri de apărare, drepturi și scutiri din partea regelui și o cârmuire deosebită prin șoltuzi, voiți sau județi, pe lângă care judecau pângarii sau jurații. Un obicei pe care sașii îl aduseseră cu dânșii în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră, și care se îmbrăcase întrucâtva la noi în veșmânt românesc.

Germanii se coborau de un timp tot mai mulți în Galiția, care ajunsese în sfârșit pașnică și asigurată sub puterea regelui cuceritor al Poloniei; armeni din Asia Mică, goniți de întinderea păgânilor saracini din Siria și Egipt asupra țării lor, trecuseră Marea Neagră în peninsula, stăpânită mai mult de genovezi, a Crimeii; acești harnici negustori apucaseră apoi marele drum „tătăresc” al mărfurilor ca să ajungă tot în Galiția aceea, ce era nodul prin care negoțul Apusului se lega de piețele Răsăritului. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avânt, și germanii, ca și armenii galițieni, dar aceștia mai mult, mai departe și mai trainic, întemeiară colonii în târgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siret și Prut. Siretul și Suceava ajunseră locuri însemnate pentru negoțul și meșteșugul lor, apoi unda de bogăție atinse în creșterea ei răpede Botoșanii (satul urmașilor lui Botăș), Iașii (satul urmașilor lui Iaș), Vasluiul, Bârladul, Tecuciul. Se ajungeau astfel cele două mari porturi de la miazăzi, până la care nu apucase să înainteze domnul Țării Românești, stăpân al țarmului dunărean; Chilia, într-un ostrov de la gura marelui râu, și Cetatea-Albă, de la limanul Nistrului, amândouă încă în mâna genovezilor.

II. MOLDOVA PÂNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN.

Se întâmpla atunci, desăvârșind astfel lanțul de împrejurări care făcu din Țara Moldovei un stat, că voievodul Bogdan din Maramureș, fiul lui Micu, nu putea trăi în pace cu dregătorii craiului. El se răsculă, îndemnat desigur și de litvani, care pândeau acest puternic turn de hotar. Apoi fu iertat, și peste puțin se supără din nou, ca un om inimos și neînduplecat ce era. Într-o bună zi – cu adevărat o zi bună și pentru el, și pentru noi – pe la 1360, Bogdan porni din moșia sa spre răsărit, cu familia și câțiva căpitani și ostași, credincioși ai săi, o ceată de vreo sută de oameni, sub steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soarelui și secerea lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, și el se găsi, plin de o mirare bucuroasă, ca toți cei ce au trecut pe acolo, în țara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De aici pornea zburdalnică spre locurile cu tot mai mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicul asculta de îndemnul apelor, care vorbeau de lupte, de pradă, de o cârmuire strălucitoare asupra largilor plaiuri. Românii supuși ungarilor și judecați de voievodul sas se tulburară la venirea străinului, dar nu ca să-și

apere pe stăpânitorul de până atunci, care fu învins, chemă în zădar ajutorul acelui ce-l trimisese aici și muri. Fără folos veni din Maramureș fiul său Balița (Balc), pe care Ludovic-craiu îl împodobise cu voievodatul maramureșean. Bogdan nu făcuse numai un popas în fuga sa, jucându-se puțin și de-a războiul; el descălecuse, ceea ce însemna în limba veche că se așezase trainic, pentru viața sa și a neamului său. În locul casei din Cuhea el căpătă o locuință, o curte de piatră, de la sașii din Baia, care văzură cetatea lor prefăcută în scaunul celui dintâi „domn al Țării Moldovei”.

Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l aleagă atunci când cel mare și frumos al Țării Românești fusese luat de voievodul dunărean. „Țara Moldovei” era numai un început, un sâmbure. Pretutindeni în zare se vedeau pământuri fără stăpân, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa dintâi războinicul, biruitor al ungarilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaților. În jos, peste multe sate frumoase, era colțul unguresc din văile Bistriței, Trotușului și Putnei, unde străinii, veniți pe la 1200, o dată cu episcopul catolic al cumanilor din cetatea Milcovului, făcuse, în apropierea ocnelor de sare, târguri: Bacăul, Trotușul, Agiudul, Putna, iar mai departe – acum în țara lui Alexandru-vodă Munteanul – Buzăul. Peste Siret, așezările noi ale nemților și armenilor, vechile târguri, multele sate, cetățile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighina și pescăriile de la Dunăre așteptau să fie dijmuite, apărate și stăpânite.

Lațco, feciorul întemeietorului, însurat cu o româncă, de lege răsăriteană, ca și dânsul, duse stâlpii cu bourul – care mai târziu ajunseră să fie hotarul obișnuit al oricărei moșii – până la Siret. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Poloniei, și, făcându-se a urma sfaturile cuiva care putea să-i aducă mult rău și mult bine, el chemă în reședința sa un episcop catolic, pe o vreme când ortodoxia, de care se țineau cei mai mulți dintre supușii săi, n-avea decât biserița din Rădăuți, unde se îngropară rămășițele lui Bogdan. Un polon ajungea astfel, după chiar cererea voievodului, episcop al Siretului, de unde socotea, desigur, că va putea cârmui Moldova întreagă. Călugării minoriți, din schima Sfântului Francisc, călugări cerșitori, cu picioarele goale, cu capul descoperit și încinși cu funie, se așezară în Mănăstirea Maicii Domnului, de unde trebuia să pornească spre biruință legea catolică.

Dacă biruința așteptată s-ar fi săvârșit, mințile moldovenilor ar fi fost mai răpede și mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit așezarea noastră în aceste părți, și noi, ramură răzleață, s-ar fi statornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este poporul nostru, am sta astăzi în rândurile dintâi ale popoarelor de cultură. Însă vlădica frânc, Letinul din Siret, n-a fost niciodată un român, nici măcar un moldovean de lege străină, ci, de la 1371 până la 1434, cât a ținut această episcopie de încercare și momire, găsești numai poloni, veniți de-a dreptul din țara regelui Poloniei. Ei nu durează nimic, nu se

îngrijesc de câștigarea de suflete, de întemeierea de școli, de orânduirea adevărată a Bisericii lor. Așa se vedea că rostul lor e altul, un rost primejdios pentru viitorul Moldovei. Leși supuși arhiepiscopului din Haliciu, în țara craiului, ei pare că erau puși în capitala Moldovei ca să însemne și în ceea ce privește legea ascultarea țării de Polonia, cucerirea ei viitoare de puternicul regat vecin.

Coborârea din munți a lui Bogdan găsisse însă în Moldova oameni puternici, stăpânitori de pământ din vechi timpuri, unii având în mâna lor câte un târg. Cu dânșii se uniră și credincioșii descălecătorului, căpitanii lui. Oameni viteji și pricepuți veniră apoi din voievodatul vecin, din țările ce înconjurau Moldova, și se împărțiră și ei din răsplătirile, din darurile de moșii ale domnului. Acești fruntași ai statului celui nou se chemau boieri, ca și fruntașii bulgarilor și ca și fruntașii rutenilor, cu care se megieșea Moldova de miazănoapte. Sângele lor nu era același, dar, luptând sub același steag, cuprinși în aceleași hotare, ascultând de aceleași porunci, ei se simțiră îndată români cu toții. În privința legii nu era nici o deosebire între dânșii: credința tuturora fusese și rămăsese cea răsăriteană. Și acum să vadă ei, care n-aveau încă peste popii lor nici un episcop măcar, pe vlădica străin încuibându-se lângă scaunul domnesc?! Lațco întrebese la Roma dacă trebuie să se despartă de doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se știe în ce chip a murit cel de al doilea domn moldovenesc. Lăsă un frate care purta numele de Teodor, adecă, pe slavonește, de Bogdan, al tatălui său, și o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colț de țară, pe care-l cârmui până târziu cu titlul de voievod. Boierii dușmani ai legii catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dându-i ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul ei și în care răsărise această nouă mlădiță domnească. Ei chemară un litvan, din neamul Coriatovicilor (Koryatowicz), care se luptă tocmai atunci cu craiul polon pentru Galiția, țară rusească și pravoslavnică. Îl chema Iurg, și rude de-ale lui se amestecase în anii din urmă și în afacerile maramureșene, aducând ruși de ai lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, și tot așa de stearpă domnia: se povestea mai târziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit și îngropat undeva, la o mănăstire din Țara-de-Jos.

Moștenirea pare să i-o fi luat, tot numai pentru o clipă, întunecoasă pentru noi, un Ștefan, care ar fi lăsat doi fii mai mari: Ștefan cel de al doilea și Petru, care se luptară pentru domnie și aduseră iarăși pe străin în țara ce abia scăpase de dânsul. Mama lor, Marghita sau Mușata, se înrudea cu regele Poloniei, care avea acum iarăși în puterea sa țara de hotar a Galiției.

Ștefan – povesteau mai târziu polonii – fu gonit și ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă unгурii fusese bătuti pe plaiurile moldovenești, leșilor nu li se întâmplase până atunci să încerce vitejia îndărătnică și șireată a țaranilor, a

boierilor voievodului celui nou. Ostași din trei ținuturi sau palatinate trecură în Moldova, și crezură că au învins, căci înaintea lor stăteau numai câmpul gol și bordeiele pustii. Dar pădurea era vie: șoapte care nu erau ale frunzelor o înfiorau, focuri care nu erau ale păstorului pâlpâiau în poienele cele mai bine ascunse, și fierăstrăul unor pădurari care purtau arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrânilor copaci, ce se țineau abia într-un petec de scoarță. Când biruitorii, beți de vin și de mândrie, străbătură în neorânduială îngustele cărări ale pădurii răcoroase, în noaptea de vară, ca un vânt de mânie nebună scutură culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsând asupra șirurilor străine, strivind care, oameni și arme. Mari magnați ai Poloniei, prinși între dărâmături, căzură robi ai țăranului moldovean, și vestitului Sbigniew Olesznicki, străbun arhiepiscop, răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse nici la un război, și însemnat de ai noștri la picior, șchiopătă până la moarte.

Petru rămase domn, dar tot el fu acela care închină mai târziu țara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care mai clădi o mănăstire la Siret. Tânăra regină a Poloniei, fata regelui Ludovic – care domnise un timp și asupra Ungariei, și asupra Poloniei, timp de înfrânare și frică pentru moldoveni – trebuise să primească drept soț al plăpânderilor sale tinerețe pe asprul prinț litvan Iagello, care fusese păgân mai până în ziua când îngenunche în biserică lângă Hedviga. Nădejde nu mai putea să fie în războaiele dintre ruși, litvani și poloni, care-i ținuse până acum pe toți departe de hotarele Moldovei și-i dăduse răgaz de douăzeci de ani ca să se întemeieze. Sunt primejdii care pleacă orice frunte de om cuminte. Petru-vodă luă cu sine pe fratele său, Roman, cu care se ajuta în stăpânire, și merse la Lemberg, unde făgădui lui Iagello, botezat ca Vladislav, credință și ajutor în războaie. Ceva mai în urmă, el împrumută și cu bani – frumoși galbeni genovezi, aduși de negustori din Crimeea – pe ruda sa din Polonia, care-i puse zălog Haliciul, de care atârna bisericește Moldova catolică. Mai aproape însă, spre Nistru și dincolo de Siret, către Prut și apa îngustă a Ceremușului, era un întins ținut, bogat în cetăți și târguri, plin în munții săi de ciobani români, care se chema al Sepenicului, în care se aflau Cernăuții, pe atunci un sat sub cetatea Țeținei (Czeczyn), și poate Hotinul. Banii nu se plătiră, și granița românească se urcă, pentru 3.000 de galbeni, până în părțile Pocuției.

Petru stătu în Suceava, a treia reședință a domnilor moldoveni. Fratele și urmașul său Roman înălță la vărsarea Moldovei în largul Siret o cetate căreia-i dădu numele său. Cu toate că în Țara Românească ținea cârma un om ca Mircea-vodă, cel dintâi mare stăpânitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legături cu polonii, Roman îndrăzni, călcând drepturile muntene asupra apelor de la miazăzi, să-și

zică domn „din munte în mare”. Mândru și față de regele înaintea căruia fratele său plecase Moldova, el nu-i mai făgădui ajutor până orișunde și împotriva oricui. Vladislav l-ar fi putut scoate numai cu greu dacă s-ar fi încumetat să trimeată oști prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele voievodului.

Moștenirea în domnie nu era statornicită până atunci, și datina, care răspundea la orice întrebări și făcea ca legile să fie zădarnice, tăcea, firește, în această privință. Sângele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpânire, dar în privința treptei de înrudire fiecare era slobod să judece după interesul său. Lui Bogdan îi urmase fiul său cel mai mare, lui Lațco ginerele, lui Ștefan fiul cel mai mic, lui Petru fratele cel mic. Ivașco, fiul lui Petru, se crezu nedreptățit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniță, el îl prinse la vreo petrecere în sate, împreună cu fiii lui, și-l dădu în mâna dregătorilor regelui.

Ștefan, fratele cel mare, învins altădată, ajunsese domn. Și el se închina polonilor și se așeză și mai aproape de dânșii, luându-și reședința în Hârlău, mic târg cu vii frumoase, mai jos de Botoșani, într-un ținut înflorit ca o grădină, bogat în pășuni, în livezi, în prisăci, în mori și iazuri. Ungurii, peste care domnea atunci un om foarte mândru, din neam împărătesc, și merit să fie și el împărat, Sigismund, nu voriră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaș al trădătorului Bogdan. Ștefan cuteză să taie calea la pasuri, dar oamenii craiului apusean răzbătură printre bolovani năruți și ploaia de sulii. Sigismund însuși călcă pământul Moldovei, luând țara în curmeziș, spre Siret, spre Bahlui, ca să prindă pe domn în cetatea unde se închisese (1394). El ajunsese unde dorea, dar se întoarse îndărăt cu mâinile goale, fără să aibă pe Ștefan în lanțuri, fără să aducă măcar, ca îndreptățire, un petec de hârtie, cuprinzând cereri de iertare și făgăduieli. Dar cronica noastră știe să povestească despre înfrângerea craiului la Hârlău, și din porunca lui Ștefan cel Mare vorbele letopisețului s-au săpat pe mormântul din Rădăuți al învingătorului.

Atâtea fapte grămădite în câțiva ani – nici o jumătate de veac – dăduseră Moldovei ceea ce este neapărat în viața oricărui stat: amintirile. Dar ea n-avuse parte încă, căci schimbase șase domni, de o singură domnie lungă, în liniștea căreia s-ar fi putut clădi ziduri de piatră și așezăminte: până acum, ca în Scriptură, meșterii lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mână. După izbânda din 1394 timpurile se arătară încă mai vitrege: Ștefan-vodă piere dinaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg litvanul. Atunci toți pribegii și mazilii se aruncă asupra unei prăzi care era țara lor: și Roman, scos din temnița leșească, și Ivașcu, și Iuga, fiu din flori al celui dintâi, care Iuga ia de fapt puterea și dă cărți de întărire celor ce aveau nevoie de dânsele în afacerile

privitoare la moșii. Fii drepecți, legiuici ai lui Roman și doamnei lui Anastasia, moartă când soșul ei stătea încă în scaun și înmormântată la Roman, Alexandru și Bogdan vin și ei sub arme ca să-și dobândească drepturile, Mircea, domnul muntean, lămurește întrucâtva lucrurile, prinzând pe Iuga în împrejurări ca acelea ale prinderii lui Roman, desigur. Moartea smulge de lângă Alexandru pe fratele acestuia, Bogdan, care dădea poruncile și el, un timp, fără a-și lua însă alt titlu decât acel de „jupân”, pe care-l întrebuința orice boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl său îl numise poate așa după Alexandru Basarab, n-avea de împărțit cu nimeni grijile, răspunderile și răsplata sufletească a unui cârmuitor de oameni. Era întâiul an al unui veac nou, și un veac nou se deschidea și pentru Moldova.

III. ALEXANDRU CEL BUN.

Cu o adâncă recunoștință, urmașii au zis acestui Alexandru: „cel Bun”. A fost bun față de țară, pentru că n-a tăiat, n-a prigonit, n-a nedreptățit, pe nimeni, și totuși a știut să-și stăpânească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul sau să ascută sabia călăului. A fost bun față de străini fiindcă n-a început niciodată un război nedrept și n-a călcat niciodată o legătură încheiată și întărită cu jurământ de dânsul; dar pentru „dreptățile” lui și ale țării el a fost totdeauna, și atunci când îl împovărau bătrânețele și moartea-l chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute.

De la început, având să aleagă între unguri, de care abia se dezlipise Moldova și cari-l atingeau la un singur hotar, și acela de munte, lesnicios de apărat, și între poloni, cari înfășurau din două părți, de sus și de la răsărit, țara, el alese pe aceștia din urmă. Li se închină și le dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii teutoni, departe, în Prusia, lângă cetatea Marienburg, unde ai noștri găsiră cu bucurie păduri, în care știură iarăși să ispitească pe dușmani, acoperindu-i apoi cu ploaia de moarte a săgeților (1410). În dosul lui, doi ani după această luptă, regele Poloniei se înțelegea cu împăratul Sigismund, și el rege, al Ungariei, pentru a împărți Moldova dacă domnul ei n-ar voi să ajute pe creștini în lupta cu turcii, pe care cu adevărat n-o începură însă niciodată (Tratatul de la Lublau; 1412). Alexandru rămase însă neschimbat, și nimeni nu îndrăzni să încerce împărțirea, care se putea scrie mai lesne cu condeii decât cu sabia. Păstrând însă credința, el știa să șteargă rămășițele rușinoase ale trecutului, să se înalțe neconținut înaintea craiului prieten. El încheie legăturile cu dânsul altfel decât înaintașii săi șubrezi și se înfățișează în ele ca „domn”, nu ca „voievod” supus. Odată, pentru un nou împrumut, el căpătă și zălogirea Pocuției, cu vestitele ei orașe înstărite, Sniatinul și Colomeia, pe când înainte de dânsul se vorbise și de părăsirea țării Sepenicului. O înaltă doamnă din sânge crăiesc, Ryngalla, i-a fost soție, aducându-i măcar cinstea de la început, dacă nu fericirea în casă, căci

Ryngalla părăsi după câțva timp, plecând fără nici un copil, pe soțul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chilei, la Dunărea-de-Jos, granița de miazăzi a țării, pe care tatăl său Roman, se lăudase mai mult că a întins-o până la mare. Ceva mai târziu, fără să se lupte cu genovezii, el își așază pârcașii în Cetatea-Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei graniți amenințate. Ei ajuta domnii munteni să-și cucerească moștenirea părintească, dar știu să respingă pe același ocrotit de dăunăzi – Dan al II-lea – când el veni să ceară cu armele malul Dunării-de-Jos (1429). Turcii, care porunceau adesea în Țara Românească, până la granițele căreia ajunsese, trecând peste Bulgaria, în întregime supusă, fură și ei respinși când corăbiile lor de război se iviră sub zidurile, bine întărite de pricepuți meșteri străini, ale Cetății-Albe. În cei din urmă ani ai vieții sale chiar, Alexandru risipi, în iunie 1432, o oaste turcească ce-i venise în țară trecând pe la munteni. Și tot atunci, 1432, mântuind această socoteală, el merse în fruntea oștirii sale, ca să ia în stăpânire înaintea morții Pocuția. Când închise în sfârșit ochii, în vara anului 1433, el n-avea nimic de cerut nimănui și nu era dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu așezată în trepte și ranguri. Pe lângă vechile mănăstiri, Neamțul și Bistrița, întemeiate de călugări munteni care învățase la dascăli sârbi, fugari de peste Dunăre înaintea turcilor, el clădi Moldovița, chiar lângă Baia, și Pobrata, mai jos, în aceleași părți de munți. Până la el, Patriarhia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe mitropolitul Iosif din sânge domnesc, căruia Petru-vodă îi dăduse supravegherea noii Biserici moldovenești, și țara se afla sub blestemul arhiepiscopului Ieremia, trimes de patriarh. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi și mai departe cel dintâi scaun bisericesc al Moldovei. Reședința Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele sfântului Ioan cel Nou, de la Cetatea-Albă la Suceava, care rămase de acum o capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus mitropolitului. Drumurile de negoț fură ținute totdeauna deschise, și privilegiile de asigurare, pentru vămi, se dădură negustorilor străini, în treizeci de ani, floarea culturii înflorise pretutindeni din țărâna frământată de luptele folositoare, și nu de cele netrebnice. Prin patriarhul acesta, care murea în siguranța biruinții și în binecuvântarea faptelor sale bune, Moldova-și găsisse al doilea întemeietor, și cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpânitori. Unul clădește, celălalt, venind la rândul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asupra-i când s-a dus ziditorul.

Lui Alexandru, în gândurile lui asupra viitorului, și țării, în desfășurarea înfloririi ei, li trebuia deopotrivă un vrednic moștenitor al coroanei moldovenești.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s-ar fi născut un fiu, pe care polonii l-ar fi sprijinit din răspuțeri, urmarea în domnie a acestuia ar fi fost mai asigurată. Alexandru lăsă însă o spuză de feciori și de fii din flori, care se numeau atunci singuri, în deosebire de ceilalți: „copii”. Întâi fusese însurat cu o străină, de bună seamă polonă, pe care o luase în zilele sale nenorocite, de tinerețe pribeagă; Margareta se odihni sub lespezile mării, frumoasei biserici catolice din Baia. De la dânsa n-avu el urmași. Viind în țară ca domn, Alexandru luă pe Ana sau Neacșa, de care se despărți mai târziu – Ana poate să-i fi fost numele de călugărie, căci o doamnă care pleca de la curtea soțului ei se călugărea – și care muri abia în 1427, fiind înmormântată la Bistrița. Cu dânsa avu el, pe lângă o fată, pe care o numi Vasilisa – Regina adecă – și un băiat – cel dintâi – căruia nu-i putea da alt nume decât pe acela al părintelui său, Roman. Roman trăi însă puțină vreme: ultima oară el mai este pomenit în hrisoavele părintelui său în april 1409; dar peste câteva luni se năștea, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiu, căruia i se zise după hramul ce se serba la nașterea sa. Ryngalla nu suferi la curte pe acest copil al alteia, și firește că tot în întuneric și, mai mult, în taina păstrată de mamele lor și de câțiva credincioși numai creștură: al treilea fiu, Ștefan, al unei Stanca, numit așa după unchiul ce bătuse pe unguri la Hârlău, al patrulea, Petru, al Mărinei lui Mărin, care fu și mama unei fete, Petru, care amintea pe celălalt unchi, învingătorul polonilor în codrul Bucovinei; mai târziu numai se născu un Alexandru, care ar fi dus mai departe numele tatălui său, dacă n-ar fi fost răpit de moarte încă în ultimii ani ai acestuia. Când Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domnești, îi scrisese numele în hrisoave, îl făcu ajutorul său în cârmuire, îl puse să iscălească, dând astfel o cheazășie și pentru vremea când va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngallei venitul unor orașe moldovenești. Îndată după aceasta, el îi căută în Polonia o nevastă de neam mare, Marinka, soră cu soția cea nouă a craiului polon, și el avu bucuria de a vedea botezul întâiului născut al celor doi soți, care primi și el numele de Roman (1426-1427). În cei de pe urmă ani ai domniei sale, Alexandru îngădui lui Ilie-vodă să dea cărți domnești de întărire în numele lui singur.

Rămas adevăratul domn al Moldovei întregi, după moartea lui Alexandru, Ilie, un tânăr care trecuse abia de douăzeci de ani, întinse o mână frățescă lui Ștefan, pe care tatăl său îl alinta Stețco, precum Ilie era pentru dânsul iubitul Ilieș, dar lăsă la o parte, măcar un timp, nu știm pentru ce dușmănie, pe al doilea frate, Petru.

(Nota autorului adăugată la erata ediției din 1904: Aș crede astăzi că moartea lui Alexandru cel Bun s-a întâmplat în iarna sau, mai degrabă în primăvara anului 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie sibiienilor, în april, pomenește pe toată familia lui, dar nu și pe bătrân.)

În schimb, el recunoscuse întâi pe un fiu al lui Alexandru, pe care acesta se sfiise a-l însemna în hrisoavele sale, chiar din ultimele timpuri, când aducea mărturia tuturor feciorilor săi. Acest nou frate se chema Bogdan, după numele fratelui părintelui său, și de bună seamă el era cel mai tânăr dintre mlădițele domnești. Bogdan e tatăl lui Ștefan cel Mare.

Cartea II.

TATĂL LUI ȘTEFAN-VODĂ. TINEREȚEA LUI ȘTEFAN.

I. LUPTA PENTRU SCAUNUL LUI ALEXANDRU CEL BUN.

Ilie face împăcarea cu polonii, împotriva cărora – deși o ruteană, Marinka, sora reginei-mame a Poloniei, îi stătea alături ca soție – el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpânire a Pocuției. Dar, după aceasta, el mai stătu abia câteva luni în domnie. Vânturile toamnei smulseră și aruncară peste Nistru pe fericitul domn al verii.

Îl gonise fratele său Ștefan, întehit de mamă-sa Stanca – pe care Ilie puse să o înece – și de domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvârșit împotriva lui Ilie: căci acesta, împreună cu bătrânul Alexandru, sprijinise pe un alt vânător al scaunului Țării Românești, cu care Vlad se zvârcolise multă vreme în luptă încleștată, pe un Aldea, care, din recunoștință față de ajutorul său, își zisese Alexandru-vodă. Vlad era acuma recunoscut de turci, domniii țării sale, și el chemă la dânsul pe Ștefan și-l ajută să ia moștenirea, care nu i se cuvenea lui în rândul întâi.

Ștefan smulse polonilor primirea lui ca vecin, năvălind în țara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka și copilul lor, Roman. Regele era încă nevârșit, așa încât nime nu era bucuros de războaie primejdioase în părți care obișnuiau să înghită frumoasele oștiri ale cavalerilor și lefegiilor. Ilie fu oprit într-o găzduire darnică, în care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căci cărările ce duceau la Nistru erau tăiate pentru dânsul.

Dar erau boieri moldoveni care nu se dăduse cu cel mai puternic, ci țineau, în Moldova sau peste hotare, cu adevăratul moștenitor. Printre dânșii era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părțile de către munte, Duma, fiul lui Șandru. Ei îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspeții săi, îl aduseră în Moldova și dădură pentru dânsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ștefan, în jurul căruia se strânsese cei mai mulți și cei mai puternici dintre stăpânii de moșii. La urmă el fu răzbit și strâns în ținuturile de jos ale țării. Atunci el ceru să se împace, și polonii îl întăriră în acest gând, care-i scutea de o mare grijă și de o grea datorie. El căpătă în vara anului 1435, abia doi ani de

la moartea pașnicului Alexandru-vodă, o întinsă bucată de pământ, din care era slobod să-și tragă veniturile: de la Vaslui până la Chilia și până la Cetatea-Albă, patru târguri, toate câmpiile, tot pustiul, toată pădurea, toate drumurile de negoț din jurul lor. Pe lângă aceasta, el rămase domn deopotrivă cu Ilie, numai cât acesta avea, pe lângă cinste și locul dintâi în orice împrejurări, față de ai săi și față de străini, și veniturile cele mai mari, din peste patru cincimi ale Moldovei. În hrisoavele lor, date cele mai multe împreună, sub pecetea lui Ilie singur, nu se întâmpină nici un alt frate domnesc. Cercul stăpânitorilor și al moștenitorilor se închisese prin învoiala din 1435: el cuprindea pe Ilie, pe Ștefan și pe fiul celui dintâi, Roman, pe lângă care se adause apoi, de la august 1438 înainte, un al doilea fiu, numit după marele său bunic: Alexandru. Împrejurul lor stăteau toți boierii țării: moșierii cei mari din Lipnic, Zubrăuți, din Tulova, din Voroneț, din Toporăuți, din Frătăuți, din Serețel, din Șomuz, din Mamurinți, din Rugășeni, din Cuciur, din Șilișău, din toate satele înfloritoare ce se aflau în preajma Sucevei, capitala; și cei cu nume de botez ori după părinți: Uncleat, Jumătate, Limbădulce, Vâlcea, Hudici, Bârlici, Popșa, Balș, Buhuș, Turcul, Șendrișor, Nesteac, Stroici, Berindei, Ponici, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Șerbul, Firea, Gârbovul, Julea, Negrilă, Perciune, Paos („Paius”).

De la un timp, însă, Ștefan adăpostea pe lângă dânsul pe fratele Petru, care avea poate vreo socoteală de cerut lui Ilie. Copiii acestuia creșteau mari, și Roman împlinise în 1444 șaptesprezece ani; Ștefan se temu pentru timpul când, în locul lui Ilie, ar fi avut înaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul ei, regele Vladislav al Poloniei, ales acum și în Ungaria, om viteaz și foarte îndrăzneț, pe acest Roman, în sfârșit, care nu s-ar fi mulțumit cu o parte din venituri și cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu război asupra fratelui său. Trădarea i se păru mai lesnicioasă și mai sigură. Dacă Ștefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venea la Vaslui, în pământurile frățești. Aici fu prins el și înlăturat fără omor din rândul acelor care pot stăpâni o țară: prin groaznicul mijloc, obișnuit la grecii din Bizanț, al arderii ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăi, căreia Ștefan îi arunca, drept pomană, cetățile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngallei: de aici o vedem pe dânsa făcând schimburi și învoieli; cât despre Ilie, el era acum un mort între cei vii, și peste puțin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor lui ochi orbi.

Ticălosul Ștefan stăpâni apoi trei ani, între doamna pe care și-o luase, între Petru, învățătorul cel rău, și între puțini boieri.

[Notă: Câteva luni după orbirea lui Ilie, Ștefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 august 1443, împreună cu fratele său Petru, poate aduce înaintea numai mărturia boierilor Neagoe, Hudici, Duma vornicul, Negrilă, Coste vistiernicul, Sima logofătul. În asigurările date de Ștefan brașovenilor la 1 mart

1444 el spune că aceștia „usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare”.]

Nu i-a fost dat să-și vadă copiii. Dacă a fost îngăduit și atâta vreme, aceasta se datorește mai mult marii nenorociri suferite de poloni în acest an 1444, toamna prin înfrângerea de către turci, la Varna, a oștirii creștine, în rândurile căreia căzu, luptându-se, și regele Vladislav. Când noul crai Cazimir, frate cu Vladislav, se simți sigur pe tronul său, el îngădui Marinkăi, care era acum o văduvă, să cerce norocul fiului ei Roman, ce împlinise douăzeci de ani. El veni, desigur, cu ajutoare polone, pornind din Hotin, care era al polonilor, și puse mâna ușor pe cetățile Sucevei și Neamțului. Ștefan, care trăia veșnic în frica răsplătirii din partea nepotului său pribeag, încheiase abia în iunie cu regele un tratat în care se asigura că „dușmanul”, „vânzătorul” său nu va fi ținut în Polonia. Năvălirea-l apucă pe nepregătite. El fu prins în luptă, sau dat de ai săi, și Roman îl pedepsi ca pe un ucigaș de rând, puind să i se taie capul, în ziua de 13 iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căci abia după trei zile trupul lui, tăiat în două – precum el tăiase în două țara, fericirea și viitorul ei – fu îngropat în Mănăstirea Neamțului, lângă cetatea lui Petru-vodă cel dintâi.

Dar el nu duse cu sine în mormântul său războiul. Roman fu stăpânul Moldovei-de-Sus, deprinsă să asculte de tatăl său, Ilie, și-l vedem odată dând un hrisov din cetatea Sucevei. Însă puțini boieri numai încunjurau pe tânărul voievod al răzbunării: vornicii mari Oană și Manoil, care ținuse multă vreme Hotinul pentru neamul lui Ilie, Șteful, cel mai mare din feciorii lui Jumătate, Miclea Greul, vistiernicul Micul, Hodco Știbor, un om nou, și aprodul Șândrica. În viforul luptelor și sub povara marilor greutăți ale unei astfel de cărmuiri, Roman își secătui puterile, și, mai ajutând și otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 iulie 1448, pe fiul ei cel mai mare, din care făcuse un domn de câteva luni de zile.

Cei mai mulți dintre puternicii de până atunci ai țării fugiră peste hotar, așteptând zile mai bune. Dar pentru dânșii, care nu voiau să-și închine capul, căci se temeau să nu și-l piardă, înaintea voievodului adus de poloni, nu era decât o singură graniță deschisă, aceea care ducea, prin pasurile Carpaților, în Ardeal.

Aici avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea și în tot largul cuprins al țării ungurești, guvernatorul Ioan Corvin din Hunedoara (Hunyady). Era un român dintre grănicerii pe care ungurii îi însărcinase să apere, sub judecătorii și căpitanii lor români, marginea apuseană a Ardealului, de năvălirile veșnic împospătate ale turcilor, care se oploșise în Serbia. Ai lui îi ziceau Iancu, și el era fiul lui Voicu, grănicer ca și dânșul. Încă de pe vremea împăratului Sigismund, dușmanul lui Alexandru cel Bun, Iancu din Hunedoara

se lupta departe în Croația, și în țara de lumină a Italiei, apărând pentru bani interese străine. Întors înapoi acolo unde ai săi stăteau la pândă neadormită înaintea păgânilor, el căpătă moșii zălogite de Coroana ungurească și dregătorii de cinste și de primejdie. Peste câțiva ani el era ban al Țării Severinului – adică o parte din Banatul unguresc și din Oltenia noastră – care se luase de la domnii creștini și nu se putea apăra împotriva sultanului turcesc. Mai era apoi comite al Timișoarei, unde se ținea piept acelorași dușmani, comite al Bistriței, al secuilor și voievod al Ardealului. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata lui Sigismund și văduva regelui Albert, și între regele polon Vladislav pentru stăpânirea Ungariei, Ioan se dădu de partea acestuia din urmă, care-i lăsă cu desăvârșire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu turcii, care se îngrămădeau la pasurile Carpaților, în avântul lor spre bogățiile Europei. El îi bătuse de două ori în acest an, cu românii săi din Ardeal și cu ajutorul românesc al domnului muntean, care era pe atunci un om rău, dar ager și fără frică, acel Vlad căruia i se zicea Dracul pentru șiretenia lui crudă. Se înțelese și cu moldovenii pentru a înfășura cu două aripi pe dușmanul tuturor. În 1443 el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde așeză din nou pe domnul ei creștin Gheorghe Brancovici, ce stătea de mai multă vreme adăpostit în Ungaria. Toți creștinii din Răsărit, siliți la părăsirea legii lor sau la plata de grele biruri și la lupta sub steaguri necurate, vedeau în Iancu-vodă un sol dumnezeiesc al mântuirii prin sabie, al curățirii prin sânge.

Îi mai rămânea să trezească din morți împărăția Bulgariei. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, o dată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru și aur a Constantinopolei, unde împăratul grecesc era strâns din toate părțile de zidul de oțel al turcilor, ce-și aveau capitala și mai aproape de munți, la Adrianopol. Regele Vladislav însuși mergea acum în fruntea oștilor creștine; corăbiile venite din Apus sub steagul Veneției, marea Republică italiană, sub steagul cu cheile sfântului Petru al papei și sub flamura depărtatului duce francez al Burgundiei, se apropiau de strâmtoarele ce despart Europa de Asia, ca să împiedice fuga păgânilor, ce se socotea sigură. Dar sultanul Murad bătrânul ucise pe rege și împrăștiă oastea.

În zădar veniră pe urmă, în primăvara următoare, corăbiile Apusului în Marea Neagră și pe Dunăre, arzând și ispitind cetățile turcești ale malului stâng. Ioan nu putu să se coboare decât o clipă dincoace de munți, căci Ungaria, lipsită de regele său, fierbea de vrajbă. Abia în 1446 se făcu liniște, alegându-se cel mai viteaz ca guvernator al țării. Acum Ioan nu mai trebuia să asculte de poruncile nimănui, și toate puterile regatului se aflau în mâna sa, întocmai ca și spada lui. El se gândi iarăși la deșteptarea Răsăritului creștin prin brațe românești. Vlad Dracul, care încheiase și el pace, când toți părăsise lupta cu turcii, nu i se mai părea un sigur ajutor: de Crăciun, în anul chiar

când fusese ales loctiitor de rege, Iancu-vodă trecu munții, prinse pe Vlad, care ținea pe fata lui Ilie-vodă, o soră a lui Roman, și-l ucise, împreună cu singurul dintre feciorii săi ce se găsea în țară. În locul lui puse domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav și era fiul unui Dan-voievod Orbul. Și din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu turcii: Roman, făptura leșilor, feciorul Marinkăi, vărul regelui Cazimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braț mort în lupta ce era să se încingă iarăși pentru binele creștinătății.

Încă de pe când trăia acest tânăr fără noroc, Iancu-vodă se înțelesese cu Petru, tovarășul lui Ștefan la izgonirea și orbirea lui Ilie. Petru acesta purtase întâi un război împotriva chiar a lui Ștefan, cu care înțelegea să domnească împreună, ca Ștefan însuși cu Ilie: el era astfel în 1444 la Roman, cu câțiva boieri, ca Bratul, Mânzul, un Cupcici, tovarășii săi de răscoală. Învins, el se împăcase.

[Notă: Între documentele latine de la Brașov e și unul din 28 mai, Vaslui, fără an, prin care „Ștefan-vodă” asigură pe brașoveni că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căci el a încheiat lupta cu „fratele său Petru-voievod”, care se aruncase asupra lui.]

Dar măcar după moartea lui Ștefan el înțelegea să-l moștenească, și, având împotriva sa pe poloni, care apărau drepturile ramurii lui Ilie, el alergă la Iancu-vodă. Acesta îl primi bine, și, ca să se asigure mai deplin de dânsul, îi dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase încă până la o vârstă destul de înaintată. În septembrie 1448, câteva luni abia după moartea lui Roman, el era domnul din Suceava, și boier de frunte dintre ai fratelui său iscăleau ca martori în hrisoavele sale; între ei și puternicul logofăt Neagoe, care mersese pentru domnia Moldovei și la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsăritului și a Apusului, ce se ținuse la Florența. Până și regele Poloniei, când primi vestea morții lui Roman, se lăsă mângâiat ușor pentru moartea vărului său. Se făcuse, ce e dreptul, întâi a porni la oaste împotriva lui Petru, strânse ostași din toate cele cinci palatinate în care se împărțea țara Rusiei de peste apa Nistrului, se coborî în fruntea lor până la Lemberg, unde ajunse la 21 iulie, și apoi până la Halici, unde i se înfățișă nenorocita mătușă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într-un nou război pentru domnia copilului cel mic Alexandru, născut în 1438 și care n-avea deci mai mult decât 10 ani, încă neîmpliniți. Dar, în loc de sprijinul de luptător pe care-l aștepta ea, craiul îi îngădui numai să stea la Colomeia, marea cetate din Pocuția, împreună cu cei două sute de oameni ce-și legase soarta lor de a ramurii șubrede a lui Ilie-vodă. Încă de la 9 august, Cazimir intra cu oștile sale în puternica strajă de la hotare a Cameniții, în fața Hotinului. Aici, Petru îi trimise o mare solie de supunere, având drept căpetenii pe Neagoe și pe Mișu,

doi foști mari-logofeți, adică întâi boieri ai țării. La 13 craiul dădea dușmanului său de până atunci o carte de asigurare, dacă va trece apa până la dânsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n-avea încă 30 de ani, nu era dintre cei ce se încred lesne. El târăgăni sosirea sa până ce regele socoti că e prea cald în Camenița și că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să ție o adunare sau dietă a regatului.

Iancu-vodă, care se gătise iarăși împotriva turcilor, era atunci în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 septembrie. De la Mediaș el scrisese la întâiul august regelui, arătând unde-l cheamă datoria sa cea mai sfântă și cât de mult s-ar cuveni ca până atunci cumnatul să-i fie lăsat în pace. Alt semn de viață nu putea să deie. Astfel, la 22 august, a doua zi după plecarea lui Cazimir, Petru și boierii înnoiau legăturile de supunere cu Polonia. Și într-acestea ei se îndatoreau a nu înstrăina nimic din Moldova fără voia polonilor ci a căuta să câștige iarăși ce fusese înstrăinat. Vorbe care nu se spuneau de altceva decât pentru că același domn dăduse cu câteva luni înainte Chilia în mâna muntenilor, după cererea lui Ioan Guvernatorul. Petru nu s-a ținut niciodată poate de îndatorirea sa războinică față de poloni, dar lui Iancu-vodă nu putea să-i fie ascuns multă vreme că „fratele și prietenul său”, cum îi zicea, și-a schimbat stăpânul. Petru-vodă dărâma domnia sa crezând c-o întărește.

Noi nu mai știm astăzi în ce chip i-a venit pedeapsa.

O moarte înainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmașilor lui Alexandru cel Bun, îi seceră și lui tinerețele, grele de păcate.

II. BOGDAN-VODĂ, TATĂL LUI ȘTEFAN CEL MARE.

Atunci veni rândul copiilor din flori ai lui Alexandru-vodă, pe care acesta nu-i recunoscuse niciodată. Între aceștia trebuie să se numească un domn pentru „două luni”, căruia i se zicea Ciubăr și care ca domn își va fi spus desigur altfel. Veni apoi Bogdan.

De multă vreme el lipsea din Moldova. Adăpostul său în zilele de schimbări răpezi și primejdioase fusese Țara Românească, unde Vlad Dracul ținea pe o nepoată a fugarului. Aici el se însură luând pe Oltea, al cărei nume nu e așa de obișnuit în vechime: această Oltea căpătă, credem, în călugărie, după moartea soțului ei, un alt nume, sub care o pomenește fiu-său în 1466, când ea nu mai era în viață: Maria. Fratele ei se chema Vlaicu, și, când Ștefan, singurul rod al acestei căsătorii, ajunsese și el domn al Moldovei, acest „unchi” se învrednici a fi pârcălab de Hotin, apoi de Orhei, și unul dintre cei dintâi boieri ai țării. El muri pe la 1480 abia, lăsând un fiu Duma, și el pârcălab de Hotin, și după moartea lui Ștefan. Acestea sunt rudele de pe mamă ale marelui domn, și e păcat că se poate ști așa de puțin despre femeia care a dat vechii Moldove și neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor.

Dar mintea poetică a poporului nu se mulțumește niciodată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip și glas acelor prin care s-au făcut lucruri ce nu se pot întuneca. Astfel au ajuns oamenii să spună că Oltea, călugărița Maria, ar fi trăit încă în cea mai nenorocită clipă din viața de lupte și uriașe silinți a fiului său, atunci când Moldova toată era înecată de valurile de turcime biruitoare, în 1476, după frământarea ultimă de la Războieni. La un ceas de noapte, străjerii din Cetatea Neamțului ar fi auzit chemarea grăbită a unui drumeț sângeros, care era domnul lor, a cărui urmă se pierduse. Cu câtă bucurie n-ar fi deschis ei porțile aceluia care încercase cât poate un om pentru a înlătura pieirea! Dar porțile ar fi fost ținute sub zăvoare la glasul neînduplecat al unei mame care aminti fugarului că „pasărea în cuibul său piere” și că nimic nu se câștigă îndărăt în strânsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ștefan ca să-și facă o nouă oaste și să învingă, pe când minunata femeie păstra stânca Neamțului pentru fiul ei.

Cu prilejul năvălirii din 1447, Iancu-vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atunci el nu se gândea că acest tânăr putea fi întrebuințat ca să câștige Moldova pentru dânsul. În 1448 cel mai puternic și mai vestit dintre românii timpului său fu învins de turci în Serbia și, la întors, despotul de acolo, Gheorghe Brancovici, îl ținu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gândească, pentru a treia oară, la strângerea mănunchiului românesc pentru luptă. Ungurii respingeau pacea pe care o înfățișase turcii, și Iancu-vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosniei o legătură împotriva păgânilor. Dar tot în acest an Petru Moldoveanul își încheia rostul, și polonii, care nu mai erau legați astfel prin jurămintele față de dânsul, dădură drumul din Colomeia Marinkăi și fiului ei Alexandru, căruia în Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinși să aibă asupra lor un urmaș al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, și cei mai de samă dintre sfetnicii lui Ilie și lui Ștefan se găseau lângă nepotul lor, ultimul coborâtor legiuit al lui Alexandru cel Bun: la Roman în mai, la Suceava în iunie 1449. Legătura între copil și poloni era așa de firească, așa de asigurată, încât nici nu mai fu vorba de a se face noi învoieli și jurăminte.

Dar Iancu-vodă era din nou destul de puternic pentru ca să înlătore din scaunul Moldovei o păpușă leșească. Bogdan veni pe la dânsul, și unul din pasurile de către Ardeal ale Moldovei lăsă să treacă, în toamna aceluiași an 1449, o mică ceată care venea să vâneze noroc pe plaiuri. Boierii lui Alexandru strânseră puteri, pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitorului, care tăgăduia nepotului său dreptul de a domni câtă vreme trăiește el, Bogdan, fiu al marelui Alexandru. Cele două cete se ciocniră într-o zi rece de octombrie, la 12 ale lunii, în preajma satului Tămășeni, lângă apa Moldovei. Bogdan se dovedi, de la această întâie încercare, un cuceritor de biruințe. Pe câmpul de luptă rămaseră doi însemnați boieri, tânărul Oancea, ginerele lui Iurghici și care

fusese logofăt încă sub Ștefan, și Costea, fiul lui Andronic, care slujise și pe Petru-vodă.

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totuși în țară. În zădar intră Bogdan la învoială cu starostele Cameniței și al întregii Podoliei, stăpânul malului leșesc al Nistrului, făgăduindu-i un dar de „zloți turcești”, adică galbeni de aur, poate venețieni, de vin obișnuit, de vin dulce, zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuieli și greutate mari din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftirii, ce veneau din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu craiul, făcând prin sfaturile și măsurile sale să nu-l mai supere „Alexandru, fiul lui Iliăș, nici doamna, mama lui, nici boierii, nici slugile lui” (2 decembrie). Plăpândul Olechno rămase ocrotitul regelui, și un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îi dădu măcar cetățile de sus: Hotinul, în care cetate era pârcălab un bătrân și inimos boier cu numele de Costea, care luptase și pentru fratele cel mare, Roman, Neamțul și Suceava.

Bogdan se întoarse înapoi în Roman. De aici făcu jurământ de supunere fiiască și frățescă față de guvernatorul unghuresc, pe care-l va ajuta și cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte și frate, ajutor din partea lui. Alt domn nu va căuta, și ei doi, făcătorul și făptura, vor avea aceiași prieteni și aceiași dușmani. Cu toată sprijinirea lui Alexandru de poloni, el izbutise să câștige pe cei mai mulți dintre boieri, care erau mai bucuroși să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dânsul.

Credința lor avură prilej aceștia s-o dovedească în curând. Încă din martie 1450, polonii se găteau de o nouă intrare în Moldova, și regele, care voia să trimeată în ajutorul lui Alexandrel pe nobilii din Rusia megieșită, li dădea asigurare că nu se va cere de obicei o asemenea neplăcută slujbă de la dânșii, care apucaseră a fi iertați de greutate și oboselile unui război cu moldovenii șireți și îndărătnici. În iunie se puseră în mișcare, mergând însă încetinel, boierește și leșește, ostașii, mândrii ostași călări, pedestrașii cu gloata și tunurile greoaie, având în fruntea lor pe palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir și castelanul-căpitan al Podoliei. De Sân-Petru corturile se întinsese lângă Camenița, pe câmpia înflorită sub care scânteiau apele de oțel ale Nistrului. Atâta oaste polonă nu amenințase niciodată Moldova.

Dar ostași ca aceștia nu se grăbesc spre câmpuri de luptă primejdioase, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispitea pe puternicii și bogații poloni, pe oamenii de rând care-și vindeau pe bani priceperea războinică și vitejia. Ei cerură să mai fie o dată încredințați că nu vor mai fi trimiși peste apa Nistrului, să li se dea plata ca oricărui lefegiu, cinci mărci de argint de fiecare suliță, și să fie chizeși pentru răspunderea acestor bani regele însuși, ducele Mazoviei și, la nevoie, castelanii și palatinul. Când li se învoi și aceasta,

luntrile duseră pe războinicii cu simbrie sigură spre pământul Moldovei, care aștepta, tăcut și amenințător, cele ce erau să se întâmple.

Costea, epitropul lui Alexandrel, boierii ceilalți din moștenirea lui Ilievodă, oameni din satele lor erau călăuzii străinului. În toiul verii, sub arșița crudă, drumeții dușmani înaintau încet, cu pază, înfiorați înaintea necunoscutului ce-i pândea în zările de foc. Satele erau moarte și buciumele tăcuse pe dealuri.

Polonii și sprijinatorii români ai lui Alexandrel trecură și Prutul și se îndundară apoi în ținutul de dealuri învălmășite ale Vasluiului, în marginea codrilor stăpâni, care acopereau culmile și mâncau cea mai mare parte din văile înguste. Oastea străbătu până la Lipovăț, astăzi un sat mai măricel, lângă care pe la 1870 codrul stăpânea încă peste o mie trei sute de pogoane. Aici se zăriră dușmanii; ei socotiră numărul năvălitorilor și se pierdură iarăși pe dealuri, unde începu pretutindeni munca răzbunătoare a tăierii trunchiurilor.

Polonii vor fi fost lipsiți de apă și de hrană, căci moldovenii obișnuiau să lase oaspeților ce veneau la dânșii cu armele în mâni un drum de dărâmături și cenușă, de fântâni astupate și otrăvite. Nobilii ce abia se hotărâseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldovei, și septembrie venise acum cu toanele sale. Smeriți, sosiră atunci, ca trimeși de Dumnezeu, boieri de la Bogdan, care fusese privit până acum ca o căpetenie de hoți și el însuși un hoț de domnie.

[Notă: La 6 iulie 1450 se scria despre pregătiri războinice în Polonia. Bogdan se coborâse încă de pe la 24 martie la Iași („Forum Silistrorum” = „Filistinorum”), de unde stăruise pe lângă brașoveni pentru doi locuitori din Ardeal. El pomenește pe tatăl său Alexandru: „Alexander Wayvoda, pater noster”.]

Stăpânul lor cerea numai să i se lase țara în samă, până ce moștenitorul legiuit va împlini măcar cincisprezece ani; până atunci el va plăti, pentru ținerea lui Alexandru-vodă și pentru a se cunoaște că Moldova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va fi părut leșilor strașnic de ispititor: 70.000 de galbeni turcești. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca regelui era să se așeze copilul în scaunul părintelui și bunicului său. După șapte zile de dezbateri, amândouă părțile se înțeleseră, cu toate stăruințele bătrânului Costea, care știa ce soartă așteaptă pe tovarășii săi de tabără.

Noaptea de 5 septembrie se petrecu în siguranța păcii, cu mâncare, băutură și veselie. În mijlocul petrecerii, însă, veni logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui polonilor ce strașnică primejdie-i amenință. Un sfat de război se ținu în pripă, și Costea plecă în întuneric cu lucrurile, carele și micul domn, care era îndeosebi amenințat. El putu să treacă

pădurea, prin frunzișul negru al căreia fășiau însă săgeți țintite de mâni nevăzute, împuținând numărul drumeților, ce se strecurau cu inima scăzută. Polonii nu îndrăzniră să ia același drum: ei știa bine, de la Costea, care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă și rușinoasă, că pădurea întreagă, tăiată, stă să se dărâme asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind desișul. Cât drum se întindea de la Crasna, sătișorul lângă o râpă la care ajunseră, și zidurile apărătoare ale Cameniței, unde se putea trece în voie cerând lefi mai mari de la craiul! Mulți vor fi avut aceste gânduri, când, la ridicarea ceței de deasupra văii adâncite, se văzu venind, în tropotul mărunț al cailor de țară, voievodul, lângă care se strâneau gloatele cu ciomege, coase și furci.

Polonii se temeau numai de pădurea moldovenilor, unde înălbise atâtea oaze de cavaleri în războaiele vechi pe care ei le pierduseră. De stolul boierilor, curtenilor și vitejilor, de mulțimea zgomotoasă a țăranilor ce se îndemneau ca la o vânătoare de fiare, primejdioasă, dar dulce, ei nu se temură. Pedestrii lor se împărțiră în opt cete, iar călărimea se strânse la un loc, pentru asalt. Boierii primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoi, dându-se în lături, făcură loc țăranilor.

Atunci începu frământarea hotărâtoare. „Oastea craiului”, scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, „pierdu mulți ostași”. Pe rând cei trei căpitani pieriră din fruntea ei, trei vestiți viteji ai Poloniei, și rândurile se clătinău sub lovituri; din înălțimea arborilor bătrâni săgețile se avântau lacome asupra mulțimii oboșite, care știa că dușmanul învins în această țară nu se mai întoarce acasă.

Dar Costea își scăpă prietenii. El aduse români împotriva românilor. Aruncătorii săgeților fură vânați de pe ramuri cu alte săgeți. În ura lor veche, boierii se încleștară cu boierii. Văzând că, data aceasta, cursa n-a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceeași repeziciune cu care se ivise o dată cu zorile. Umbrele serii îl înghițiră, și Costea, setos de lupte noi, se înfunda și el în întuneric, pe drumul ce ducea către Bârlad. Polonii rămaseră singuri, împuținați, oboșiți, având în fața lor pădurile negre, din care se înălțau gemete de mustrare în noaptea răcoroasă de septembrie. Ei plecară a doua zi, fără biruință, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anului se întâlnește lângă Bogdan fiul său Ștefan, numit astfel după unchiul lui, Alexandru cel Bun, mai degrabă decât după Ștefan-vodă cel tânăr, care orbise pe fratele său. Peste șase ani acest fiu de voievod era în stare să înceapă război fără epitrop, să biruiască și să întemeieze țara. Deci în 1450 el își învăța meșteșugul de viteaz; el își destindea aripile la vederea largului avânt de biruință al tatălui său. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul său fiu între zidurile de cetate care adăposteau pe femei, pe prunci și

pe bolnavi, căci pentru lupte nu erau bătrâni pe acea vreme. Îl va fi luat cu dânsul, ca să-l aibă sub ochi, ca să-i deprindă brațul și să-i oțelească sufletul. Poate și la Tămășani încă, el văzuse fugind înaintea steagului său steagurile dușmane; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roșie a zorilor, spre văile albe de neguri, și pieptul lui va fi sorbit cu sete înviorătorul văzduh al dimineții reci, străbătută de un vânt prevestitor al morții. Și inima lui va fi bătut mai repede de bucuria chiotelor de triumf ce-i răsunau împrejur, acoperind plângerile învinșilor căzuți pe pajiște, roșie de frunzele moarte și de sângele viu.

În curând el văzu cum țara întreagă se supunea părintelui său. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sărmană jucărie a împrejurărilor grozave, încă înainte de a se măsura cu polonii, la 2 iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-vodă, făgăduindu-i și aceea că nu va urmări dobândirea înapoi a Chilei, cum încercase fratele său Petru. Guvernatorul prăda în Serbia, mai sigur decât oricând de norocul lui și de puterile regatului. În Rusia, lăsată fără pază, pe când cavalerii de acolo rătăceau prin Moldova după dușmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuste nesățioase al tătarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de știre că pe malul stâng al Nistrului stăpânii nu sunt acasă. Bogdan trimise cete din oamenii săi ca să vadă dacă nu se poate prinde Marinka și puișorul de domn de sub aripile ei.

Aceasta ceru iarăși ajutorul nepotului ei, regele. Deocamdată i se dădură daruri și făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoi, din adunarea nobililor Poloniei, regele însuși, ai cărui soli fusese rău primiți de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar trei castelani singuri plecară spre hotare. Bogdan îi întâmpină la Camenița cu cereri de pace, și polonii erau gata să scadă birul la 50.000 de galbeni. Învoiala se dezbată încă în această cetate, când se înfățișă în tabăra polonilor un om, necunoscut până atunci tuturor, care arăta un drum nou, mai bun decât orice pace pentru acei ce erau jigniți de stăpânirea lui Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poate; el se dădea drept cel din urmă din fiii lui Alexandru cel Bun, dintre care el va fi scos pe Bogdan ca neadevărat. El cerea o ceată de ostași, ca să înlăture prin omor pe domnul din Suceava, Firește, nu pentru dânsul, care s-ar fi mulțumit cu o răsplată în bani sau în dregătorii, cu venituri în vreun colț de țară, ci pentru Alexandru, voievodul legiuit al Moldovei.

Reusenii sunt un sat lângă Suceava, unde astăzi se află o biserică de piatră, ridicată de Ștefan cel Mare, pentru pomenirea tatălui său, ucis prin trădare. Acolo-și avea moșia o rudă a lui Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, și chemase pe domn ca să-i cinstească petrecerea prin venirea lui. Petrecerea ținu până noaptea târziu, în zingănit de pahare și în chiote de

bucurie pe când străjile păzeau în noaptea de octombrie (era o vineri spre sâmbătă, 15-16 octombrie 1451). Deodată, casa fu încunjurată de un stol de o sută de călăreți, și Aron pătrunse în camera unde stătea Bogdan. El puse mâna pe fratele său și, scoțându-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchi, înroșind cu sângele unei îndoite fărâdelegi, față de o rudă și față de un domn, sfârșitul ospățului de bucurie. Zorile de ziuă răsăriră asupra priveliștii ticălosului omor.

III. DOMNIA LUI PETRU-VODĂ ARON, UCIGAȘUL LUI BOGDAN-VODĂ.

Va fi fost Ștefan în jurul mesei din Reuseni? Va fi străbătut cu sabia printre rândurile ucigașilor? Va fi văzut atunci întâiași dată chipul omului ce era să-și răsplătească apoi păcatul prin mâinile fiului, scăpat de la moarte, al lui Bogdan-vodă? Ori va fi fost lăsat în cetatea Sucevei, de unde credincioșii adevărați vor fi găsit mijlocul să-l strecoare până la granița munteană, unde-l aștepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul lui Iancu-vodă? Acestea nu se mai pot ști astăzi.

Deci el se întoarse în pribegia de unde venise, și scurtul său popas în Moldova îl ajută numai să cunoască împrejurările și oamenii, de care era să se slujească pe urmă cu o atât de desăvârșită măiestrie. Între cei dintâi boieri ai săi ca domn al Moldovei se întâlnesc patru fruntași, care iscăliseră jurământul lui Bogdan-vodă către guvernator, în februar 1450, la Roman: Duma, fiul lui Brae, adecă Brăescu, Oană al lui Julea, Costea Orăș și Costea al lui Dan.

Deocamdată boierii aceștia aveau să aleagă între Aron, care-și luă numele domnesc de Petru-voievod, și între Alexandru. Ucigașul lui Bogdan nu înțelegea deloc să fi ajutat numai copilului domn; el voia pentru sine puterea spre care întindea brațe pline de sânge. Ocrotitorul polonilor trebui să fugă înaintea lui Petru, precum fugise înaintea lui Bogdan. Mica oștire de la Cameniță nu-i folosi mult, și vântul iernei o risipi pe acasă, dar cumiștia epitropului Costea pârcălabul păstră lui Alexandru măcar două puternice cetăți, una în Moldova-de-Sus, cealaltă la vărsarea Nistrului: Neamțul și Cetatea-Albă, pe care Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheie lăsând Moldovei, din nou dezbinată, iarăși doi domni, un fiu și un nepot al lui Alexandru cel Bun, un copil din flori și un moștenitor legiuit.

Dar Petru-și pierdu răpede sprijinitorii, și câtva timp, doi ani întregi adică, nu se mai auzi de voievodul sângeros încununat prin omor la Reuseni. Fruntașii țării încunjurau la 27 octombrie 1452 pe Alexandru în Suceava, care întârea moșiile lui Costea, fiul lui Vrană. Polonii îl cam lăsase în părăsire, și ei se îngrijeau așa de puțin de hotarul apusean al țării lor, încât în vara acestui an Podolia avu să îndure din partea tătarilor o strașnică pradă, care rămase nerăzbunată. Ba încă domnul Moldovei fu poftit în toamnă să vie la oastea

castelanului și palatinului de Cracovia, trimeși în Rusia împotriva tătarilor: deci greutăți în loc de ajutor.

Alexandru se gândi atunci la Iancu-vodă, care nu mai avea acum îndatoriri față de alt domn moldovenesc. Din Vaslui, la 12 august 1452, el întărea, pentru a măguli pe guvernator, vechile drepturi de negoț ce aveau brașovenii în țara lui. La 17 februarie ale anului următor, din Suceava, Alexandru se închina lui Iancu-vodă, făcând o învoială în toate asemănătoare cu aceea încheiată odinioară de Bogdan. De Paști, în 1453, un nou ropot de tătarime arse malul leșesc al Nistrului.

Cu o lună înainte, însă, în mai, Constantinopolul ajungea în mâna turcilor, crucea bisericilor împărătești cădea în noroiul plămădit cu sânge la picioarele păgânului învingător; sultanul Mohamed al II-lea, om cu gânduri mari, cu mintea luminată, cu voința de fier, așezându-se în curțile bogate ale urmașilor lui Constantin cel Mare, trâmbița spre cele patru părți ale lumii creștine amenințările sale. Vechi scaune crăiești se cutremurau de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe turci până sub zidurile Cetății-Albe, până la gurile Dunării; bietul Alexandru, care dădu polonilor vestea grozavă a luării Țarigradului, îngheță de spaimă pe jilțul său. Iancu-vodă nu mai era guvernator al Ungariei, căci regele cel tânăr Ladislas fusese adus în țară, și grija cea mare era pentru unguri întărirea scaunului regal. În sfârșit, Alexandrel împlinea în acest an 1453 cei cincisprezece ani care dădeau voie unui domn moldovenesc să domnească fără epitrop.

Acum el era dator să se închine la rândul său vărului, craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 septembrie 1453, el făcea jurământul de credință, în forma obișnuită, lui Predbor Koniecpolski și Ioan Kmytha, care veniseră anume pentru aceasta în cetatea Siretului. Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfățișa regelui la Camenița, la Sniatyn sau la Colomeia.

Și acestea rămaseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă și lăsă grijile pe a doua zi, și apoi din zi în zi mai departe. Când el ieși iarăși în adunări și în fruntea oștilor, primejdii depărtate îl chemau în Prusia. Hotarul Nistrului și ruda de peste acest hotar erau uitate cu desăvârșire.

Atunci Aron, care-și zicea Petru-voievod, ridică fruntea sa îndrăzneată.

[Notă: Cronica de la Bistrița îi zice însă Aron, nu Petru.]

Se pare că omorătorul fratelui său știa să umble neted cu oamenii de care avea nevoie, pe când Alexandru, a cărui mamă trăia însă, sfātuindu-l în zădar, se vădi un desfrânat și un bețiv, care făcu să-i fugă de la curte, setoși de a-și răzbuna necinstea, mulți boieri mari și mici. Astfel vedem deodată pe unchiul Petru petrecând în ziua de 25 august 1454 în inima Moldovei, de la viile Cotnarilor până la satul Băiceni, care era al lui Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lângă dânsul stăteau oameni care, în 1451, 1452, 1453 sprijinise pe

legiitorul moștenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul polonilor: Oană Pântece, Băiceanu, Duma Braevici, Costea Orăș, Hodco al Crețului, Micul păharnicul, și unii dregători noi: Lazea Piticul, Ioan vistierul, Toma Câdea, Ignat Popescul, Ioan Bourean, Fedor posadnicul, Dragoș păharnicul, Petru Iezereanul comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal, lângă Baia, călugării de la Moldavița să vie să-i ceară scutiri care se întindeau asupra Moldovei întregi.

Alexandru rămase strâns în Țara-de-Jos. Nici de la unul, nici de la altul nu mai avem știri din acest an. Cetele lor de boieri și țărani se încăierau în întâlniri a căror amintire s-a pierdut. Iarna-i împacă însă prin liniștea ei albă. În primăvară, și Petru și Alexandru, care rătăcise un timp pe la hotare, cerând, din Bănila în Bucovina, ajutor polonilor, scoaseră oști, și ele se întâlniră în ziua de 25 mart, sărbătoarea Bunevestiri, la Movile, poate prin părțile Vasluiului.

[Notă: Prin Tratatul din Bănila, Alexandru făgăduia ajutor contra tătarilor și se îndatora ca la întâmplare să nu fugă aiurea decât în Polonia. Fiecare cu nevoile lui!]

Nepotul fugi înaintea unchiului, și în Cetatea-Albă, unde se ascunse, în vederea Mării, boierii strecurară otravă în băutura lui. Bunavestire îi adusesse înfrângerea, Paștele-i dădură moartea.

În august găsim pe Petru-vodă stând în liniște la Suceava. În ființa lui netrebnică se cuprindea încă sângele lui Alexandru cel Bun, căci de Ștefan uitase cei mai mulți, și de aceea întreaga boierime a Moldovei se adună în jurul aceluia în care singur mai trăia neamul vechilor domni, întemeietorilor. El îi primi pe toți cu dragoste, știu să-i ierte, să-i împace, să-i dăruiască; aproape ca pe un tovarăș de domnie, el luă pe lângă sine pe mitropolitul Teoctist, care datora cărja sa lui Alexandrel. Abia încap numele în mărturiile bogate care întăresc hrisoavele lui.

Polonii se gândiseră întâi să ridice împotriva lui, care otrăvisese pentru dânsul, după ce tăiasse pentru alții, pe „un litvan”, care trebuie să fie Berindei, acela cu care a avut de lucru pe urmă Ștefan cel Mare.

Dar ei erau prea mult înlănțuiți de greutatea cu Prusia, și, dușmăniți de prinți litvani încă nesupuși, ei erau așa de puțin siguri de Podolia, în graniță cu Moldova, încât în 1456 regele se văzu silit a mai cere un jurământ de credință de la dregătorii aceluia ținut. Petru nu putea să fie scos numai de străini; pentru a întei pe cei din țară, ar fi trebuit un coborător al lui Alexandru cel Bun, și unul ca acela nu se afla în țările craiului. Era deci mai bine ca Petru, care trebuia să rămână, să fie prieten.

Încă de la 6 octombrie 1455, deci, învingătorul venind la Hotin, unde se înțelese cu dregătorii regelui, făgădui supunere și asigurând Marinkăi, care nu mai avea acum nici soț, nici copii, afară de o fată, Anastasia, numită așa după

străbună-sa, veniturile cetăților adeseori înstrăinate: Siretul, Volovățul, Hotinul. În ianuarie 1456 Petru întărea drepturile negustorilor din Lemberg. În ziua de Sân-Petru el întregea făgăduielile sale față de Cazimir: va sfărâma orice legături va fi având cu alții, va asculta numai de acest rege, îi va da ajutor de călăreți împotriva prusienilor, cu care urma lupta în depărtare, împotriva tătarilor, cari, sub o căpetenie sau alta, veneau din timp în timp să-și culeagă hrana pe câmpiile roditoare ale Podoliei. Va da Marinkăi Siretul și Volovățul, și se va judeca pentru Țețina și Hotin. Va înzestra pe domnița Anastasia. Va veni însuși în Polonia înaintea regelui, dacă nu-l vor opri tătarii sau alți dușmani.

Petru se închinase spre răsărit; peste puțin el plecă genunchii cu fața spre miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turcești brăzdaseră Marea Neagră, în 1456, mărețul sultan Mohamed, pe care, ca pe întregul său neam, îl ardea o nestinsă sete de aur, străbătea, prădând Serbia. El porunci domnului de la Dunărea-de-Jos, care nu plătise până atunci ca muntenii, să răspundă, în fiecare an, vistieriei sale împărătești 2.000 de galbeni venețieni, de ducați, căci altfel va fi rău de dânsul. Petru chemă pe toți boierii la curte în Vaslui, luă sfatul tuturor și îi puse pe toți să iscălească o hârtie de încuviințare, în care se furișase și încredințarea că și altădată țara dăduse bir turcilor, așa încât umiliința de acum nu era nouă. Miha logofătul merse să caute pe sultan în Siberia, și la 5 octombrie acesta punea, într-o amenințătoare țidulă, un soroc de trei luni pentru schimbarea făgăduielii lui în galbeni buni. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pământurilor turcești, și, în schimb, se asigură Moldovei liniștea, iar neguțătorilor din Cetatea-Albă negoț slobod cu Adrianopol, Constantinopol și Brusa însăși.

IV. LUPTA DINTRE ȘTEFAN ȘI PETRU ARON.

Această îndoită siguranță rușinoasă nu ținu însă multă vreme, și Aron călugărul nu ajunsese în scaunul Moldovei vârsta de argint a lui Alexandru cel Bun. Înainte de a pleca să despresure Belgradul sârbesc, bătut cu furie de toate puterile lui Mohamed al II-lea, Iancu-vodă se îngrijise să aibă în urma lui, pentru orice împrejurări, un prieten sigur, un „fiu” și „frate”. Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea șovăitor, prea greu de adus la războiul cu păgânii, prea gata de ceartă când i se atingeau drepturile în Făgăraș și Almaș, stăpânirile ardelenegate de domnia munteană, și, astfel, în locul lui, el statornici pe unul din fiii ce stătuse la turci în 1447, ai lui Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredință. Și tânărul pui al Dracului se chema Vlad, și avea și el vitejia îndrăcită, șireată a tatălui său. Iancu îl va fi cules cândva, în călătoriile sale războinice din Balcani: i se dădură câțiva ostași; pribegi cu dor de țară și de moșiile, de veniturile țării se alcătuiră în ceată împrejurul lui. În april el trecu munții pe neașteptate, prinse pe Vlad, făcu pe

fratele acestuia, Dan, să fugă, și strânse domnia în ghearele sale sângerate, de uliu fără de milă.

Iancu-vodă scapă Belgradul din mâna turcilor, dar muri, de oboseala vârstei și a luptelor, la 11 august. Dracul se închină atunci tânărului rege (septembrie), și făcu asigurări de prietenie văduvei eroului mort, fiului ei Ladislas – și el un Vlad vra să zică, român după tată, dacă după mamă era ungar – care părea că va lua moștenirea de putere a părintelui său, și lui Mihai Szilágyi, unchiul lui Ladislas, căruia îi rămăsese în samă granița Dunării. Cu toate că Ladislas ar fi vrut să-i schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că sașii din Ardeal țineau la dânșii pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele lui Vlad, al cărui nume îl purta și el, domnul muntean nu se înstrăină de unguri, în care vedea pe apărătorii săi, firește împotriva turcilor.

Dar firele vieții de stat se încurcau tot mai mult în țara ungurească. Ladislas Hunyady făcu să se taie în bucăți comitele de Cilly, care fusese și dușmanul tatălui său. Despotul sârbesc, un bătrân de 90 de ani, fu rănit la mână, se răscumpără numai cu greu și muri îndată. În sfârșit, la jumătatea lunii lui mart 1457, cel mai mare dintre feciorii Iancului-vodă fu prins din porunca regelui și pierdu capul, de securea călăului, ca trădător față de domnul și stăpânul său. Nimeni n-ar mai fi putut spune acolo ce mai era să urmeze.

Până a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate Vlad Dracul, care se privea ca un om al huniazilor încă, luă o hotărâre care era să aibă cele mai mari urmări în viața tuturor românilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul turcilor, și Vlad avea în sufletul său o nepotolită ură împotriva păgânilor, în cetățile cărora stătuse, cu coasa morții deasupra capului, atunci când, în tinerețe, el fusese zălog la sultanul pentru credința părintelui său. Așa un vecin nu-i mai trebuia. El aruncă deci asupra lui, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ștefan-vodă cel nou și tânăr.

Petru-vodă nu se grăbi să iasă înaintea unui dușman pe care avea dreptul să-l disprețuiască. Totuși, el chemă la dânsul în Suceava pe Muzilo de Buczacz, castelanul de Sniatyn, Colomeia și Carapciul, cel mai mare dregător al Pocuției, și se înțelese cu dânsul pentru orice împrejurări. Un moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuția; Petru îl dădu lui Muzilo, căpătând asigurarea că regele nu va mai ridica plângeri în această privință. Pentru împlinirea pagubelor, el statornicea o zi de cercetare, dacă până atunci nu va fi turburat de dușmanii ce-i avea acum: „muntenii”, ungurii și „togtocomanovicii” (vreo ceată de tătari) și „dacă până atunci și până în acea zi va căpăta pacea și liniștea care sunt de nevoie pentru a se face dreptate”. Hoții vor fi spânzurați, și, pentru siguranța hotarului, Moldova își va pune pârçalabi sau staroști la Hotin și la Cernăuți, pe Prut. Petru se îngrijea să capete ajutor de la Muzilo

împotriva oricărui dușman și să fie adăpostit, când soarta rea l-ar goni din țară, în castelele vecinului, ale căror venituri le-ar strânge el atunci.

Apoi oștirea domnească porni asupra lui Ștefan, pribeagul cel îndrăzneț.

Acesta venea din părțile Putnei, de pe drumul cel mare care lega Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, și pe care treceau necontenit, în marginea Siretului, carele negustorilor armeni și nemți din Galiția, mare drum de negoț și drum bun de oaste. Merse tot din a stânga Siretului până-n ținutul Roman, mai sus de cetatea unde năvălitorul de acum stătuse, cam pe aceeași vreme a anului, cu șapte ani în urmă, lângă tatăl său. În dreptul satului Doljești, Siretul face o încovoietură, un corn, și pe acolo, unde se întâlneau cele trei ținuturi ale Romanului, Sucevei și Hârlăului, se trecea, în Hreasca, pe malul stâng al apei printr-un vad. Ai lui Petru Aron, venind din Suceava, ținură aici vadul ca să oprească o trecere a dușmanului în părțile răsăritene ale Moldovei, dar Ștefan îi împrăștia și-și urmă drumul pe același țarm, mai aproape de pasurile Carpaților, care i-ar fi asigurat viața dacă ar fi fost învins (12 aprilie). El luă vales râului Moldova în sus, și la Orbic, în ținutul Neamțului, oamenii domnești încercară iarăși să-i taie drumul. Nici aceștia n-avură noroc. Ajungând în sfârșit sus, în Bucovina de astăzi, învingătorul coti la dreapta prin păduri, în părți unde acum, mulțumită biruinței lui Ștefan, sunt semănate pretutindeni turnurile mănăstirilor. Petru-vodă fugi înaintea fiului omului trădat și omorât de dânsul, ca înaintea vedeniei răsplătitoare a păcatului său. Clipa de rușine, durere și primejdie la care se gândea abia cu două săptămâni în urmă, când încheia legătura cu Muzilo, sosise răpede. Polonii primeau un oaspete costisitor în țările lor, deprinse a adăposti domnești pribegi.

Boierii care-l slujise până acum se desfăcură deodată de dânsul. Mitropolitul Teoctist lăsă în plata lui Dumnezeu pe prietenul fără noroc, și, luând cu el mirul sfânt ce se turna pe creștetul domnilor, după cum odinioară proorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul un rege al Iudeii, el ieși până la Siret înaintea lui Ștefan. Aici, în locul zis Direptate, pentru că aici se țineau toate judecățile cele mari de către voievozii ieșiți la câmp, sub cort, pentru ca să audă plângerile oricărui dintre supușii lor, el săvârși între suliți, nu fără oarecare sfială, slujba ungerii voievodului.

Ștefan era domn acum, în puterea sângelui său, care era al lui Alexandru cel Bun, în puterea biruinței ce câștigase de două ori asupra unui ucigaș și hoț de domnie în puterea binecuvântării rostite de cel dintâi preot al țării. El se coborî desigur îndată de cealaltă parte a Siretului, cercetând, împăcând și judecând pretutindeni, câștigând lesne pe fugarii îngroziți, ce veneau să i se închine tremurând.

Venise ca domn pașnic, în înțelesul lui Alexandru cel Bun, așezând pacea pe roadele războiului și gata să le apere cu armele.

Cartea III.

DOMNIA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA LUPTELE CU TURCII.
CELE DINTĂI LEGĂTURI CU POLONII. ÎMPĂCAREA BOIERILOR.

Un povestitor mai târziu, care a strâns într-o întinsă lucrare, scrisă în românește, pe lângă știrile cuprinse în vechea cronică slavonească și amintiri, vechi de abia un veac și jumătate, care pe vremea lui erau păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ștefan, luând domnia, „nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că au împărțit oastei sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani; care toate cu noroc i-au venit.” [Notă: Este vorba de cronicarul Grigore Ureche.]

Cu adevărat așa trebuia să se înfățișeze urmașilor, celor mai apropiați chiar, omul care câștigase 34 de biruinți și dăduse de 36 de ori piept cu dușmani de toate limbile, cum mărturisea el singur în cei din urmă ani ai bătrâneții sale glorioase: un leu tânăr, flămând de mărire, care-și rotește ochii lacomi, gata să se răpeadă asupra prăzii.

Dar Ștefan cel Mare n-a fost un scornitor de războaie, Niciodată el n-a căutat un dușman, niciodată n-a avut o toană sângeroasă, cheful unei mari vânători de oameni, firea unui Vlad Dracul, unui Vlad Țepeș, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinți, de a-și scâlta sufletul sălbatic în strigătele de durere ale răniților, era străină de dânsul. În alte vremi, el ar fi fost un bun păstor de oameni, un împărat cu iubire și credință, țesând firele de aur ale unor zile pașnice, în mijlocul mulțămirilor ce s-ar fi înălțat de pretutindeni spre bunătatea lui. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, țara avea nevoie de un paznic neadormit. Și el fu acela, omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cereau vremile.

Deocamdată, el avea altă grijă destul de mare ca să-i stăpânească toate faptele. Trebuia să împace cu domnia lui nouă pe toți acei care sprijinise pe fugarul Petru Aron și se înfruptase din daniile lui lesnicioase și imbielșugate. El izbuti, cu toate că era numai nepotul lui Alexandru cel Bun, al cărui fiu trăia încă în Camenița și se putea lăuda cu găzduirea de astăzi, poate apoi cu sprijinul de mâine al polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpânire, de Paști, Ștefan avea lângă dânsul, în curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viață, plină de suflet și de mișcare, pe bătrânul Manuil, care nu mai stăpânea Hotinul, căci, mulțumită lui Petru Aron, oamenii craiului stăteau în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu mai târziu o pârclăbie, pe vornicul Goian, pe Toma Cănde, pe Mic Craiul, pe Hodco Știbor, pe Iliăș Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al lui Ponea (Ponici), pe nepotul lui Șandru, pe Albul spătarul, pe Hodco al Crețului, pe Stețco, pe Isaia, pârclăbul de Neamț, pe Petrica al lui Iachim, pe Slăvinca, pe Cosmița, ce fusese vistier, pe Sacăz spătarul, pe Toader

păharnicul, pe Zbiarea stolnicul, pe Bourean comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga vistierul, Crasnici postelnicul și pe logofătul Dobrul. Și peste câteva luni, în ziua de 24 ianuar 1458, când Petru Aron arăta că a primit niște bani de la starostele Podoliei, Mihai Buczacki, el putea să pomenească numai cinci tovarăși ai nenorocirii lui: pe Duma al lui Brae, pe Stanciul, Costea al lui Dan, Ion pârcălabul și Vasco al lui Leul, celui ce făcuse prada de prin 1457.

O altă grijă era să împace pe poloni, făcând astfel ca Petru să-și caute alt loc de pândă, de unde putea fi prins mai ușor, ca să se sfârșească odată cu dânsul. Ce e drept, regele n-ar fi poruncit ca domnul să fie ajutat a-și câștiga iarăși moștenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvârșit. El adusese moartea ocrotitului polonilor, și numai după lungi stăruințe i se dăduse iertarea. Nici o legătură nu îndatora pe rege să dea fugarului mai mult decât un colț pentru odihna lui și ceva venituri din care să se poată hrăni. Însă, oricum, învinsul din Camenița stătea domniei celei nouă ca un spin în ochi, el putea fi întrebuințat cine știe de cine și în ce împrejurări. Până la pieirea lui, Ștefan nu aduna în el toate drepturile de stăpânire ale vechei dinastii, nu era singurul moștenitor al Țării Moldovei.

Împăcarea cu vecinii de la Răsărit se zăbovi doi ani în capăt, până în primăvara anului 1459. Ștefan o grăbise pe o cale care se dovedise totdeauna sigură, aruncând prin vadurile Nistrului în Polonia călăreții săi prădalnici, tăind legăturile între cetatea Hotinului, care avea nevoie de hrană, de fân, de lemne, și orașul de dedesubt, oprind răspunderea vămii, ce se obișnuia să se ridice aici, gonind pescarii ce veneau din Hotin la Nistru. Măsuri împotriva lui nu se puteau lua: și în 1457, și în 1458 urmează războiul craiului împotriva cavalerilor teutoni, departe în Prusia; Cazimir se mai gândea apoi să se amestece, pentru a mai căpăta o coroană, în Ungaria, unde regele Ladislav murise, și o parte dintre magnați ridicaseră pe Mateiaș, fiul cel mai mic al lui Iancu-vodă, care Mateiaș era pe atunci un băiețaș de vreo 15 ani și se găsea în mâni străine. Astfel se ajunsese la pace. Veniră ca să o încheie, la Nistru, unde Ștefan se oprise cu o mică oștire, cuprinzând pe toți boierii săi de căpetenie, la Overchelăuți (Owerkielowicze), căpitaniii ținuturilor de margine, cel din Rusia și cel din Podolia. Se făcu numai o înțelegere vremelnică, până ce craiul va putea să vie el însuși în Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea veșnică și adevărată și – polonii nu ziceau o vorbă ca aceasta, dar aveau desigur în minte înțelesul – să primească jurământul noului stăpânitor al Moldovei, de atâtea ori închinată până atunci. Deocamdată, granița nu va fi călcată dușmănește, năvălirile făcute din partea regatului se vor aduce liniștit la cunoștința dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile și legăturile lui. Dacă Petru-vodă nu va trece Nistrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, mai în sus, unde rămânea să se strămute din Camenița prea

apropiată, atunci și boierii lui își vor căpăta veniturile ce au în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustori, care, de altminterea, le întrebuițase și până atunci, fără să-i supere nimeni. Ștefan nu va sluji altui domn decât craiului, pe care la întâmplare îl va ajuta împotriva „păgânilor”, prin care se puteau înțelege până atunci numai tătarii, care ajutau întâmplător pe regele creștin împotriva cavalerilor creștini din Prusia, dar nu-și puteau lăsa așa de răpede vechiul obicei al prăzii, ce era și hrana lor cea mai sigură.

Craiul nu veni în Rusia nici în acest an, nici în anii ce urmară, vânând pe alte poteci un noroc care nu voia să-i iasă în cale. El n-avea deci nici un folos după această învoială. Ștefan folosi aceea că, pe rând, puținii credincioși ce mai rămăseseră pe lângă Petru-vodă se desfăcură de dânsul. Duma al lui Brae se afla în sfatul domnesc încă din 1459. În 1460 Ștefan cucerise și pe Costea, feciorul lui Dan, și tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntașul sfetnicilor: din el făcu domnul un pârcălab al Cetății-Albe; în 1473 Stanciul și cu fiul său Mârza trec înaintea tuturor boierilor. Cozma Șandrovici, alt stâlp al domniei lui Petru Aron, se îndeamnă și el de se întoarce. Mitropolitul Teoctist, care miruise poate cu de-a sila în 1457, ajunsese încă din 1459 mâna dreaptă a tânărului cârmuitor, pentru care uită cu totul credința ce o datora lui Petru Aron.

Mai mult decât atâta. Pentru a desăvârși unirea boierilor Moldovei, el se gândi și la prietenii lui Alexandru, vechi pribegi, care rătăceau prin Polonia sau se așezase acolo statornic. Încă din 1460, când domnul făcu o călătorie de judecăți și cercetarea granițelor dincolo de Siret, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacău, fu chemat printr-o carte de trecere slobodă vestitul logofăt Mihul. Mihul, care avea doi frați, Duma și Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocea schimbul de mărfuri între orașele galițiene și Moldova, unde va fi avut întinse moșii. Mihi nu luă nici o dregătorie la curtea lui Ștefan-vodă, dar el se va fi întors – măcar mai târziu – în țară pentru afacerile sale și va fi întărit și el întrucâtva starea domniei celei nouă.

II. LUPTELE LUI VLAD ȚEPEȘ CU TURCII. ÎNCERCAREA LUI ȘTEFAN DE A-I LUA CHILIA.

Această asigurare prin strângerea într-un singur mănunchi a tuturor puterilor țării era cu atât mai folositoare cu cât din toate părțile ape tulburi de primejdie băteau pământul Moldovei. Prietenul, ocrotitorul, „părintele” muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visuri sângeroase de măceluri mari și neobișnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea atunci mai dulce când vârful ascuțit al țepii străbătea măruntaiele vinovaților sau nevinovaților, care se zvârcoleau, crescându-și chinurile și grăbindu-și moartea, în jurul parului strașnic. În cugetul lui de bolnav nu

scăpară nici o muștrare care să-i arate mărimea păcatelor ce săvârșea aproape zilnic; la spasmele feții celor ce mureau de o înfiorătoare moarte, domnul tânăr și frumos răspundea cu bucuria drăcească ce-i scânteia din ochii mari și limpezi. În adevăr, părea că Dracul, de la care-și luase numele părintelui său, întorcea spre rău însușirile de vitejie, de agerime și îndrăzneală care împodobeau pe Vlad, zis de acum înainte Țepeș, ca pe puțini alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra țării și vecinilor săi.

Sașii din Ardeal, dintre care unii adăposteau pe Dan cel Tânăr, iar alții pe Vlad Călugărul, văzură prefăcându-se în fapte amenințările neomenosului domn. Întâi o pățiră brașovenii, al căror domnișor – adecă vânător de domnie românească – era mai neastâmpărat și mai în stare să-și capete domnia luptând. În 1459, Dan se dădu de partea împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese crai în locul lui Matiaș Corvinul, care li se părea și prea tânăr; de la „Chesarul-craiu”, om cu nume mare, dar altfel cu inimă puțină și puteri slabe, își aștepta el domnia. Sașii țineau firește cu stăpânitorul nemțesc, care era de un neam cu dânșii. Dimpotrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul craiului Matiaș, care poruncise în 1458 brașovenilor să nu mai supere pe domnul muntean, care poate să se răzbune așa de crud.

El prigoni întâi, după obiceiul său, cu țapa, pe negustorii și spionii brașovenilor, pe când Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, craiul Matiaș stătea ceva mai sigur în scaunul său de stăpânire; și Dan socoti că poate vorbi în numele acestui nou cârmuitor. Ca omul lui Matiaș, el ceru sprijin de la sași, și, unind cu simbriașii lor pribegii lui, mulți la număr, el năvăli în țară, călcându-i bucuros hotarul ca un prag de domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-i răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Dușmanul fu bătut și prins. A fi în mâinile lui era să fie cineva în ghearele morții, și Dan pieri. Vlad, respectând într-însul neamul său însuși, nu-l înfipse totuși în țepile aurite pe care le gătea osândiților de cinste. Țepile stăteau înălțate în câmp pentru ceilalți prinși, chiar pentru femei; pe Dan îl aștepta, lângă groapa căscată, călăul cu toporul. Bietul tânăr își ascultă întâi prohodul, slujit de preoți înspăimântați; apoi capul său se rostogoli în mormântul care primi în clipă și trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grijă, ceru brașovenilor pe fugarii ce se putuse strecura până la dânșii. Ei se codiră, căci Dan fusese bun pentru dânșii și li dăduse tot felul de răsplătiri. Atunci el întoarse răul ce i se făcuse, cu o dobândă potrivită cu strașnicile lui porniri. Spre sfârșitul lui august, el intra în Țara Bârsei, a cărei capitală e Brașovul, arse satele, călcă semănăturile în picioarele cailor, tăie, fripse, spârcui și mai ales trase în țeapă pe cine-i ieșea înainte, necruțând nici o vârstă, nici o slăbiciune, nici o frumusețe,

împlântându-și, rânjind, mânilor și în sângele neamului său, al românilor din Ardeal. El însuși, sau o altă ceată de ostași, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnului Roșu, merse spre Sibiu ca să dea o pedeapsă tot așa de neomenoasă celor ce dăruise locuință și hrană lui Vlad Călugărul. Voievodul Ardealului era dus prin alte locuri, în frământările ce zguduiau Ungaria, și grozăviile acestea se săvârșiră în toată siguranța.

Când însă Matiaș Corvinul ajunsese în adevăr domn al țării pe care o apăraseră așa de stăruitor și cu atâta strălucire tatăl său, când din Roma papei, care era pe atunci vestitul învățat și scriitor Piu al II-lea, un cunoscător bun al afacerilor Răsăritului, veni știrea că Apusul își sumete brațele pentru o mare luptă împotriva turcilor, care aveau de lucru în Asia, să dărâme împărăția grecească a Trapezuntului, la Marea Neagră, și să înfrângă puterea amenințătoare a Caramanului, alt stăpânitor păgân, Vlad se făcu Țepeș pentru alți nenorociți, și cruzimea lui nepotolită ajută măcar gândului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura creștinătatea. El se făcu un chinuitor de turci, și capetele pe care le socoti de acum înainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stinge viețile, fură capetele supușilor lui Mohamed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capului său nu-i păsa unui om ca dânsul. Căci, va fi judecat el, și învinșii, până-i atinge sabia, au încă plăcerea de a ucide.

De așa ceva nu se bucura însă Ștefan, domnul Moldovei, cumintele și cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba ungurească, el a fost desigur pentru „Chesarul-craiu”, ca și Dan, căci cine putea să prevadă biruința copilandrului Matiaș, căruia atâția îi ziceau numai comite al Bistriței? Și mai târziu, când se luptară pentru stăpânirea Ungariei un „chesar” german și un prinț vecin, Ștefan a fost pentru „chesarul”, pentru depărtatul împărat creștin.

În cei dintâi doi ani de domnie, deci de la 1456 la 1458, Vlad și-a plătit după cuviință birul turcesc la care de mult era supusă Țara Românească. Nici Ștefan nu va fi uitat – și era marele sultan Mohamed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată față de dânsul? – că toată boierimea Moldovei împreună cu Petru Aron făgăduise împăratului păgân cele două mii de galbeni, care erau o sumă foarte mică față de liniștea ce se asigura printr-însa, față de ușurințele de negoț pe care le chizășluia. Închinarea către cineva mai puternic, răscumpărarea prin bir ca să nu fii prădat de cine putea lesne să te prade nu erau privite de nimeni pe acea vreme ca o înjosire. Și iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldovei flăcări zădarnice, în care nu se poate făuri nici un viitor. Așa va fi gândit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul; în 1461 sultanul i-l ceru printr-un sol anume, grecul Katabolinos, care-și lepădase legea pentru o slujbă. I se mai ceru să se

înfățișeze la Poartă, cum se cuvine unui birnic al împărăției și cum făcuse mulți înainte de dânsul, să-și îndrepte hotarul țării de către cetățile dunărene, care se aflau de vreo treizeci de ani în mâinile turcilor, și să mai dea pe fiecare an cincizeci de copii, care să se turcească și să intre în vestita oaste a ienicerilor, și cincizeci de frumoși cai de război.

De o parte și de alta se întinseră curse, se făgădui turcește: doar își petrecuse Vlad atâția ani din tinerețe la curtea sultanului, unde stătea încă, având o menire rușinoasă, frumosul Radu, fratele lui! Vlad petrecu până în marginea raialei – adică pământului turcesc – de la Giurgiu pe diacul împărătesc, căruia-i dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dânsul; aici trimesul era așteptat de subașa, de căpitanul de Nicopol și de Vidin, păzitorul graniței de la râu, Hamza-beg, unul din ofițerii cei mari ai ienicerilor între care era Saingibașa, căpetenia șoimilor. Pe ascuns, și românul și turcul adusesese câte o ceată de luptători siguri: cel dintâi voia să prindă, săucidă pe oaspetele și vecinul său; celui de-al doilea îi trebuia să puie mâna pe Vlad cel înțeles cu ungurii, cel supus craiului Matiaș, cel logodit cu o înaltă doamnă din sângele Corvinilor. Dracul sări mai iute asupra prăzii, în avântul său flămând, de tigrul: Hamza căzu în capcană, și peste trei zile el porunca lângă Târgoviște, din țapă, asupra unei mici oștiri străpunse de țepe. În învălmășeală, când turcii îngroziți se răpeziră spre porțile Giurgiului, de unde ieșiseră, românii lui Vlad pătrunseră o dată cu dâșii. Cetatea, pe care tatăl lui Țepes o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445, se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri înnegrite, crăpate, care nu mai puteau sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse iarnă acum, între anii 1461 și 1462. Dunărea era rău păzită, căci toate puterile turcești fusese grămădite în Asia, unde ele dăramau o împărăție creștină. O dată ce Hamza, stăpânul hotarului întreg, stătea în țapă la Târgoviște, sub corbii ce se roteau deasupra înălțimii sale, subașii ceilalți nu știau ce să facă. Prin mai multe vaduri deodată izbucniră pe malul stâng, călcând pe apa încremenită de ger, cetele boierilor și țăranilor lui Vlad: ei aveau poruncă să nimicească tot fără a mai întreba de neam sau de lege, să dea foc satelor și cetăților, să măcelărească pe bărbați, să aducă pe ceilalți locuitori în turme pentru a hrăni țepile de lângă capitală, să adune pentru răsplata lor și faima lui capete, urechi și nasuri, după deprinderea sălbatecă a turcilor.

Se făcu așa: lipsa de vitejie se pedepsea la Vlad cu țapa: lipsa de cruzime era la dânsul deopotrivă cu mișelia. Prin mâinile multora ucise deci acest singur mare ucigător de oameni. Pe rând se prefăcură într-un pustiu grozav, unde bălți de sânge înghețau lângă ruinele negre, Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lângă Chilia, unde păzeau unguri de-ai Corvinilor, cu tunuri pecetluite cu stema lui Iancu-vodă, așezările bulgărești și

românești de la gurile Dunării, Cartalul, Rasova, Turtucaia din fața Olteniței noastre, Nicopolul, unde se tăie capul subașei, fiul vestitului pașă Firuz, acel Mehmed, fiul lui Firuz, care apăruse bine la 1445 linia Dunării împotriva lui Vlad Dracul; apoi Șiștovul, Samovitul, Ghighiul la gura Oltului, Turnul, cetatea turcească așezată în fața Nicopolei, pe pământul nostru, Rahova, unde se cuceri și castelul, așa încât Vlad putu să-și așeze acolo un căpitan, pe Neagoe.

[Notă: Tunurile lui Iancu-vodă fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailului vecin de către creștini.]

Pașii vecini fugiră, și groaza pătrunse, se zice, până la Constantinopol. Socoteala rămășițelor sângeroase din desagii războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la vistierie – poate chiar sub ochii crâncenului voievod – dădu suma de 23.783 de morți, și, dând samă despre această ispravă craiului prieten, Vlad amintește încă, suspinând, că nu-i poate număra și pe aceia de „oamenii ce au fost arși în casele lor sau ale căror capete n-au fost înfățișate dregătorilor noștri”.

La 11 februarie 1462 fapta de sânge prin care domnul muntean rupsese lanțurile turcești ale Dunării străbune era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, și de aici el cere ajutor craiului unguresc în cuvinte puternice și hotărâte, cum de mult nu le mai spusese un domn român. Biruințele lui viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cinstea întregii creștinătăți, iar „dacă vom izbândi rău și această țărișoară a noastră va pieri, nici măriei-tale nu-ți va ieși un folos din aceasta și nici un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștinilor”. Cât despre dânsul, orice ar fi, se va lupta: „căci nu vom fugi de cruzimea turcilor, ci în tot chipul voim să avem război cu dânșii”.

Nu e sigur că Vlad a spus aceleași cuvinte domnului moldovean, „ful” său din alte vremuri. Aici nu era nici bucurie de făcut cu astfel de știri, și de aici nu se putea aștepta nici un ajutor. Moldovei îi trebuia încă liniște, ca să-și adune puterile pentru silințele ce o așteptau în viitor, și Ștefan nu înțelegea să împiedice închegarea țării sale pentru deșertăciunea unui nume mare sau pentru plăcerea omorurilor. Prădăciunile munteanului erau pentru dânsul o mare pagubă, căci legăturile de negoț ale Moldovei până la poarta despre mare a Cetății-Albe erau acum întrerupte pe mult timp. Ici și colo, tăciunarii lui Vlad vor fi nemerit și pe pământurile moldovenești apropiate, în sfârșit, primejdia turcească, ce trebuia să se abată fără întârziere asupra „țărișoarei” lui Țepeș, nu putea să nu prindă în bulboana ei și Moldova.

Ba încă, pe încetul, răceala dintre cei doi domni români se prefăcu într-o dușmănie fățișă. Vlad era omul, ruda lui Matiaș Corvinul; ungurii acestuia făceau pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul domniei lui Țepeș, acea Chilie pe care Dan cel de al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru cel Bun, pe care Petru, unchiul lui Ștefan, o dăruise numai de

nevoie lui Iancu-vodă, pe care Bogdan, tatăl lui Ștefan, se învoise numai cu inima strânsă să nu încerce a o lua îndărăt, pe care Petru însuși o ceruse de la poloni. Ștefan avuse, dimpotrivă, pace bună cu sașii, care ajutase pe „chesarul”, ce-și părăsea tocmai pe această vreme drepturile asupra Ungariei. Prin pacea lui de la 1459 și făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celuilalt crai, al leșilor, care-i ceruse și ajutor în războiul ce se prevedea cu boemii, în 1460. În sfârșit, orice putință de înțelegere cu ungurii pieri când, în 1461, anul prădăciunilor lui Vlad, Petru Aron își luă rămas bun de la dregătorii Podoliei și Rusiei, căci un mai bun culcuș i se pregătise în Ardealul supus acum lui Matiaș. Ștefan răspunse îndată, cum făcuse și cu polonii, pentru același cuvânt, printr-o năvălire în țara secuilor, începută în ziua de 5 iulie, precum mărturisește însemnarea mai veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsând drum oștilor celor mari. Am văzut cum Vlad chemase într-ajutor pe unguri, și la 4 mart craiul cetea solului venețian, Petru de Tommasi, scrisoarea domnului muntean și-l asigura că „se va coborî în Ardeal cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel voievod și face ce se cuvine să facă un principe creștin”; solul scria acasă, îndemnând să se dea un sprijin acestui război pentru Cruce. Porunci se trimeteau în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare.

Cu două zile înainte, la 2 mart, Ștefan al Moldovei se înțelegea în Suceava cu solii craiului celuilalt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut și la Vlad, de bună samă însă numai pentru afaceri de negoț, și Stanislav, căpitanul de Haliciu. El făcea înaintea lor jurământul pe cruce. Se îndatorea să nu aibă alt domn decât pe Cazimir, căruia, când i se va cere, e gata a i se închina și de față; să ajute însuși, oriunde și împotriva oricui, pe același rege, să nu primească pe fugarii poloni sau să-i dea îndărăt dacă vor pătrunde în țară; în sfârșit, să nu trimeată pe fiii fostului han Seid-Ahmed, pe care-i găsisese prinși în Moldova încă de pe vremea lui Petru Aron, nici litvanilor, nici muntenilor, nici hanului de acum, nici turcilor și nici ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăuga încă o chezășie învoielii, făgăduind ca, după moartea chiar a lui Ștefan, să nu se primească domn decât de la leși.

Îndată după aceasta, domnul Moldovei și acela al Țării Românești începură lupta între dânșii, și, de vreme ce se știa despre această luptă la începutul lui april într-un loc așa de depărtat cum e orașul Caffa, în Crimeia, trebuie să ne închipuim că ciocnirile începuseră încă din mart. Pare să fi început Ștefan, care află în curând că, trei zile după Sfântul Gheorghe, data când turcii își încep războaiele, Mohamed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfârșită oaste.

Astfel veneau de la Adrianopol gloatele turcești, ienicerii credincioși și răbdători, legiune sfântă a împăratului păgân, înaintând buluciți în jurul

calului pe care călărea stăpânul, frumoși ostași cu haine lungi, iatagane și pălării de pâslă albă cu surguciuri de pene ce unduiau în mers; timargiile călări, stăpâni de moșii cari plăteau acest dar al sultanului prin slujba ostășească a frumoasei lor călărimi, strălucitoare de stofe bogate și podoabe de aur; achingii, cei mai îndrăzneți dintre luptătorii tuturor neamurilor, a căror simbrie li se găsea în vârful săgeților; beșliii, cari primeau plată încincită și erau socotiți în stare a secera atâția dușmani cât cinci ostași de rând; gemliii, cari învăteau mai bine decât orice tovarăși de steaguri și sulița și sabia, fiind și minunați arcași; muselmii, cari întăreau tabăra la popasuri; saialele, cari se luptau ca să nu plătească biruri și erau întrebuințați mai mult la deschiderea drumurilor; salahorii, țărani cari duceau greul muncii celei mai puțin aducătoare de laude; ceaușii, cari țineau buna rânduială lovind umerii răzvrătiților cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturorora întrecea o sută de mii, dintre care însă adevărați ostași puteau să fie socotiți numai spahiii (timargiile), la 40-50.000 și cei vreo 20.000 de ieniceri.

La începutul lui mai flota turcească își întinse pânzele în bătaia vântului de miazăzi, care o ducea spre gurile Dunării, pe când luntri se ridicau spre vărsarea râului Morava, în număr de trei sute. Ele trebuiau să treacă mulțimile pe pământul românesc și să li aducă hrană.

Ștefan trebuia să se hotărască. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-și dovedi vitejia în luptă cu dușmanul firesc; ea ar fi adus poate răspingerea de la hotar sau o mare înfrângere a năvălitorilor, căci domnul Moldovei știuse a-și face o oaste gata oricând de luptă, sub pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămânea în urmă, pentru țăranul ce n-ar avea gata arcurile, săgețile și săbiile, și Vlad, din partea lui, strânsese sub steagul său vreo 20.000 de apărători ai pământului țării. Dar, făcând această unire cu fostul prieten, cu ajutorul de la început, cu celălalt voievod al românilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gândul, așa de ispititor, de a smulge acum Chilia din mâna obosită a lui Vlad și ar fi trebuit iarăși să lase pe poloni și să sprijine interesele răsăritene ale craiului Matiaș.

Poate că ar fi făcut și aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaș alergând spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohamed sultanul; dar, pe de o parte, regele n-avea banii cari îi venira mai târziu numai, de la venețieni; apoi, grija lui cea mare era împăcarea cu împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmai în mai, la Buda, câștigarea lui Giskra, stăpânul mercenarilor prădalnici cari țineau atâtea castele ale Coroanei sale, și găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face față îndatoririlor ce se luase în aceste învoieli, prin care singur Matiaș ajungea adevărat crai unguresc. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal voievodului, acesta nu putu să miște pe sași ca să scape de pieire pe acela ce li făcuse atâta rău.

Ștefan va fi chibzuit toate aceste lucruri. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cârmuire care cântărește puterile, prevede sfârșitul încăierărilor, și, rece între prieten și dușman, între creștin și păgân, se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare țării sale. El porni deci spre ținutul Putnei, care se afla în mâna moldovenilor și la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun: la 15 mai îl vedem la Bacău. Pe atunci, pârcălabii ungurești ai cetății Severinului scriau craiului că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre și se aflau lângă Vidin și că Vlad trimisese pe cei ce nu puteau să se apere în munte, la Poienari, și prin alte cetăți, în ostrovul întărit al Snagovului și în adâncimile codrilor; el luase cu dânsul și cei mai tineri dintre flăcăii satelor și stătea gata cu ochii la Dunăre, împrejurările îl înălțase: el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună; duhul sfânt al bunilor strămoși, adormiți în lupte pentru țară, se coborâse asupra frunții sale îndrăznețe; el îi scânteia din ochii strașnici.

În cele dintâi zile ale lui iunie, Mohamed întindea corturile pe malul apei largi, îi venise luntrile din sus și cele din jos, după ce arsese așezările românești ce găsise în cale, între altele și bogata Brăila. Vizirul cel mare trecu întâi la Nicopol, spre Turnu, cu câteva mii de oameni, mai ales ieniceri, a căror îndărătnicie putea face drum celorlalți. Trecerea se săvârși noaptea, pe șaptezeci de bărci, care duceau și o sută douăzeci de tunuri, și malul stâng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porneau îndelungul zilei săgețile și chiotele românilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit în sfârșit oaspeții, și-i primi așa de călduros, așternând pământul cu dânsii, încât Mohamed se temu că i se nimicesc „mielușei” cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țaranilor noștri, și în 1445 ei se mirase mult și chiuisse tare văzând cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de pieire; când ghiulele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, ei se dădură în lături, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea încetă. Atunci sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghițit de codrii apropiați.

Pe la vreo 7 iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage și numele ținutului. Sultanul voia să prefacă Țara Românească într-o provincie a împărăției sale, așa cum căutase și izbutise uneori să facă prin deosebite unghiuri ale Peninsulei Balcanice și ale Asiei Mici de peste mare. Alt domn nu avea de gând să puie, și, dacă luase cu dânsul pe frumosul Radu, fratele lui Vlad, aceasta n-o făcuse pentru a-i da un steag de stăpânire, ci pentru că păcatele urâte ale marelui împărat erau legate de acest nenorocit tânăr. Mohamed căuta cu ochii în depărtări cetățile, cuiburile de boieri, reședințele domnești ale țării, pentru a-și îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide

sau robi apărătorii și a așeza în ele ostași de-ai lui și subași, căpitani, ca în orașele dunărene, ca ei să cârmuiască din ele și prin ele toată întinderea pașalâcului celui nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orânduire, el poruncise aspru să nu se prade nici un capăt de ață.

Dar acest pământ nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în același timp, piciorul împăratului păgân. În drum nu se ivea nimic decât sate arse, fântâni din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, pășuni dogorite și, din toate părțile, înainte, în urmă, la dreapta, la stânga, uriașa pădure de sălcii și fagi.

Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de câte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor și cirezilor nu se mai întorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dânsii la Allah, care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

În aceste părți joase, zilele erau de foc și căderea nopții toropea în corturi pe ostașii oprți la popasuri, care nu se mai gândeau la paza bună a taberii lor, la șanțurile largi, apărate cu pari legați prin șanțuri, la închiderea cămилелor ce purtau poverile între acest lanț dintâi și un al doilea întărit cu un gard de suliți împlântate, lângă care apoi vegheau neadormiți până-n ziuă străjerii dintre salahori, saiale și musulmi.

[Notă: Vezi Anonimul ragusan.]

Toți se lăsau în voia Domnului și adormeau sub singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărât fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii ei nu se îngrijeau.

Dar iată că într-o noapte nouroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluți în prietenosul întuneric, de sub bolțile frunzelor negre: cete-cete, până se făcură vreo zece mii. Erau țărani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri; nici încălțăminte, nici armele lor nu făceau cel mai mic zgomot; nemărginita groază față de stăpân, care era în mijlocul lor, dorința strașnică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a li prăda și risipi avutul, li amuțise gurile. Când ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihneau cămилелor și catării ușurați de greutatea ce purtau, un chiot sălbatec cutremură văzduhul fără lumină și secerătorii începură, după poruncă, să taie un drum spre cortul sultanului. Căci gândul nebun al lui Vlad, fiul Dracului, nu era altul decât să scape de dușmani ucigându-li împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, înconjurat de miile de corturi ale ienicerilor, avea la dreapta pe călăreții Asiei, cu beglerbegul lor, iar la stânga pe beglerbegul și călăreții Europei. Cele două mai mari căpetenii ale oștirii erau acești beglerbegi, care se chemau atunci Mahmud și Isac. Din locul unde se găsea, tocmai în

fund departe, acolo unde era inima, viața taberei, Mohamed se deșteptă în strigătul de luptă al țărănimii românești, pe care-l urmară urlete de spaimă, țipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimântate, fuga zgomotoasă a spahiilor care sărise pe cai și se împrăștiase pe drumurile necunoscute unde-i aștepta adeseori altă moarte. Nemărginitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad, care-și căuta drumul spre cortul sultanului.

Până să nu ajungă secerătorii morții și răzbunării, crainici împărătești călări sunară din trâmbiți în toate unghiurile cetății adânci care încunajura de aproape pe sultan, poruncind tuturor sub pedeapsă de moarte să nu se clinească din corturi, rămânând, orice s-ar întâmpla, pe loc ca să apere pe „părintele” lor, padișahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohamed, și valurile înnebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea ienicerimii, așteptând.

Un ceas de noapte trecea după celălalt, și dușmani noi răsăreau înaintea luptătorilor noștri, cari se oboseau culcând lanurile vii. Se mântui în sfârșit cu spahiii; și pe dânșii îi înghiți noaptea în fugă. Atunci șirul strâns al ienicerilor, gata să moară până la unul, numai să-și scape mărețul domn, răsări negru, mut în raza roșie a faclelor de rășină. În fund se înroșeau zorile, ca din prisosul sângelui ce se vărsase. Era ziua care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Românii cotiră, ei pătrunseră în târgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vântul iute al dimineții îi fură în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gândească a-i urmări, când se văzu în sfârșit cu groază ce lăsaseră în urmă, când ienicerimea singură stătea sub arme în mijlocul câmpului semănat cu movile de trupuri, pe când din zare se întorceau sfioși fugarii pe caii lor obosiți? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosea tocmai dintr-o raită de pradă și aducea cu dânsul câteva sute de țărani, „mai mult femei și copii”, pe cari-i strânsese pentru că avea preț în târgurile de robi ale Răsăritului; se zvoni dintr-aceasta, ca o mângâiere, că Ali a întâlnit pe hoții nopții, că s-a luptat cu dânșii, i-a bătut și a putut aduce acești voinici. Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimănui însă nu ieși un cuvânt de destăinuire: știau unde se află domnul – mărturisiseră ei în ceasul morții – dar nu voiau să spuie. Pentru întâia oară Mohamed al II-lea, neobositul războinic, găsisse, în sfârșit, suflete care-l uimeau prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Turcii știau însă drumul spre Târgoviște. Aici măcar ei se vor fi așteptat la o adevărată luptă, dând un folos sigur și trainic. Cetatea stătea însă moartă și pustie; nici guri de tun, nici apărători, nici locuitori măcar. Vlad nu era aici.

Dar fapta lui se văzu îndată, când în apropiere de oraș se deschise înaintea turcilor întinsa câmpie a țepelor. Mii de oameni – acum oase negre, în care, după ce corbii rupsesse cu pliscurile de fier, paseri mărunte ciupeau din cuihuri verzi, ca de sub strașina unei căsuțe fericite – stăteau în șiruri lungi luptători învinși împotriva morții; erau între ei ostași ai Islamului, țărani de la Dunăre, femei, copii, și, mai presus de toți, Hamza, subașa mort al Giurgiului ars, purtând încă pe ciolanele sale mucede zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înainte, turburat de gânduri rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nici o cinste pentru dânsul, nici un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin ștafete răpezi, că Ștefan moldoveanul, care părea că și-a oprit drumul pe malul drept al Siretului, a trecut apa la vadul cel mai apropiat, a răsărit îndată peste Prut și s-a oprit înaintea Chiliei, înaintea cetății celei noi, făcută de ungurii lui Iancu-vodă pe uscat, în fața ostrovului pe care se înălțau încă ruinele negre ale vechii Chilii sau Licostomului genovezilor. Pe apa Dunării se oprise în același loc, aruncând greoaiele ghiulele de piatră, stolul corăbiilor și luntrilor turcești.

Vlad știa că sultanul nu-i va putea stăpâni țara, care nu era, nici ca locuri, nici ca oameni, dintre acelea ce se pot stăpâni. Dar Chilia putea să fie cucerită, și atunci țării sale i se închidea drumul spre marea care aducea bogăție. I se păru că Ștefan e în această clipă o mai mare primejdie pentru dânsul decât Mohamed. Lăsă deci în mâinile unui boier câteva mii de oameni ca să facă și mai departe aripa de amenințare pentru oastea sultanului ca să culeagă pe fugari, pe prădători, pe bolnavi și să-i dea morții. Iar el însuși, luând ce avea mai bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întâmplarea cruță amintirii noastre povestea unei mari lupte între acești doi puternici și viteji ai neamului nostru, care erau chemați mai târziu să lucreze împreună. Dacă turcii aveau tunuri, ungurii din Chilia puteau să li răspundă cu ghiulele măcar tot așa de bune, și desigur mai bine țintite. Azapii de pe luntri și corăbii, plătiți cu cinci aspri de argint pe zi ca să fie viteji, hrăniră peștii apelor. Atunci Ștefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înalte, pe care le ridicase, pentru alți vrăjmași, bunicul său Alexandru cel Bun. Dar n-avu noroc. El fu lovit la gleznă de o ghiulea, în ziua de 22 iunie, și oastea se întoarse îndată înapoi, spre Suceava, ducând cu dânsa pe domnul rănit, care suferi mult timp de această rană și numără pățania de la Chilia ca întâia din înfrângerile sale – numai două. Prin suferințele sale, prin rușinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, când luntrile, tunurile, azapii turcilor ar fi stat înaintea cetății învinse?

Vlad n-avea răgazul să urmărească și să-și răzbune. El se repezi înapoi spre țara sa, crezând că poate să-i ajute încă, să încheie mai repede rătăcirea fără folos a sultanului. În lipsa lui, căpitania înnoiseră încercarea de a sfârâma tabăra. Dar străjile, care păzeau acum mai bine, aflară din vreme și pașa Iusuf porni împotriva dușmanilor. El fugi însă înaintea lor. Numai Omar, fiul lui Turakhan, al cărui frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vârful suliiților capete de români. Dacă a fost o adevărată luptă, rămâne însă îndoielnic: ca și Vlad însuși, oamenii lui nu căutau un război frumos, ci zdrobirea prin viclenie, uciderea cu de-amănuntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, sultanul mântuise tot, căci în Ardeal nu-i dădea mâna să pătrundă în halul în care i se afla oastea, ruptă de oboseli, chinuită de sete, slăbită de o hrană puțină și rea. Caii flămânzi erau duși de căpăstru. În dogoarea cea mai mare a verii un vânt de ciumă bătea asupra nesfârșitei mulțimi pe drumurile sămănate de leșuri putrede. Oastea porni înapoi spre Dunăre, și așa de răpede, încât la 11 iulie sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într-un noroc și fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăș, Radu, căruia-i dăduse caftanul de catifea țesută cu aur, calul și steagul roșu ale domniei nouă, pe care rămânea să și-o cucerească. În lipsa lui Vlad, el găsi ajutoare în țară. Într-unul din adăposturi, poate la Snagov, o ceată de turci, trimeasă de dânsul, prinse, zăloage scumpe, o sumă de rude, femei și copii ale boierilor. Nu li făcu de altminteri nici un rău, și vorbi tuturor, de-a dreptul sau prin ștafete, de o stăpânire bună, fără călău și fără țepe. Se auzi în zădar la Constantinopol, pe la jumătatea lui iulie, că și el s-a înălțat într-o țapă; Radu se urcase numai în scaunul lui Vlad, unde-i stătea, ce-i dreptul, tot așa de bine. Strașnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toți îl trădase; sașii din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă în luna lui august; Ștefan din Moldova era un dușman. O singură scăpare rămânea lui Vlad: să meargă la craiul Matiaș.

Acesta se urnea foarte greu. Ca să se suie pe calul său de război, el aștepta vestea sigură că Mohamed, cu care nu ținea deloc să se lupte, a și trecut Dunărea îndărăt, încă la 15 iulie, când nu se știa de întorsul turcilor, el era tot la Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 august îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungariei. Până la Turda, în Ardeal, el făcu cinci săptămâni de drum. De la Turda ajunse la Brașov, sub munte, numai la sfârșitul lui noiembrie.

El voia lucruri mari, acuma când ele se puteau îndeplini fără multe silinți. Vlad era să fie iarăși domn la munteni. Dar nu numai aici era să se petreacă o schimbare de stăpânitor. Regele auzise despre încercarea lui Ștefan-vodă de a lua Chilia, pe care tatăl său o dăruise Țării Românești și în care păzeau sub steagul unguresc unguri; el aflase despre legătura acestuia cu

turcii. Înainte de a pleca din Buda, deci în iulie, el își aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, și el porunci voievodului acestei țări, care nu voise să se miște în folosul lui Vlad și înțelegea încă mai puțin să sprijine pe Petru, a trimite pe acesta din urmă, fără întârziere, la curte.

Petru-vodă se afla deci în lagărul lui Matiaș. Cât despre Vlad, el era mai grăbit. Înainte de sosirea oștilor la Brașov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asemăna în multe, Giskra, căpetenia tâlharilor războinici, cu care regele se împăcase abia în această vară. Cei doi tovarăși trecură munții, și la 9 noiembrie ei se găseau acum la Rucăr.

Vlad era, desigur, credincios Corvineștilor, împotriva cărora n-a lucrat niciodată. Dar el știa că, dacă scaunul muntean se poate căpăta cu puterea unguștilor, nu-l poate păstra decât acela care e recunoscut de turci. Știa și aceea că turcii, cari mint, primesc minciuni când au interesul s-o facă. El puse deci să se scrie o rugăciune de iertare către împăratul păgân, căruia-i făgăduia să-l ajute – ca oarecând Vlad Dracul – în Ardeal, unde știa toate potecile. El își călcă pe inimă și scrisese și lui Ștefan-vodă, cerându-i a pune un cuvânt bun pentru dânsul.

Ștafeta care ducea aceste două răvașe de înșelare, și pe acela către marele-vizir, căzu în mâna oamenilor lui Radu. Acesta avu astfel nemărginita bucurie de a fi găsit o armă care nimicea pe fratele dușman. Cu cea mai mare grijă, hârtiile lui Vlad fură trimise în lagărul de la Brașov, și ajunseră la cunoștința craiului. Matiaș ascultase și până atunci destule plângeri împotriva lui Vlad din partea sașilor, care avuseră atât de mult să sufere din partea lui. Războiul acesta muntean era apoi foarte greu pe o vreme când Carpații se înveșmântează în groase pături de zăpadă; banii, ceruți de plățile față de împărat, față de Giskra, nu se prea găseau în lăzile oștirii; luptătorii erau puțini, și abia acum putu Matiaș să pregătească Ardealul pentru întâmplări de războaie; tragere de inimă pentru un astfel de creștin și un astfel de prieten ca Vlad n-avea nimeni. Descoperirea făcută cu ajutorul lui Radu nu putea să vină în mai bune împrejurări: se porunci îndată lui Giskra să prindă pe nerușinatul trădător al creștinătății; ceea ce se și îndeplini înainte de 26 noiembrie.

Îndată oștile porniră îndărăt, ducând ca prins, învinuit de strașnice greșeli – care nu-i aduseră însă tăierea capului, cum s-ar fi întâmplat desigur dacă Matiaș n-ar fi avut nici o îndoială în privința păcatului lui Vlad – pe acela ce trebuia să fie pus din nou în stăpânirea țării sale. Trecând prin Mediaș, craiul era înainte de sfârșitul anului la Baia-de-Criș, și de aici apucă în grabă spre Buda, pe când Țepeș era îndreptat spre cetatea Vișegradului, ale cărei porți se închiseră pe multă vreme asupra nenorocirii lui. Frumosul Radu, care se însură îndată cu doamna Maria, petrecea în liniște sărbătorile de iarnă, în cetatea Dâmbovița a Bucureștilor, în care se simțea mai sigur, fiind în

apropierea turcilor din Giurgiul ce se întărea din nou. El se îndatorise fără îndoială și față de regele ungar, așa că din toate părțile – și dinspre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia – el se putea crede asigurat pentru mulți ani de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părți, lăsând în Țara Românească pacea putredă a lui Radu, iar în Moldova pacea mândră, bine asigurată, a lui Ștefan.

III. CĂSĂTORIA LUI ȘTEFAN. LUAREA HOTINULUI ȘI A CHILIEI. LUPTELE CU MATIAȘ CORVINUL.

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Marușca un fiu Alexandru, numit astfel după Alexandru cel Bun, spre mărirea liniștită a căruia se duceau toate gândurile lui, Ștefan se însură în acest an, la 5 iulie 1463.

[Notă: Că Alexandru e fiul Maruștei (Măruștei) și că aceasta nu e o doamnă se vede din pomelnicul de la Bistrița.]

Până la dânsul, domnii urmași ai lui Ilie, care ținuse pe Marinka, fică de cneaz rutean și cumnată de rege polon, își luaseră neveste din țară, fete de boieri, căci în afară nimeni nu s-ar fi încuscrit bucuros cu neînsemnătatea și netrăinicia lor. Ștefan peți și el, ca și unchiul său Ilie, la prinții din vecinătate. Nevasta și-o găsi tot printre frunțașii rutenimii: ea era Evdochia, soră cu Simion, cneazul din Chiev. Simion, fiul lui Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiu și o fică, era un vestit războinic, un strașnic vânător de tatari, care, la moartea sa, în 1471, lăsă regelui Cazimir, ca amintirea cea mai scumpă despre sine, „calul și arcul”.

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ștefan se întorsese, după ce, la începutul anului, el petrecuse câțva timp în Iași, care erau pe atunci numai un biet târgușor de case de lemn, în drumul negustorilor armeni și nemți ce veneau din Galiția spre porturile Dunării și Mării Negre.

[Notă: E tocmai o întărire de privilegii pentru unii dintre acești negustori: cei din Lemberg.]

La un astfel de prilej rar, când cununa mirelui se cobora pe un cap împodobit cu cununa țării, vor fi fost de față pentru a lega și binecuvânta toți frunțașii clerului moldovean: Teoctist, mitropolitul, Tarasie, episcopul de Roman, egumenii de la Bistrița, Neamț, Moldavița, Pobrata: Teodor, Ioasaf, Anastasie și Stahie.

[Notă: Numele lor apar într-un act din 12 septembrie 1463.]

Dar căsătoria nu fu fericită. În 1466 (după 9 iulie) sau 1467, doamna se stinge fără să fi văzut adevărata mărire a soțului ei. Ea n-a fost mama copiilor Iliăș, Bogdan și Petru, care nu se ivesc nici prin mărturiile hrisoavelor cât timp ținea încă această dintâi căsătorie a tatălui lor, ci abia în 1472-3, toți trei în

același timp, când Ștefan avea lângă dânsul acum o a doua doamnă. A Evdochiei a fost numai singura fiică a lui Ștefan, Elena, care pentru aceasta putu să se și mărite în Moscova, luând, cum vom vedea, pe un fiu de țar, care avea să fie țar el însuși, dacă acest neam ar fi avut mai mult noroc.

Până la moartea înainte de vreme a Evdochiei, Ștefan avu însă două mari izbânzi, care-i întregiră hotarele fără multe silinți, iar cea de-a doua chiar fără vărsare de sânge. El câștigă din nou Hotinul, care se înstrăinase la înfrângerea lui Petru Aron, și izbuti să așeze, după o întrerupere de vreo douăzeci de ani, căpitani, pârcălabi moldoveni în Chilia.

Încă din septembrie 1463, între boierii lui Ștefan se înseamnă și un pârcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în sfatul lui vodă de foarte puțină vreme. Va să zică, pe atunci, un an după ispitirea Chiliei, Hotinul nu mai avea în el oaste leșească, ci primise oameni de-ai domnului Moldovei. Cum și ce fel – fără îndoială, însă, pașnic – s-a făcut schimbarea de stăpânire în această puternică strajă a Nistrului nu se spune nicăieri. Regele Poloniei se plânse pentru încălcarea făcută de Ștefan împotriva păcii din 1459, prin mareșalul său Rytowski. La 4 octombrie 1466 stăteau la Hotin soli din amândouă părțile pentru a se înțelege hotărâtor: din partea lui Cazimir venise arhiepiscopul de Lemberg, palatinul Rusiei și Mihai Buciațchi (Buczaczki), palatin al Podoliei și comandant al cetăților din Pocuția, care aveau amândoi drepturi asupra Hotinului, iar ca trimes de-a dreptul al craiului, fără nici un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo; Goian pârcălabul, Vlaicu, unchiul domnesc, peste puțin și el pârcălab în Hotin, și bogatul vistier Iuga vorbeau în numele lui Ștefan-vodă. Pentru unele lucruri se trimise apoi la o nouă întâlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe.

În 1466 se mântuise și cu străinii din Chilia, și Dunărea-de-Jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moș Alexandru cel Bun.

Și în vara anului 1464 – pe când Matiaș Corvinul era împiedicat de afacerile din Boemia și turcii aveau de lucru în Asia, așa încât mâinile lui Ștefan puteau să se miște în voie spre îndeplinirea unor planuri neapărate și de multă vreme chibzuite – domnul Moldovei se coborî în Țara-de-Jos, stând în curțile din Vaslui, unde locuise odată alături frații Ilie și Ștefan. La începutul lui 1465, regele Matiaș fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna și alte greutăți îl împiedicaseră de a lua cetatea Zwornik. Gândul lui nu se putea întoarce asupra acestui colț de stăpânire munteană prin unguri care era Chilia. În toiul iernii, Ștefan răsări pe marginea Dunării înghețate, în miezul nopții, la 23 spre 24 ianuar. Acum el avea tunuri, și ele începură să bată a doua zi în pereții cetății puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul ei cu alte lovituri omorâtoare, dar a tria zi porțile se deschiseră. Cu bucuria celui ce și-a îndeplinit un mare vis al vieții sale intră Ștefan printre dărămături în cetatea unde trăia amintirea

Corvinului celui mare, Iancului-vodă, „părintele” părintelui său. Ștafete vestiră pretutindeni în jurul mării, unde erau negustori și prieteni, și până la Caffa în Crimeia genovezilor, cu multe corăbii și frumoși bani de aur, că portul Chilieii e deschis pentru oricine, acum, când el se găsește sub steagul nou al domniei moldovenești. După trei zile, cuceritorul plecă înapoi spre capitala sa, dând cheile în mâna celor doi pârcałabi: Isaia, care păzise până atunci Neamțul, și Buftea.

Regele Matiaș suferi și aceasta, ca unul ce avea aiurea scopuri mai înalte de urmărit decât pedeapsa voievodului nesupus al țării sale – așa scria el încă în 1462, când întărea drepturile unui scaun secuiesc de la hotar – Moldova. Pentru ca el să alerge în Ardeal și de aici peste trecătorile muntelui, pentru ca să creadă că a sosit în sfârșit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă și cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpați, ceva deosebit de zguduitor și care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci când Ștefan se înțelegea cu polonii pentru Hotin și când Cazimir se îndușmănisise cu Matiaș pentru moștenirea ispititoare a bătrânului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei. Dărilor pe care le puneă Matiaș asupra tuturor supușilor săi erau foarte grele, căci, cu câte gânduri de mărire îi umblau în mintea tânără și îndrăzneată – doar avea 25 de ani numai mândrul fiu al lui Iancu-vodă, feciorul de opincă învingătoare și norocoasă! – trebuia plată în multe locuri, la prieteni, la ajutători și la dușmani. Țăranii erau deprinși demult să sufere orice, dar negustorii orașelor, care puteau să se și lupte, mai ales în părțile de graniță, erau mai puțini răbdători față de regele cheltuielilor prea mari. Firește, cu deosebire în Ardeal, care se deprinsese a trăi cam deoparte, a fi îngrijit părintește de cel dintâi Corvin, un ardelean trăit mai mult între ai săi, a vedea că, în cumpănirea împrejurărilor, interesele sale trec înainte. Sașii, care întemeiasă cu două-trei veacuri în urmă înfloritoare cetăți din această țară de munte și de margine, nu primise bine de la început alegerea copilului Matiaș, sub care era să stăpânească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihai Szilágyi; ei nu ținură în samă multă vreme pe regele ales, recunoscând în locul lui pe împăratul Frederic. Până și în războiul din 1462 ei nu ascultară de poruncile ce dăduse craiul ca să ajute pe Vlad, ce se lupta cu moartea; la sosirea lui Matiaș, ei nu-l încunjurase, nu-i dăduse bani și-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buda că Ardealul să fie apărat de acum înainte de cea mai mare parte a locuitorilor lui, și nobili și iobagi, sub călăuzirea voievozilor sau a vicevoievodului, va fi trezit destulă nemulțumire, printre cei ce de la 1442 încă nu mai avuse să dea piept cu vreun dușman, ci își căutau în liniște de meșteșugul și negoțul lor prin pasurile muntene și moldovenești ale Carpaților.

Astfel, se ajunsese la hotărârea lui Benedict Roth de a aprinde o răscoală în acești munți răsăriteni ai Țării Ungurești.

El voia neatârarea Ardealului, de care Ungaria avea nevoie, dar care n-avea nevoie de Ungaria, și mult mai mult de vecinii ce se aflau pe cealaltăclină a munților. Radu-vodă, mai mult omul turcilor, și, pe lângă aceasta, dator cu recunoștință sașilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduseră, de la început, în 1462, n-avea de ce să răspingă îndemnul ce i-ar fi venit de la răsculați. Ștefan, el, ar fi fost cum nu se poate mai bucuros de o astfel de prefacere: cu ardelenii el n-avusese nimic, ci stătuse, împreună cu dâșii, de partea împăratului; năvălirea în secuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsea acum departe de aceste locuri, la curtea craiului. Un voievod ardelean care n-ar fi avut nici o altă grijă, care nu și-ar fi risipit puterile după tronuri mari și depărtate, ca Matiaș, ar fi fost în adevăr pentru domnul moldovean, ca și pentru un domn muntean asemenea cu dânsul, un „frate”, un prieten sigur, un tovarăș în marile lupte de apărare față de vecinii puternici. Ar fi fost atunci trei țări românești, apărând creștinătatea sub trei steaguri nedezlipite unul de altul.

Voievodul se găsi. Magnații, și mai ales magnații din margine, ca, de pildă, contele de Zibs, sus, către Polonia, se înflorau de mânie sub aspra mână de fier a necruțătorului tânăr regal, care înțelegea să domnească de fapt asupra tuturor, să dea întregii Ungarii un singur suflet, al său. Voievodul Ardealului era un comite Ioan de Posing și Sankt-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Și el stătuse cu mâinile în sân, în 1462, când poruncile regale îl mâneau spre Carpați, într-ajutorul lui Vlad. Și el se simțise jignit de apucăturile stăpânitoare ale tânărului crai. Hotărârea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doi voievozi, de a le alipi un vicevoievod, măsurile lui de părtinire ale iobagilor nu-i vor fi fost deloc pe plac. Astfel, el se învoi, așteptându-se și la sprijin din partea polonilor, la cari fugi după înfrângere Roth. Prin târguri și sate merseră crainicii pentru a vesti oamenilor că s-a ales un nou crai unghuresc, din Ardeal și pentru Ardeal, măria-sa Ioan. Focuri se aprinseră pe dealuri, sabia crușită de sânge se purtă prin toate unghiurile țării, tobele vuiră pretutindeni, chemând la oaste pentru neatârare, pentru birurile ușoare și cârmuirea părintească.

Încinsă răpede, flacăra se stinse îndată. Încă în august se putea spune la Buda că Ardealul s-a întors sub ascultarea lui Matiaș. Luând cu dânsul 8.000 de călări și patru mii de pedestri, între cari și pe Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 și ca acesta, regele alergă în Ardeal, ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăiri n-avu nevoie să se lupte cu sprijinatorii lui Ioan, care, la venirea adevăratului crai, se făcu de la sine voievodul de până ieri. Matiaș era la Cluj la ziua de 28 septembrie, și se îngrijea ca Sibiu, unde

era pe la 20 octombrie, să nu cadă în mâna neprietenilor săi. Înaintarea lui se făcu foarte încet însă, cu multă cumpănire și sfială, dezlegând pe încetul, cu răbdare, multele legături ale răscoalei. Abia la 2 novembre regele se afla în Sighișoara; numai spre mijlocul lui novembre el ajungea la graniță. Frunțașii răscoalei fugise, fusese aruncați în străinătate – mulți, desigur, în Moldova sau, prin Moldova, în Polonia; alții pieriseră de mâna călăului; însă, în descurcarea firelor pânzei de trădare, Matiaș găsea tot mai multe lucruri noi. Între altele, sprijinul vădit pe care-l dăduse Ștefan-vodă al Moldovei. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnătate, de vreme ce Matiaș, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldovei pe un astfel de timp, lăsând în urmă o țară ce mai trebuia să fie încercată în credința ei nouă.

Ștefan nu era dintre oamenii ușuratici și leneși ce se prind fără de veste. Știa că drumul craiului, care venea aducând cu dânsul și pe Petru Aron, nu se va opri la Carpați, că gândurile rele de la 1462 vor fi duse mai departe în paguba domniei, a libertății, a vieții sale. De mult, la pasuri lucrau satele vecine, grămădind asupra bolovanilor risipiți de pe munte trunchiuri de copaci tăiate din pădurile bătrâne, lațuri de mărăcini, pânza înțepătoare a spinilor. Locuitorii din marginea drumului plecau în bejenie, lăsându-și căsuțele pustii. Toate ușurințele călătorului erau nimicite în calea dușmanului, ce trebuia să sosească neapărat. Până și din cetăți se scoaseră pârclabii și ostașii, lăsând parmaclăcurile de lemn neapărate. Ca și Vlad în 1462, el înarma împotriva dușmanului pustiul, cu piedicile, primejdiile, foamea și setea lui.

Matiaș intra în țară la începutul lui novembre prin pasul Oituzului, cel mai apropiat de Brașov. Oastea lui, de care se alipiseră o mulțime de luptători ardeleni, era într-adevăr frumoasă; Ștefan o prețui la 40.000 de oameni. În jurul craiului călăreau, pe lângă acela ce se visa iarăși domn al Moldovei, pe care n-o mai văzuse de zece ani, episcopul de la Cinci-Biserici, apoi îndrăznețul Giskra, palatinul Mihai al Ungariei, Ioan Gara și Ladislav de Kanisza, din neamuri care se amestecase deseori cu arma în mână în afacerile românești, voievodul cel nou al Ardealului, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ștefan Báthory, care peste puțin era să fie, el, un isteț și harnic voievod ardelean. Tunuri vuiiau pe stânca muntelui și pe pământul înghețat al plaiurilor; căruțe și trăsurile se înșirau în urma oștirii, în vântul rece al Carpaților fluturau, sigure de biruință, steaguri ce nu se mai văzuse în Moldova de trei sferturi de veac, de când ele fugiseră.

Se ajunsese la Trotuș în ziua de 19 novembre, după ce trecătorile fură curățite de piedici prin sabie și foc. Târgușorul de unguri era tot așa de mort ca și toate așezările omenești ce răsăreau în cale. Tot așa la Bacău, unde nici călugării catolici nu ieșiră înaintea marelui stăpânitor de legea lor. Întăriturile de lemne ale Romanului, unde ungurii stătură o săptămână (29 noiembrie – 7

decembrie), arseră și ele fără să primejduiască pe nimeni, căci pârcălabul Oancea nu era aici. Tot astfel lipsea Bourean din Neamț, când tăciunarii regelui dădură foc cetății părăsite. Dacă va fi uitat soarta lui Mohamed în Țara Românească, Matiaș putea crede că această „țărișoară” îngrozită s-a ascuns în adâncurile pământului înaintea pedepsei de care se făcuse vrednică. Urmând din a stânga Siretului, pe o cale ce fusese aleasă și de Ștefan cu zece ani înainte, când se așezase în domnie, craiul ajunsese la Baia. De aici se deschidea în dreapta, fără nici o îngustare primejdioasă, fără nici o înălțime amenințătoare, cu vaduri ușoare, drumul spre Suceava, capitala de mâine a lui Petru-vodă Aron.

Baia, astăzi un sat, nu prea departe de Fălticeni, într-un ținut al Sucevei ce nu mai cuprinde Suceava, care ni s-a luat de austrieci, era atunci un mare târg, locuit de sași ce venise din Ardeal. Pe lângă căsuțele țăranilor noștri, erau clădiri trainice de piatră ale negustorilor, care se lăudau în pecetea lor că au venit dincoace de munte în anul 1200; Alexandru cel Bun înălțase o biserică a Sfintei Fecioare, cu cinci altare, unde se slujea după datinele Apusului, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stâlpi și podoabe de bolți în piatră, acoperită cu zugrăveli îngrijite; de jur împrejur se întindeau ziduri de mănăstire, și un turn înalt păzea deasupra pieții. Mai departe era altă biserică, tot catolică, a Sfântului Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade mari duceau la piață, în jurul locuințelor orășenești se întindea o împrejmuire de răchită și spini, prin care nu puteau străbate călăreții, ziduri înflorite vara, păzind cetatea harnică în zuzătul albinelor de aur.

Și Baia era pustie. Episcopul nu mai stătea de mult aici. Vodă nu ținea pârcălabi. Sașii se împrăștiaseră. Iar țăranii erau unde nu se duceau gândurile puternicului crai, atunci când păharele se ridicau la masa-i strălucită în sunetul vesel al trâmbițelor care urau noroc în războaie; ei erau, cu săgeți, ciomege și săbii, cu măciuci și coase, în codru la vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

În seara de 14 spre 15 decembrie, un trădător strică veselia neîmpărțită a ospățului: el vesti craiului său – căci era un ungar venit pentru afaceri în Moldova – că pădurile din prejur sunt vii și că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător al mersului ostașilor. Putință de plecare nu era, nici un pas nu se afla pe aproape, și, cu astfel de dușmani ca moldovenii, cine s-ar fi înfundat într-o trecătoare necunoscută și pe ce drum s-ar fi putut ajunge cu siguranță acolo? Lupta trebuia așteptată în Baia, „o luptă pentru viață, nu pentru cinste”, scria italianul care a fost chemat ca să cânte laudele craiului Matiaș. Două sute de pedestri încercați în războaie fură așezați în jurul regelui însuși; cealaltă oaste fu împărțită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochii tuturor

căutau cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie dușmanul: ce dușman și de unde, cine putea să știe!

Era abia întâia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, când zori de flacără înroșiră cerul într-un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Erau moldovenii, cari-și aprinsese făcliile și se îndemneau la lucru, un lucru lung și greu, care putea să ție până dimineața. Învălmășala începu, nebună, prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile ai căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sânge. Unii se luptau sătui, beți, din fală, din credință pentru rege, din setea de a trăi, de a vedea pe ai lor de acasă; ceilalți veniseră să răstoarcă oboselile lor, suferințele sărmanilor aruncați în decembrie pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă domnului lor, amenințarea de nimicire sau de înghenunchere aruncată țării. Ziua singură descleștă brațele ce se strângeau cu furie: ea arată învinșilor pe unde să fugă.

Baia, târgușorul pașnic, era un rug pe care ardeau morții, mii de oameni din oastea năvălitoare, mai toată secuimea și săsimea pe care o adusese voievodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormântul de flăcări. Lăsând în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neliniștească cineva, și, dacă nu s-ar fi văzut așa de îpuținați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile fâlfâiau acum în altă parte, în mâinile celor ce le răpise. Călăreții mândri erau rupti de oboseală și pătați de sângele prietenilor. Iar craiul nu mai călărea în frunte, ca un tânăr erou ce cucerește jucându-se: îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dânsul, și fierul unei săgeți țărănești îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mândri măcar, ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmășală, printre buștenii, mărăcinii și spinăria care crescuseră la loc de când Mateiaș își deschisese un drum prin acest zăgaz sălbatec. Trăsurile fură date focului; tunurile se ascunseră în gropi ca să nu cadă în mâinile moldovenilor. Oastea de fugari – care și acasă uită aproape să se laude, – pripindu-se în stolul lacom al săgeților și grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfârșit acasă pentru sărbătorile de Crăciun. Matiaș, care stătu multe zile în Brașov, oprit în loc de rănilile sale, era așa de tulburat în suflet de ce i se întâmplase pe pământul moldovenesc, încât nu mai cruță nici un vinovat din timpul răscoalei. El, care iertase atâtea până atunci, puse să se rupă de vii cu cleștele la Cluj câțiva dintre trădătorii ardeleni și tăie capul pribeagului muntean Mihail. Mânia nu i se putea risipi altfel, și față de Ștefan el nu-și plăti niciodată datoria de sânge.

Mulți vor fi crezut că învinsul se va întoarce, și Ștefan căută să se asigure pentru orice împrejurare. El trimise peste Nistru ca să ceară sfaturi asupra viitorului pe Stanciul pârcălabul de Cetatea-Albă, împreună cu diacul Teodor al

lui Prodan. La 28 iulie 1468, soli poloni, Dobko Bysowsk și Stanislav Tencinski, se găseau astfel în Suceava, pentru a primi un nou jurământ din partea domnului Moldovei, care vestise lui Cazimir biruința sa și-i trimisese la Vilna câteva din steagurile dobândite de la unguri. Ștefan se învoi față de dânsii a fi pentru Polonia ceea ce a fost bunicul său, marele Alexandru, împotriva oricărui, „creștin sau păgân” – creștinul fiind uneori mai rău decât păgânul – el va da ajutorul convenit craiului. Nici un război nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Cazimir să-i apere în schimb și de turci, și de tătari, și de unguri, acei de la care până acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeu, Ștefan ar fi silit a-și părăsi țara, el va fi adăpostit de dregătorii regali. Și, dacă regele va veni cândva, îngăduindu-l alte trebi din cele multe, la Camenița, sau în Cetățile Pocuției, domnul va merge la dânsul și i se va închina de față. Cazimir, care venise până la Cracovia, nu mai era de mult în acest oraș când oamenii lui încheiară cu Ștefan această învoială. Asigurat astfel din partea leșilor, Ștefan se aruncă iarăși asupra secuilor, care avuse menirea să-l supravegheze și se vor fi luptat la Baia cu înverșunare. Ca o săgeată trasă dintr-un arc încordat voinicește, el străbătu în câteva zile de vară scaunele secuiești, cu 1.800 de călăreți după dânsul, tot boieri și curteni. Vicleșugul desăvârși cu acest prilej ce începuse vitejia. În adăpostul său, Petru Aron primi o carte iscălită de mai mulți boieri, prin care era poftit să se întâlnească cu ei pentru a pregăti pieirea lui Ștefan. El găsi însă astfel pieirea lui, căci la locul de întâlnire stăteau ostașii voievodului dușman. Acel care ținuse în mâinile sale, deși nevrednice, mai mulți ani de zile frânele Moldovei fu osândit la moarte și pieri așa cum ucisese, prin tăierea capului.

Așa se mântui, o dată cu viața acestui nenorocit vânător de domnie cu ajutorul străinilor, lungă vrajbă sângeroasă între urmașii lui Alexandru cel Bun, dintre cari nu mai trăia acum decât o soră a lui Petru-vodă cel dintâi, zisă Cneajna-doamna. Așa rămase cel mai vrednic dintre urmașii marelui domn singurul moștenitor al bunicului măreț, singurul om care putea zice că are în sângele său drepturi asupra Moldovei. Sufletul celui ucis fără de vină la Reuseni se odihni în sfârșit.

IV. LUPTELE LUI ȘTEFAN CU TATARII. AMENINȚĂRILE TURCEȘTI. CLĂDIRIA MĂNĂSTIRII PUTNA. LUPTELE LUI ȘTEFAN CEL MARE CU RADU CEL FRUMOS ȘI CU BASARAB LAIOTĂ. CĂSĂTORIA CU DOAMNA MARIA DIN MANGOP.

Dar după războiul împotriva rudelor început, fără zăbavă, un alt război dintre acelea care n-ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurări: războiul împotriva celui alt domn român, a lui Radu.

Pentru ce a fost început e ușor de înțeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ștefan gonise Țara Românească din stăpânirea gurilor Dunării. Până la 1469

Radu fu împiedicat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranța că nimeni nu-i va veni într-ajutor. În sprijinul regelui ungar el nu mai putea pune temei de acum înainte, căci afacerile din Boemia și Silezia îl cuprinsese cu desăvârșire pe Matiaș, cerându-i gândurile, ostașii și banii. Dar de mai multă vreme turcii lepădase de pe umeri povara războiului cu Caramanul, în Asia, și marele lor dușman din Europa, șoimul Pindului, Scanderbeg, cel mai mare om pe care l-au dat vitezii albaneji din muntele de stâncă goală, murise.

Subașii înșirați pe malul drept, ca și pe cel stâng al Dunării, sub poruncile neadormitului Alibeg, fiul lui Mihaloglu străjerii prădalnici, despre mișcările cărora se vorbise în 1466, ca și în 1468, aveau acum răgaz să se îmbogățească prin lupte de acelea în privința cărora nu era obiceiul să se mai întrebe sultanul.

Încă din luna lui mart 1469 se vorbea în Ardeal de oștile pe care le-ar fi strâns unul împotriva altuia cei doi domni. Dar nici o ciocnire între români nu pătă acest an. Atunci pentru întâia oară tatarii, care nu mai călcăse pământul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie și Ștefan, podidiră Moldova, în vara acestui an 1469.

Tatarii, ca un puhoi revărsat, ce îneacă bogățiile și le mâlește, stăpâniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru până în adâncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră. Aveau în fruntea lor un han, împărat al împăraților pentru dânșii, al cărui palat de corturi de păslă era astăzi într-un loc, mâne în altul. Prădăciunile lor ținteau pe rând cele patru unghiuri ale lumii. Mulțimea tatarilor urâți, cu fața galbenă brăzdată încă din tinerețe de adânci săpături, cu ochii mărunți, înfundați de amândouă părțile nasului cârn, cu părul rar și aspru, cu buza de sus spână, se hrănea din bogățiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furțișaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robii munceau păzind turmele, culese în jafuri. Hanul, într-o locuință ceva mai răsărită, primea darurile mârzacilor, care erau boierii tatarii, și birul învinșilor. Aceștia erau tatarii, dușmanii cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n-aveau, la drept vorbind, o țară, și nici nu-și recunoșteau vreuna. Ei, oamenii, erau și țara. La un loc, toți se mândreau cu numele strălucitor al Hordei de aur. Însă rușii, pe cari-i ținuse odată sub biciul lor, scăpaseră de robie și îngustau necontenit raza de stoarcere a foștilor lor stăpâni. Pământul tătarăsc intrase tot mai deplin în mâinile acelor ce-l lucrase și până acum pentru a-și ține viața și a hrăni pe marele împărat păgân. În mijlocul nenorocirilor, Horda se desfăcu în bucăți. Tatarii așezați în peninsula Crimeii, căreia bătrânii noștri îi ziceau Crâmul – un colț zâmbitor de stânci și grădini în bătaia valurilor calde ale Mării Negre – făcură o împărăție deosebită pentru agera lor căpetenie Hagi, din neamul Ghirailor. Aceștia erau tatarii care

primeau banii, caftanele, zaharicalele genovezilor, ce durase pe coastă minunate orașe, între care Caffa scânteia ca o piatră scumpă a Răsăritului; și tot ei veneau în fuga cailor mărunți ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul muncii străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghirai, fiul și urmașul lui Hagi întemeietorul, era împăcat cu regele Poloniei, de la care va fi primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu hanul cel mare al tatarilor celor mulți, ce stăteau la răsărit de marele râu Volga. Acest împărat al hoților păgâni se chema hanul Mamac. Pe când Cazimir al Poloniei se afla, cu familia și curtea sa, departe, în Lituania, în mijlocul verii, când grijile secerișului strâng pe locuitori în sate, ordia tătarească din șesul fără de margini fu mânată spre apus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistrului, ea se rupse în trei: o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziș Moldova.

Aici însă jefuitorii nu se putură desfășura în voie, căci lipsea câmpia netedă, goală, precum lipseau și satele bogate înfățișându-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiului măreț se încurcă lesne în hățișurile codrilor ce nu știau de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește ținutul dintre Nistru și Prut. Călăreții domnului se luară în pripă după călăreții hanului, care căutau acum vadul, totdeauna depărtat, pe unde să fugă. În locuri strâmte, trecători ale codrilor, se ciocniră românii cu săbii și tatarii numai cu arcurile. Norocul fu al boierilor și curtenilor noștri, care nu știau, ca polonii, de haine frumoase și de petreceri; apărători aspri ai unui pământ sărac. Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar, până a nu o vedea înainte, în ținutul Sorocei de mai târziu, ei fură ajunși din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lângă satul Lipnic, unde-și avuse curțile boierul Vâlcea al lui Alexandru cel Bun, un vechi fruntaș al Sfatului.

[Notă: Lupta e povestită de Dlugosz la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldovenești, numai Cronica putneană o pomenește pe scurt, dând ziua de 20 august 6978, ceea ce ar corespunde ca anului 1470. E de fapt o încurcătură, îndată după această însemnare, vine a sfințirii Putnei, aceea în adevăr din 6078, septembrie, adecă, după socoteala care începe anul la 1 septembrie: 1469. Să se mai ție seamă că a treia mențiune privește luarea Brăilei, iarăși în adevăr din 6978 (februarie). Această potrivire a știrilor a făcut să se scrie anul 6978 și înaintea zilei de 20 august, când s-a dat lupta de la Lipnic. Mai adaug că pârcașul cetății Orhei, înălțate în urma acestei năvăliri a tatarilor, apare încă din octombrie 1469. Solia către brașoveni trimisă de boieri la 27 iulie nu poate privi decât asigurarea lor printr-un tratat de negoț – ei ajutase mult pe Matiaș, care-i răsplăti cu tot felul de drepturi – iar nu o încercare de împăciune cu regele chiar.]

Nu numai că hanul fu bătut cu desăvârșire și că pe pragul de ieșire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mâni răsplătitoare, dar fiul lui poate, și desigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 august, când Moldova fu răzbutată.

[Notă: Dacă, precum bănuiesc, Eminec, fratele hanului – un han de răscoală – e „fiul” de care vorbește Dlugosz, atunci trebuie înlăturată spusa acestuia că principele tatar a fost omorât cu o moarte grozavă. Și după lupta de la Podul-Înalt Ștefan n-a voit să răscumpere robii și a ucis pe cei care-i cereau în numele sultanului.]

Mulți se bucurau pe această vreme, între păgâni și între creștini, la banii cu care se răscumpărau, uneori foarte scump, când era vorba de oameni însemnați, robii de război. Tatarii mai ales făceau un adevărat negoț cu aceștia, și, într-o măsură ceva mai mică, turcii de la graniță. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogăție.

Dar Ștefan nu înțelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste graniță la nimeni ca să prindă oameni și să-i vândă. Dacă prădase în Polonia, făcuse aceasta pentru a-și goni de sub ochi pe voievodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bârlog pe acest fugar năvăli el de două ori în Țara Secuilor, unde acesta se opoșise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mâna de la o vreme pe pământurile omului împărțesc al turcilor, în schimb, cine venea la dânsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăție, ca să ia supușilor săi libertatea sau viața, acela-i era dușman de moarte. Așa frate de han cum era, Eminec fu aruncat în temniță la Cetatea-Albă, cu vechile ziduri groase, unde stătuseră, desigur, ca în tainița cea mai bine păzită, și feciorii hanului Seid-Ahmed. Mamac trimise, după grosolanul său obicei de sălbatec trufaș, soli în turbane, care să ceară voievodului moldovenesc, cu cele mai strașnice amenințări, pe rudele stăpânului lor, împăratul urdiilor.

La asemenea prilejuri Ștefan, cuprins de mânia lui cea strașnică, din care fulgera totdeauna pedeapsa, nu putea să ierte: se spune că fiul de han ar fi fost adus înaintea trimeșilor și rupt în patru bucăți; oricum, oamenii împărătești se suiră în vârful țepelor, după datina lui Vlad-voievod cel sângeeros, și numai unul, cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă că Ștefan-vodă moldoveanul nu se teme. Cât despre Eminoc, el tânji doi ani în cămăruța sa neagră din Cetatea-Albă, deasupra limanului mării, până putu să fugă, în luna lui februar a anului 1473.

Năvălirea tatarilor nu se făcuse fără sprijinul turcesc. Ștefan fusese înștiințat despre aceasta, și el se temuse pentru orașele sale de la Dunăre și mare, mai ales pentru Chilia, asupra căreia îndeosebi erau de multă vreme ațintite privirile sultanului și pe care el nu apucase încă a o întări mai bine. Cu toate că avuse neînțelegeri cu genovezii din Crâm pentru că nu-i făcuse o sabie

după placul său, și cu toate că el puse să i se aducă înainte într-un car cu boi un fost consul de acolo, care trecea prin Moldova lui, Ștefan trimise la Caffa, după ajutor de corăbii sau tunuri, niște soli pe care-i vedem acolo la 28 iulie, încă de la începutul acestei luni, câteva corăbii și luntri turcești se opreau la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vreun iaz dunărean, lângă Chilia.

Frica prinsese acum pe toți locuitorii porturilor Mării Negre. Dar neîzbânda tatarilor, privediștea pazei bune ce se făcea pretutindeni, și cine știe ce alt lucru opri încercarea de a cuceri Chilia printr-o singură lovitură năprasnică.

În urma dușmanilor, Ștefan luă măsuri noi de asigurare. Încă din octombrie era un pârcălab, un păzitor de margine la Orhei, o cetate care fusese anume clădită pe țărmul Răutului, nu departe de vărsarea apei în Nistru, ca să împiedece altădată trecerea tatarilor jefuitori. Acest pârcălab se chema Gangur: el fusese printre cei dintâi boieri ai lui Ștefan; mamă-sa, „Gănguroaia cea bătrână”, avea moșie lângă Puhoiul, în ținutul Lăpușnei, tot peste Prut.

În toamnă domnul stătu de față la cea mai mare serbare bisericească din toată vremea stăpânirii sale. Încă după luarea Chilie, în 1465, el se gândise a mulțami lui Dumnezeu, stăpânul biruințelor și Domnul oștirilor, prin înălțarea unei mănăstiri care să întreacă pe celelalte toate câte împodobeau pământul Moldovei: Rădăuții Bogdăneștilor, bisericuța, care primi cele dintâi morminte de domni, egumenie cu dreptul de episcopat; Neamțul lui Petru Mușat și al celui dintâi mitropolit moldovenesc, Moldavița lui Alexandru cel Bun, Bistrița aceluiași domn, unde începuse să se scrie cea dintâi cronică; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmașii lui Alexandru-vodă o acoperiră de daruri, precum se zice că făcuse, mult înainte de dâșii, Ștefan, fratele lui Roman, ctitorul cel dintâi al mănăstirii. Pentru ctitoria sa, Ștefan alege o vale de râuleț limpede, coborându-se în susur blând din culmile bogat împădurite, care sunt muntele acestui unghi bucovinean. Apa zglobie a Putnei își găsește răpede sfârșitul în cursul iute al Sucevei, și aceasta duce la capitala Moldovei din vremurile mari. În acest pașnic unghi de țară, unde gândul rugăciunii se desface din înălțarea către cer a muntelui, din adâncă pace măreață a codrilor și din șoapta neobosită a apei trimeasă ca o binecuvântare, puse domnul învingător temelile bisericii sale, la 4 iunie 1466. Povestea mai târzie mărturisește că locul pistolului a fost arătat de vârful săgeții domnești trase de pe înălțimea cea mai apropiată, că poarta și clopotnița au fost așezate acolo unde putură săgeta vătavul copiilor de casă și unul dintre copii dați sub poruncile lui, și că un al doilea, care nimerise mai departe decât domnul său, și-a plătit norocul prin pierderea capului tocmai pe locul unde se vădise biruința lui în întrecerea cu arcul. Ștefan cel Mare n-ar fi pedepsit desigur în

așa chip o întâmplare care nu era măcar o greșală, și alții decât arcașii vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază și altarul Mănăstirii Putna. Dar în această veche povestire trăiește un adevăr: săgeata a hotărât temeliile Putnei, săgeata învingătoare trasă sub zidurile Chiliei.

Pe atunci se lucra încet la lucruri mici, frumoase și trainice, și de la meșterul cel mare până la cel din urmă lucrător toți aveau credința că sunt prin munca mânilor lor rugători ai lui Dumnezeu; și rugăciunea nu se face în pripă, ca atâtea lucruri din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codrii Sorocei, unde se vărsase sânge, domnul se spală în apele limpezi ce curgeau din aceștia alți codri, ai Bucovinei, își curăți cugetul înfierbântat de luptă prin închinare și sfinți în ziua de 3 septembrie, trei săptămâni aproape după ciocnirea sa cu dușmanii, Mănăstirea Putnei. Așa un sobor cum a fost adunat aici, așa o serbare cum s-a făcut în acest loc nu se mai pomeniseră în scurta viață bisericească a Moldovei, unde de vreo cincizeci de ani nu se mai făcuse nici o clădire sfântă, ci atâta vreme, în loc, fapte nelegiuite. Cei doi episcopi, Teoctist al Sucevei, mitropolit al țării, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoțimea, 64 de oameni, și cu toți egumenii, dintre cari acel de Neamț, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea dintâi dintre mănăstiri acuma, lăsând în locul său pe Silvan.

[Notă: Mențiune din Cronica putneană. Dacă Ștefan a făcut sfințirea Putnei îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie așezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem și faptul că încă din mai 1470 egumen la Neamț e Silvan, înlocuitorul lui Ioasaf, trecut aici, la Putna.]

Îndată, călugări cărturari, cunoscând bine limba învățată a timpului, care era cea slovenească, luară în mână condeiul pentru a însemna, spre luminarea și mândria urmașilor, isprăvile ctitorului strălucit.

Apoi din nou se făcură pregătiri de război, de data aceasta împotriva lui Radu. Turcii erau în război cu puternica Republică italiană a Veneției, care avea atunci multe porturi, cetăți și ținuturi dincoace de Marea Adriatică; în Dalmația, în Albania, în Moreia, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbii și se gătea să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungește în fața continentului grecesc, în Arhipelag. Ștefan cumpără deci în mijlocul iernii arme de atacat cetățile de la brașoveni, cu care trăia în pace bună, și se răpezi asupra Brăilei, ce se ridicase acum din cenușa în care o prefăcuseră turcii în 1462. În zădar se grăbi Radu să apere acela din toate orașele sale care-i aducea mai multe venituri, podoaba Dunării muntene, unde se opreau corăbii cu toate steagurile, cel mai vestit loc de pescărie din țara sa întreagă. La 28 februar el ajunsese abia la Buzău, și cu o zi înainte Brăila prinsese a arde în flăcări.

[Notă: Data apare în Cronica bistrițeană.]

Ștefan nu voia să cucerească nimic, ci numai să-și răzbune împotriva lui Radu pentru punerea la cale a îndoitei lovituri păgâne ce i se pregătise în 1469. El se întoarse îndată înapoi.

Dar el se îngrijea să împiedece o răzbunare a lui Radu, pe care l-ar fi ajutat turcii de la Dunăre, în vara anului acestuia 1470, regele Poloniei se coborî iarăși spre miazăzi, și el stătu mai multe săptămâni la Lemberg, unde avea cu dânsul și 3.000 de ostași. El pofti pe Ștefan la Camenița, pentru ziua de 15 august, Sfânta Măria Mare, ca să se închine, în sfârșit, lucru pe care-l zăbovisc până atunci, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară mai multe solii pentru această afacere. Domnul trimise pe Stanciu, care nu mai era acum pârcălab la Cetatea-Albă, și pe Iuga postelnicul, care e altul decât vistierul; cu dânsii veni, aducând scrisori regale din care nu lipseau nici amenințările, Ioan, palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ștefan se învoi la un nou jurământ făcut de dânsul în Suceava, înaintea omului crăiesc, și întărit în scris cu pecetea boierilor, și făgădui să vie la 1 mai 1471. Dar, și la începutul târguieilor și la sfârșit, el arată că, dacă nu-și poate părăsi țara pentru a-și îndeplini vechea datorie față de Cazimir, vinovat nu e altul decât Radu, care nu voiește pacea. Regele primi rugăciunea lui, cam fățarnică, de a trimite soli pentru împăcare la voievodul muntean și, cât pentru venirea lui Ștefan în Polonia, ceru să fie înștiințat cu șase luni înainte, ca să aibă vreme să se coboare din nou.

La năvălirea de iarnă a lui Ștefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr-o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleași zile ale aceleași luni din 1471. Ștefan nu va fi crezut că vecinul său e în stare să dovedească atâta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă și de sfaturile unor boieri moldoveni pentru care domnul lor era prea obositor, prea strașnic, prea cheltuitor. Ei vor fi făgădui lui Radu să-și vândă stăpânul în luptă sau să-l înlăture prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, până mai ieri așa de bogată în nelegiuiri. Dar Ștefan fu înștiințat de ceea ce se urzea împotriva lui, și iarăși el fu zguduit de una din mâniile acelea grozave din care-l putea trezi numai vederea sângelui vinovat. Pentru întâia și cea din urmă oară, el curăți cu sabia sfatul său, în care se furișase trădători. Fură tăiați astfel, la 16 ianuar 1471, când se aflase despre pornirea oștirii lui Radu asupra Moldovei, doi boieri mari, Isaia și Negrilă, și un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boierii pe care-i aduc înainte hrisoavele. Se făcu apoi o schimbare a tuturor pârcălabilor, afară de Gangur de la Orhei și de Fete Gotcă din cetatea Smeredovei, lângă Roman. În locul lui Zbiera, fost stolnic, și Mărza, fiul lui Stanciul, pârcălabi de Cetatea-Albă până atunci, el puse pe Luca stolnicul, și pe un Bâlcu, nou între boierii cei mari ai țării. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, și Pașcu, fost postelnic, pe Neagu și Ivașcu, amândoi dintre boierii cei mai tineri. Albu,

pârcălabul de Neamț, făcu loc lui Arbure, întemeietorul unei mari seminții moldovenești, Isaia vornicul fu schimbat cu Bode, și Negrilă păharnicul cu Dajbog. Sfatul Moldovei era într-o premenire războinică.

În același avânt de răzbunare, domnul, amenințat așa de aproape, se aruncă asupra lui Radu, pe care-l găsi, la 7 mart, la Soci, în ținutul Bacăului, pe când el înainta, ca și craiul Matiaș odinioară, și spre aceeași soartă, de-a lungul Siretului, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s-o înfrunte așa un nevoiaș ca frumosul domn muntean. Ai săi părăsiră tabăra, și în mâinile biruitorului căzu până și semnul de stăpânire, schiptrul, buzduganul învinsului, care-l putea pierde fiindcă nu știa ce să facă cu dânsul. O sumă de boieri munteni, înțețitori la luptă nouă, căzu în robie, și, uitând că și ei sunt români ca dânsul, Ștefan se purtă cu dânșii ca și cu tatarii mai ieri, ca și mâni cu turcii, ca și cu oricine îi intra în țară prădând și întinzând mâna către coroana lui bine păzită. Fără să aștepte stăruinți și făgăduieli de bani, el tăie pe prinși, iertând numai pe doi dintre dânșii, Mircea comisul și Stan logofătul. Amândoi aceștia fuseseră tovarăși ai lui Vlad Țepeș, poate prieteni ai lui Ștefan, atunci când el se adăpostea la curtea cumplitului voievod. Ei se adăpostiseră la Brașov după schimbarea de domnie din 1462, și Radu, care-i privea ca hicleni, ca trădători ai săi, îi ceruse înapoi de la sași, împreună cu averile lor, într-una din cele dintâi scrisori ale sale către dânșii.

Dar Radu nu se stâmpără numai cu atâta. Îl îndemnau turcii dunăreni, ale căror ajutoare îi stăteau în țară, cum se știa aceasta și de ardeleni. Vara, prin iunie, el se încumeta iarăși a pătrunde în Moldova și, ca să se asigure de ținutul Putnei, pentru care se luptară de atâtea ori, ca și pentru Chilia, domni români ai moldovenilor și muntenilor, el puse meșteri să-i ridice o cetate deasupra râulețului Putna, cetatea Crăciuna. Tot atunci, desigur, se ridica, pentru ca să apere vechea capitală a Târgoviștei, cetatea Teleajinului, pe râulețul cu același nume, care se varsă în Prahova. Și din același gând de a face din Țara Românească un pământ apărat, așa cum, mai ales prin silințele lui Ștefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în acești ani de vânzoleală războinică fără preget, cetatea Bucureștilor, pe Dâmbovița-de-jos, deasupra unei înălțimi ce stăpânea drumul turcesc care venea de la Giurgiu.

Ștefan întoarse cu meșteșug cursul Siretului, luând astfel apa din șanțurile Crăciunei. În apropierea acestui cuib muntean și turcesc, el dură alte întărituri de supraveghere, așa încât de acum înainte el nu putea să se mai teamă de o lovitură neașteptată ca aceea din iarna trecută. Cei doi vrăjmași din același sânge rămaseră astfel unul în fața altuia, privindu-și drept în ochi.

Lui Radu nu-i lipsea pofta de a se răzbuna mai departe și mai temeinic, nici aceea de a lua pentru dânsul pământul străin. Dar îl opriră două temeieri,

dintre care cel din urmă, desfășurându-se mai departe, dădu atâta putere lui Ștefan, încât scaunul domnesc al neprietenului se risipi în pulbere.

Întâi Ungaria, un razim al Radului, fu în mare primejdie, acum, în 1471.

Iarăși supușii strălucitorului, mândrului și vestitului crai Matiaș începură să simtă prea greu povara măririi lui costisitoare, care se hrănea cu bani de aur și cu mult sânge. Iarăși cei mai nerăbdători de angarii și dăjdi se arătară ardelenii, oameni pașnici, deprinși să trăiască, sub pavăza craiului depărtat, pentru dânșii. Când regele Boemiei, în jurul moștenirii căruia se ținuseră până atunci atâtea lațuri șirete și se încheștaseră atâtea brațe războinice, muri, în sfârșit, o parte dintre supușii săi aleseră ca al doilea rege neatârnat al țării pe Vladislav, cel mai mare dintre cei patru fii ai lui Cazimir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gânduri, rupea șubreda prietenie dintre unguri și poloni. Vladislav putu pătrunde până la Praga, și se încoronă în această capitală a Boemiei. În vară apoi, nemulțumiții din Ungaria, și mai ales din Ardeal, chemară pe fratele lui Vladislav, numit Cazimir, ca și tatăl său, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Cazimir cel tânăr se găti și el de plecare. El luă cu dânsul până și o mie de tatar, și o mie de călăreți se cerură și lui Ștefan, prin trimesul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atâtea legături încheiate până acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băiețuș de vreo zece ani numai.

Omul regelui găsi pe moldovean la Vaslui, sub arme, gata de a ține piept unei noi încercări de năvălire. În astfel de împrejurări, răspunsul, care se dădu la 20 iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înțelege lesne. Copilul nu se poate trimete în războaiele străinătății, fiindcă e încă fraged și fără minte. Ostașii nu pot părăsi țara lor, pentru că Radu abia și-a conținut prădăciunile, și cetatea lui cea nouă stă în coasta rănită a Moldovei. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul și toată izbânda pentru fiul său, e rugat să îndemne iarăși la pace pe îndărătnicul domn muntean, să oprească pe un anume Stanislav de „Izchulche” de a mai călca granițele și să nu mai îngăduie a se oploși în Polonia oameni cu scopuri rele.

Peste cinci zile de la această scrisoare, noul crai unguresc pleca spre țara unde-l aștepta trădare și rușine: bătrânul Cazimir primi deci fără supărare îndreptățirile lui Ștefan, îi făgădui că pribegii nu vor fi lăsați să urzească nimic, că liniștea se va păstra la hotare, că împăciuitorii se vor duce la Radu, și că, pentru ajutorul ce l-ar da domnul Moldovei acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoia lui, alt ajutor.

El nu mai era de nevoie: înainte de a se încheia anul, principele Cazimir se întorcea ca fugăr, și Matiaș se lăuda în toate părțile, după obiceiul lui, pentru o biruință pe care n-o câștigase el. Dar dușmănia începută astfel avu

urmări îndepărtate, și, câtă vreme Matiaș trebuia să ție samă zilnic și de acest dușman, mâna lui nu se putea simți stăpânitoare în Ardeal. De altmintrelea, câtă grijă avea acest rege de credincioși de felul lui Radu-vodă arată și porunca ce dădu el sașilor în 1470, tocmai în februar, când începuse războiul cu Moldova, ca să nu se mai prilejuiască foamete în Ardeal, trimițându-se, ca până atunci, ovăz, mei și orz în Țara Românească. Când Matiaș se coborî în Ardeal în mai 1471, Radu nu simți nici un ajutor din această apropiere a craiului de țara sa, pe care o băntuia nenorocirea războiului. Dintre cei doi voievozi ardeleni, unul, Nicolae Csupor, era neconținut lângă stăpânul său în luptele îndepărtate, în care și peri, iar celălalt, Ioan Pongracz, pe care Radu-l numește, în 1472, „fratele său”, nici nu voia să audă de nevoile „frățești” ale acestuia. Brașovenii prieteni dădeau destui bani pentru vistieria craiului lor. Din ce în ce mai mult, toată lumea privea pe frumosul domn muntean ca o unealtă fără voință a turcilor, în sama căroră îl și lăsau.

Ajutor nici de la turci nu putea să-i vie aceluia pe care viața între dânșii îl pătase și-l înjosise așa de mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mângâiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor lui Hristos, că s-a ridicat în Asia un strașnic dușman al împărăției turcești, Uzun-Hasan, căpetenie a turcomanilor din șesurile fierbinți, că el a pus mâna pe trecătorile de munte care duc în Asia Mică și că, soț al Ecaterinei, fata împăratului din Trapezunt, el umblă să câștige, cu puterea, moștenirea hrăpită de sultan, a acesteia. Caramanul, un vechi dușman turcesc, și Sudanul păgân al Egiptului și Siriei priveau cu bucurie isprăvile lui, și cel dintâi îi dădu și ajutor. Tatarii pustiului se îngrămădeau în lagărul lui. Sinope ar fi căzut, spuneau știrile din 1471, în mâinile noului mare împărat păgân, și el s-ar găti să ia în Europa Galipoli, unde stăteau corăbiile lui Mohamed al II-lea.

Prin italienii care se găseau pentru negoț în toate colțurile Răsăritului, și prin trimeși anume ai venețienilor, prin greci, de care încă se aflau destui și pe la dânsul, învăță Uzun ce dușmani mai are turcul în lumea mare. În aprilie 1471, Matiaș al Ungariei fu înștiințat de un sol, întors din Roma, al regelui Georgiei, lângă Caucaz, că și acest prinț se gătește împotriva lui Mohamed, fiind ruda și prietenul lui Uzun; prin ianuar, oamenii acestuia chiar veneau prin Cetatea-Albă la Cracovia pentru a spune lui Cazimir despre biruințele câștigate și a cere un ajutor ca să le poată duce mai departe. Ei se duseră până la Roma cu un călăuz polon, și Veneția, căreia i se scrise de Uzun cu același scop, printr-o solie ajunsă în mart, trimese la dânsul pe Cattarino Zeno.

În 1472, steaua lui Uzun se ridica sus de tot în cerul biruințelor. Însemnatul oraș Tocat fu luat de dânsul cu sabia, și vestea despre aceasta se dădu și regelui Ungariei, cu nouă cereri de ajutor. În septembrie toată oastea turcească se strânse în tabără la Adrianopol, și trecerea începu în octombrie,

pentru ca în primăvara și vara următoare să se dea luptele hotărâtoare. Corăbii ale Apusului se iviră pe coasta Asiei Mici și luară, sub căpetenii venețiene, portul Satalia, care mai văzuse izbânzi creștine.

Ștefan se folosi de războaiele unora și ale altora. Ele îi dădură în 1472 odihnă și creșteri de putere. De frica vecinului, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebând în Ardeal ce-l așteaptă din partea neîmpăcatului său dușman, pe o vreme când el aflase că nici al doilea voievod ardelean nu e în țara lui. Teama lui era cu atât mai mare cu cât Ștefan găsisese acum pe omul care putea să înlocuiască pe vrăjmașul său muntean.

Pe acest nou doritor al domniei muntene, cu toate primejdiile mari și puțină mulțumire și cinste ce erau legate de dânsa, îl chema Laiotă, adică așa ajunsese a-i zice ungurii, între care bietul fecior pribeag de domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese și al celui dintâi voievod al Țării Românești care nu-și recunoscuse stăpân – nume mare pentru un om mic, cum se întâmplă adesea. Era fiul lui Dan al II-lea, apărătorul țării sale împotriva turcilor, așa încât își putea zice cu mândrie, potrivit cu datina domnilor munteni de a-și pomeni în hrisoave părintele: „fiul lui Dan-vodă”. El avuse odată, câteva clipe numai – înainte de 1453 – stăpânirea Țării Românești. Apoi îl ținură sașii încă din 1460 – când se arăta gata să apere, cu 5-600 de oameni, Brașovul împotriva lui Țepeș – într-un adăpost lângă Sighișoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, și alt Basarab. Erau tată și fiu, și trăiau bine împreună, împărțind pâinea puțină a sărăciei. Ca să se deosebească unul de altul – lumea-i deosebea numind pe unul Laiotă, iar pe celălalt, care căpătase deprinderile crude ale lui Țepeș, Țepeș cel mic, Țepeluș – ei se înfățișau pe sine ca „Basarab cel Bătrân” și „Basarab cel Tânăr”.

[Notă: La Acad. Rom. se află în copie o scrisoare a amândurora, „senior et iunior”, către brașoveni (fără dată), din satul de lângă Sighișoara, la „21 ianuar”, fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor lui Vlad în ținutul Bârsei dovedește pomenirea celor suferite de brașoveni, care n-au mai fost jefuiți în toată această epocă: „pradati (sic) et percruciati”; se vorbește și de „vestri malefactores et interdictus (sic) vestri”. Ura ce a izbucnit mai pe urmă între ei și faptul că Basarab cel Tânăr pomenește în 1478 pe „cel întru sfântă odihnă răposat părintele domniii-mele”, atunci când Laiot trăia încă au fost aduse înainte pentru a înlătura legătura de tată la fiu a celor doi Basarabi. Însă sentimentele de familie ale domnilor noștri de atunci erau uneori foarte slabe; apoi documentul din 1478 e păstrat numai în traducere. Trebuie să ținem desigur în seamă viața împreună la Sighișoara a celor doi Basarabi, identitatea numelui lor, foarte rar, siguranța că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul lui Basarab cel Tânăr. Dar acestea nu sunt încă motive îndestulătoare

pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtășesc și eu. Însă Basarab Tânărul își zice în documente „fiul preabunului Basarab”, la 1478, „fiul lui Basarab-voievod”, la 1474, fără a spune vreodată, după obicei, că acest Basarab e mort. „Bun” se întrebuița la pomenirea unui domn în sensul de „gratiosus”, iar când domnul nu mai era în viață, se adăuga „și răposatul”, și chiar în actul din Pitești, 1481, al lui Basarab cel Tânăr nu se adaugă acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp când Laiotă era acum mort. Mai putem face următoarea observație: e neîndoielnic că Basarab cel Bătrân (Laiotă) era fiul lui Dan al II-lea, și iată că într-un act din 1480 Basarab cel Tânăr pomenește pe moșul său (dead) Dan-vodă. Privilegiul, citat de Basarab, al lui Dan-vodă pentru Tismana e însă cel din 1424. Laiotă (Basarab-vodă) e desigur același cu Basaraba pomenit ca fost domn într-un act din 2 august 1453, fără a se zice că a murit („din zilele lui Basaraba”, „și dete lui Basaraba un cal”). Basarab cel Bătrân se însură probabil în domnie cu fata lui Sinadinos („din Sinai”), fiu el însuși al unui „căpitan” (de mare; capetano, capudan) al turcilor, de neam grecesc. Fata lui Laiotă, pe care o prinse Basarab cel Tânăr, era cu această femeie; bunica Tânărului, prinsă de Bătrân, era mama soției dintâi a acestuia din urmă.]

Ștefan chemă la dânsul pe Laiotă, din care făcu de acum înainte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-i năvălească în țară împreună cu ocrotitorul său, Ștefan-vodă; el aruncă, scriind brașovenilor, asupra lui vina că ar fi „mâncat” niște oi cu oștenii lui. Din Laiotă pribeagul Ștefan era să facă peste puțin timp un domn așezat în scaunul lui.

El izbândi și în altă parte tot în 1472. De mult secuii deprinsese frica jafurilor lui. Acum, în 1472, când și al doilea voievod ieși din Ardeal, Ștefan era adevăratul lor stăpân. Dacă el n-ajutase cu armele pe principele Cazimir, ales în iunie 1471 rege al Ungariei, el făcuse ca secuii să i se închine, să jure „în mâinile lui” credință către craiul cel nou, din Polonia. Scaunele Odorheiului și Cicului – căci secuimea se împărțea în scaune, care erau ca ținuturile noastre – îi dădeau lui, ca regelui până atunci, dajde, și, mai mult decât atâta, se îndatorise a-i trimete la oastea ce ar fi să adune tot al zecelea om dintre luptătorii lor.

Sigur acum de pretutindeni, domnul Moldovei serba la 14 septembrie a doua căsătorie a sa. Mireasa, Maria, venise acum din părțile Crâmului. Aici, pe lângă genovezii de pe coastă, pe lângă tatarii dinăuntru, era și un mic ținut neatârnat, pe care-l stăpânea din cetățuia sa, închinată sfântului Teodor – de unde i se zicea de italieni Teodoro – domnul Mangupului. Neamul stăpânitorilor acestora era de mare obârșie: cel dintâi dintre dâșii, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, până în 1461, împărăție grecească. El și urmașii săi au

purtat deci coroană pe cap și haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsă mai mulți fii, dintre care unul, Olobei, luă în stăpânire întreg Mangupul. După el se întâlnește Isac, care avea un frate Alexandru. Isac stătea încă din 1471 în legături strânse cu domnul moldovei, și genovezii din Caffa îl puneau, de voie, de nevoie, să stăruie pe lângă acesta pentru interesele lor. Sora lui Isac deci, Maria, ajunsese doamnă în Suceava.

[Notă: Se spune despre Maria că era sora lui Alexandru, și știam că acesta era frate cu Isac. Cu toții par fiii lui Olobei.]

Maria nu se învrednici de mai multă fericire decât Evdochia de la Chiev, întâia soție a lui Ștefan. Ea n-avu copii: lângă dânsa, doamna stearpă, crescură copiii din flori ai bărbatului ei, Alexandru, Bogdan, Petru și acel Iliăș, care se vede o singură dată în 1472, septembrie, pe vremea nunții, și va fi murit îndată după aceea; în sfârșit, fetița Evdochiei, Elena. Coborâtoarea împăraților grecești din Asia văzu lucruri grozave în scurta ei viață: fratele său mai mic ucise pe cel mare, și în 1475 veni la Mangup turcii, care măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind și el astfel pentru ruda lui înstrăinată în Moldova. Bisericile împodobite cu chipuri încoronate fură dărâmate, și cetatea, cu ținutul ei, în care se numărau 30.000 de case, ajunsese pustie. Peste doi ani de la această grozăvie, la 19 decembrie 1477, Maria se stinge în Suceava, după ce simțise, pe lângă nenorocirile neamului ei, spaima celor două războaie ale soțului ei cu turcii, după ce fugise în 1476 înaintea acelorași oștiri păgâne care nimicise pe cei de acasă. Mormântul ei se vede și astăzi la Mănăstirea Putnei: acoperământul împodobit cu fir o înfățișează în lungi veștminte scumpe, purtând o cunună mai înaltă decât a domniei Moldovei și păzită de vulturul împărătesc cu două capete, stema strămoșilor ei, Comnenii.

În 1473, urmând lupta între craiul de la Apus și cel de la Răsărit, polonii pun în vederea împăratului că Matiaș va fi lovit în același timp de trei oștiri, dintre care una va fi a lui Ștefan. Acesta nu fu întrebat, desigur, și gândurile lui mergeau aiurea decât spre asemenea câmpuri de luptă, ce-i erau cu totul străine. Tot așa de fără urmări pentru dânsul fu și planul regelui ungar de a se împăca, luând pe Hedviga, fata cea mare a lui Cazimir, și, ca zestre, între altele, și Moldova, ca și cum aceasta s-ar fi alipit de la sine la stăpânirea unui astfel de mire lacom. Nici năvălirea tătarească ce se revărsă asupra părților Chieului nu-l atinse.

Din Răsărit veneau însă știri de mari războaie, care țineau pe loc și oboseau puterea turcească. Teama de o nouă biruință a lui Uzun-Hasan era așa de mare pentru Mohamed, încât toți ostașii săi, toți ienicerii, spahiii, de pe toate moșiile, fură culeși și trimiși în Asia. Numai la Adrianopol o mică oștire apăra pe Gem, fiul cel mai mic al sultanului, rămas pentru a cârmui pământurile europene ale neamului său. Ali-bei, fiul lui Mihaloglu, plecă de la

Dunăre, și el se luptă la Eufrat cu perșii; Omar, fiul lui Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva lui Vlad Țepeș, pașă în Tesalia, căzu de sabia dușmanilor. Beglerbegul Rumeliei, căpetenia celei dintâi oștiri, pieri și el în această luptă nenorocită, împreună cu doisprezece sangeaci sau guvernatori cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 iulie Mohamed al II-lea izbuti să învingă hotărâtor pe Uzun însuși, care venise cu doi fii, dintre care unul fu ucis. Însă pierderile turcilor fură mari. „Otomanul”, scria mai târziu turcomanul către Ștefan-vodă, „a înfrânt o părțică dintre ai mei, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din ai lui au picat”. În Polonia se zvoni că și lupta aceasta ar fi fost o biruință a lui Uzun și că sultanul ar fi fugit spre Constantinopol, unde se știa că se luau măsuri de apărare. De fapt, și învingătorul, și învinsul se putură întoarce în sălașele lor de iarnă, și zguduitura fusese așa de puternică pentru turci, încât se luară măsuri ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia și Serbia, unde începuse a se clădi, încă din iunie 1471, cetatea Sabat. Uzun-Hasan nu-și pierdu nădejdea de a răpune pe turci în Asia, și, la începutul noului an musulman, el trimise la „domniii frâncilor” din Europa pe medicul său Isac-beg, pentru a li cere ajutor. Isac veni pe drumul, cel drept al Caffei, dar trecu, îndreptându-se spre Apus, unde erau Veneția și papa, sprijinatorii tuturor silinților împotriva sultanului, și prin Moldova. Către stăpânul acesteia el aducea o scrisoare a lui Uzun, în care el deslușea cele întâmplate în anul trecut și cerea ca Ștefan să-i ajute a răspândi în lumea creștinilor faima isprăvilor și mărimea planurilor sale.

Astfel se îndemnă Ștefan-vodă să dea lovitura cea mare lui Radu, adică turcilor rupți de oboseala războiului asiatic.

La 29 octombrie 1473 se știa la Ragusa, pe malul Mării Adriatice, unde veneau neconținut ștafete din orașele turcești, că sultanul e încă în Asia și că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa sau în Constantinopol. La 8 noiembrie, domnul Moldovei, plecat deci cu vreo săptămână înainte, se afla la Milcov, și aici, dând steaguri cetelor sale, el porunca războiul împotriva vecinului. Radu era înștiințat de ce-l așteaptă, și el își strânsese boierii și gloata. Abia la 18 ale lunii se dădu lupta la un vad, departe trei zile de București, deci chiar lângă graniță, la Râmnicul-Sărat. Turcii, de tot puțini, ce se aflau în oastea munteană, nu putură opri fuga lui Radu, învins după o frământare de trei zile, care arată că și în acest vlăstar al lui Vlad Dracul se deștepta în unele împrejurări îndărătnicia, cerbicia drăcească a neamului său.

Ștefan se luă pe urmele lui, și nu se opri decât înaintea cetății de pe Dâmbovița a Bucureștilor, întăriturile cetăților muntene erau foarte slabe: un șanț noroios și pari bătuți unul lângă altul. Hrana lipsea în Bucureștii prinși pe neprevăzute și din satul cărora fugise locuitorii. Mai sigur era Giurgiul, din apropiere. Radu știa că o vistierie ca aceea ce ascunsese în curțile sale

bucureștene se poate face la loc din dăjdi și dijme, că nici o primejdie decât a unei robii încunjurate de toată cinstea nu amenința pe doamna sa, Maria, și pe cele două fete, dintre care una se chema tot Maria, ce se aflau lângă dânsul. Pe când pentru el a fi prins însemna tăierea capului înaintea lui Laiotă, care se bucura în tabăra lui Ștefan de prada sa apropiată, strânsă în unghiul morții acuma. În noaptea chiar când moldovenii își învârtiră caii sub movila pe care se înălța cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, și îndată ocrotitorii din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 novembre, Ștefan-vodă și vodă Laiotă puteau să intre în voie în Bucureștii care nu mai aveau de ce să se apere. Ștefan încărcă vistieria fugarului, făcu loc între boierii săi doamnei și celor două domnițe, niște fetițe încă, dintre care una era să-i fie mai târziu soție, ridică mulțimea de steaguri din biserica curții, și, după obișnuitele ospete de trei zile, el se întorcea înainte de sfârșitul lunii spre Suceava. De aici, el trimetea în decembrie regelui Poloniei douăzeci și opt de steaguri, care mărturiseau pentru oricine biruința pe care o vestea în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galiția, unde trecuse Cazimir din Cracovia, pentru a petrece sărbătorile, la 16 ianuar 1474, într-o duminică.

Laiotă rămăsese domn muntean, măria-sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 novembre la 23 decembre. În adevăr, turcii se întorsese acum din Asia, și pe toate drumurile Balcanilor roiau cetele lor care apucau spre moșiile, orașele, cetățile unde erau obișnuiți să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotea ca sigură, și sultanul nu oprise în iernatece pe nimeni, rămâind numai cu ienicerii săi. Când auzi despre ce îndrăznise a face domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată noului beglerbeg al Greciei, stăpânul tuturor ostașilor din Europa, bosniacul Soliman-beg Eunucul (Hadâm, Hadâmbul), să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-și plătitese nici birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dânsul – în care însă unii văzuse pe Vlad Țepeș însuși, care stătea acum liber la Buda și dorea să tragă în țepă iarăși oameni, pe când în închisoare trebuia să se mângâie cu șoareci și paseri – și să așeze în București iarăși pe credinciosul Radu.

Știrea despre luarea acestor măsuri de răsplătire sosi la Ragusa prin solii orașului plecați din Constantinopol la 28 decembre. Încă de la 23, cu două zile înainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de turci, pe care nu avea cu ce s-o înfrunte, învingătorii săi, oaste mai proastă a sangeacilor de margine, navrapi sau azapi dintre acei ce puteau prăda singuri, dar nu se puteau lupta fără ieniceri, se luară după dânsul, care fugea la „părintele” său din Moldova. Ștefan nu se aștepta la această răpede schimbare a lucrurilor, și ei putură pătrunde până la târgul de vamă, neîntărit, al Bârladului. Când domnul se coborî însă în Țara-de-Jos, făcând tabără la Vaslui, unde stătu până

în februar, jefuitorii plecară, zburătăcind îndărăt, spre a căuta, în Țara Românească, a păgubi și ucide pe boierii ce se dăduse de partea domnului de patru săptămâni. Aici, la Vaslui, îl găsiră pe Ștefan trimeșii poloni, Byszowski și Suhodolski, care aduceau îndoita făgăduială că oastea Podoliei va veni în ajutor și că se va stărui pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, firește, niciodată, iar cât pentru împăcaciune, Ștefan, încă în tot focul mâniei sale, răspunse că nu-i trebuie, căci Radu e una cu turcii.

Domnul va fi stat în lagăr, unde-și adusesese doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, și pe fată, Elena, până ce se văzu în mai că beglerbegul pleacă asupra Albaniei și că el va avea deci liniște în acest an.

Liniștea aceasta o mai asigura o împrejurare cu totul neprevăzută. Radu nu se putea bucura de izbânda pe care i-o câștigaseră turcii. Cine știe cum, bietul om muri – mai curând într-o ciocnire cu oamenii lui Laiotă, pe care fără îndoială că Ștefan îl trimisese iarăși, din tabăra sa, și-i dădu neconținut ajutor. Laiotă era un om fără conștiință și fără recunoștință, între altele și fiindcă era foarte slab și fără prieteni. Putea el să se încumete a rămânea domn fără voia turcilor? Și puteau să-l respingă aceștia, care nu mai aveau nici un fiu de domn la dâșii, când el venea să ceară acum iertare sultanului, făgăduind bir și aducând bani? El aduse și în oastea turcească – al cărei rost în Asia, împotriva lui Uzun-Hasan, nu se încheiase cu totul atunci când scrisorile acestuia răscoleau toată lumea creștină până în Franța – un ajutor de câteva mii de oameni. La 26 iunie el se întorsese și vestea brașovenilor că „și-a făcut pacea” cu împăratul păgân.

Își stricase însă pacea cu creștinii. Deocamdată întoarcerea lui Laiotă se făcu în liniște, căci, după ce i se luase lui Ștefan grija turcilor, care duceau acum cu multe greutate împresurarea cetății Scutari în Albania venetienilor, venise grija tatarilor. Crâmlenii, sub călăuzirea unui fiu al lui Hagi-Ghirai, Aidar (Haidar), prădară strașnic, la sfârșitul lui iunie, în preajma Nistrului, până sub zidurile Cameniței; palatinul polon, Mihai Buciațchi, fugi înaintea lor. În același timp, însă, trimeși ai sultanului ajunseră în Moldova, și ei cerură lui Ștefan următoarele lucruri, pe care le putea da numai un învins fără nădejde: ieșirea moldovenilor nu numai din Chilia, ci chiar din Cetatea-Albă, și plata birului rămas în urmă.

Era să fie deci război cu turcii, un mare război, hotărâtor pentru soarta românilor întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Și dacă Laiotă, credinciosul sultanului, va fi, în clipa cea grea, domn al Țării Românești, năvălitorii vor putea pătrunde până la Milcov, și neconținut ei vor avea hrana lor din grânare românești. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de domn, Ștefan găsi un ajutor. În 1474, voievozii Ardealului erau Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar. Acesta din urmă ținea la

dânsul pe Basarab cel Tânăr, care, de când Laiotă era om turcesc, va fi căutat într-una să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut porunci de la regele Matiaș, care stătea acum departe, în Silezia, la Breslau, cu totul cuprins de alte interese, i s-ar fi răspuns să nu tulbure liniștea la acest hotar. Dar de mai multă vreme voievozii Ardealului se deprinseseră a lua de la sine hotărârile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ștefan și voievodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab cel Tânăr într-o îndoită năvălire de iarnă.

La 1 octombrie, deci, Ștefan era înaintea cetății Teleajinului, căci încă de la înfrângerea lui Radu muntenii nu mai stăteau în Crăciuna și în ținutul Putna, așa încât singura piedică în calea dușmanului era această cetate din Prahova. Părcălabii fură tăiați, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar sau mai de grabă vicevoievodul și comitele secuilor, Ștefan Báthory, care fusese de față la Baia și se încredințase cu ochii săi de vitejia și hotărârea moldoveanului, sosi cu Basarab cel Tânăr în același timp: respins întâi în întâlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă.

[Notă: Numai așa se pot lămuri știrile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldovenești. Dlugosz spune că Ștefan ar fi bătut el pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oameni în Moldova. Împrejurările timpului, închinarea lui Laiotă către turci, prezența lui Țepeluș în tabăra lui Ștefan în 1475, ajutorul de secuii în lupta de la Podul-Înalt, nebunia ce ar fi fost o luptă între ardeleni și moldoveni când turcii îi amenințau deopotrivă fac să nu se poată primi explicația lui Dlugosz.]

Turcii zădărnicează însă aceste biruinți. Văzând că orice silinți nu izbutesc în Albania, sultanul îndreaptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu porunci să aducă de barbă pe voievod, să ierneze la Camenița și de aici să se arunce asupra leșilor și ungurilor. Ștefan se dădu îndărăt față de cele dintâi cete ale turcilor care trecură Dunărea în ajutorul lui Laiotă. Iarăși el făcu tabără la Vaslui, ca și la începutul anului: aici primi el pe trimesul venețian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-i dădu, la 29 novembre, o scrisoare către papă, asigurând pe acest căpitan firesc al întregii creștinătăți amenințate că a primit vești de la Uzun prin solii acestuia și prin Ogniben, și că, despre partea lui, e hotărât „a se lupta din răspuțeri pentru creștinătate”. Totuși, de nicăieri nu-i venise nici un ajutor însemnat decât secuii – vreo 5.000, după mărturisirea lui Ștefan însuși către regele Poloniei – și, pe lângă dânsii, ostași unguri – 1. 800, după socoteala regelui Matiaș. Pe aceștia îi lăsase pe toți, comitele secuilor întorcându-se acasă, căci Ardealul n-avea voie să înceapă un război, plin de urmări, cu turcii înșiși. Basarab cel Tânăr se afla și el pe lângă Ștefan, cu câțiva fugari, în tabără, între „viteji”, curteni, hânsari, boieri, în mijlocul țărănimii care venea din munți și văi la tabăra lui vodă ca să

apere țara, țara lui și țara lor – frumoși luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete și ochi de foc, purtând unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcuri atârinate pe umeri – el petrecu sărbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decât totdeauna. La ospetele de Crăciun păharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe care trebuia să-i aleagă soarta, împărtașania, sfânta împărtașanie cu neamul lor, înaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pâne și apă dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pământul ostnelilor lor.

Căci în zările albe ale miezului iernii înaintau mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, ieniceri, spahii și gloată, ca lupii flămânzi.

Cartea IV.

LUPTELE CU TURCII.

I. LUPTA DE LA PODUL-ÎNALT.

Ștefan avea deci o oaste de țărani: vreo treizeci de mii de țărani, din Nistru – pe unde nu erau încă rușii – în munte, din codrii Bucovinei – pe unde nu erau încă nemții – în Dunăre. Vodă-i chemase la vânătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcându-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în ceruri. Erau tot vânători pricepuți și ageri, din neam în neam; astfel, ei își îndepliniră sarcina cu destoinicie: mânăra fiarele în hățiș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vreo 100.000 de ostași, în stare să se lupte cum trebuie, și cu vreo 20.000 de țărani creștini din Bulgaria, care deschideau drumurile și duceau carele cu proviant. Cu dânsul se unise, poate aici, în preajma apei, amândoi feciorii lui Mihalogli, stăpânii temuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși în fundul cugetului – ca oricine din neamul său – era mai bucuros să fie cu creștinii, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgânilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frântă și fața acoperită de rușine, în urma turcilor ce veneau ca să dărâme o domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici o corabie, căci iarna întinsese de la un mal la celălalt podu-i de gheață ninsă. Salahorii bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste râpi, bălți și râuri. Hrană era din destul, cât timp se străbătea pământul supus al Țării Românești. Iarna se îmblânzea, tăindu-și gerul, așa încât și ea se arăta priincioasă năvălitorilor.

Așa se ajunse la Milcov. De aici însă până la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut – undeva, în vreo pădure neagră, lângă o apă prăpăstuită – mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, încesase ogoarele, slăbise gheața întinsă de asprul decembrie asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în

neguri, în care se năzăreau stafii de luptători pentru turcii obosiți, care aveau pe sufletul lor povara înfrângerii proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretul, râul de graniță, pustiul se deschise pretutindeni: înaintea lor, în dreapta, în stânga; satele erau o grămadă de dărâmături; focul pus, fără părere de rău, de țărani plecați la oaste, ale căror familii erau adăpostite departe în Țara-de-Sus, sau spre munte, nimicise căsuțele și bordeiele. Apă nu se găsea decât în bălțile otrăvitoare. Neconținut se așteptau care cu pâine de la munteni, căci Moldova nu voia să-și hrănească dușmanii.

Drumul fusese ales foarte rău, numai cu gândul de a găsi mai răpede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l „prinde de barbă”, cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoi la răsăritul și la apusul ei. Pe malul drept al Siretului se urca larga cale a negustorilor, care ducea la capitala țării. Dincoace, intrai curând în ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, râurilor cu maluri înalte, mlaștinilor făcute de ploii în adâncuri. Nenumărata mulțime frământa mocirlele câteva zile, în umezeala rece a dezghețului, nutrită neîndestulător și fără rânduială, hărțuită de dușmanul veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetași, pe vânătorii de pradă și de hrană, pe bolnavii rămași în urmă și pe cei ce rătăceau.

Lui Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dânsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute, în codrii Vasluiului, pe care vara îi curățise de smârcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-vodă, strivind pe poloni, dându-li jos de pe cai căpitani, morți, silindu-i să părăsească pământul de pustiu și curse al Moldovei. Nu tocmai departe de Crasna, care văzuse biruința de la 1450, el își așeză oștile în calea turcilor.

Stătu pe drumul de negoț: care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmanii veneau de la Bârlad, trecuseră de Vaslui și acum ei apucau spre Iași, unde erau curți domnești din timpuri mai noi. În locul unde pâraul Racovățului se varsă în Bârlad, făcând o mlaștină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două râpi, pod bun pentru drumeții obișnuiți, chiar și pentru carele de marfă ale liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ține greutatea cămilelor, a tunurilor, a miilor de cai, a zecilor de mii de oameni – bulucul, veșnic îngrămădit, al turcimii.

[Notă: Podul a fost refăcut din piatră de Gavril hatmanul, fratele lui Vasile-vodă Lupu, care Gavril avea moșii în ținutul Vasluiului.]

Din desișuri, guri de tun, ca niște ochi de mort, pândeau podul deasupra prăpastiei umede. În marginea codrului așteptau secuii cu săbiile. Iar în fund ardeau în noaptea de ianuarie, a treia zi după Sfântul Ioan, nouăsprezece ale lunii, focurile la care se încălzeau țărani în cojoace, cu arcele pe umeri și ghioagele rezemate de fagi și stejari. Ștafetele spusese că turcii se apropie, că sunt la cel din urmă popas și vor veni o dată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineață care nu semăna cu dimineața roșie a înfrângerii polonilor. Acum era o dimineață oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În chiote de îndemnare și de îndreptare, venea învâlmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcini și de lațurile buruienilor uscate. Cei ce apucară a răzbate se suiră pe scândurile podului, grăbiți spre moartea ce pândea în ceață.

Tunarii țintiră după zgomot, din amândouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnetele de spaimă și durere pe care le înăbuși îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau așa de mulți dușmanii, așa de învâlmășiți în strâmtoarea pieirii – Termopile ale neamului nostru – încât arcașii nu puteau greși. Ele veneau din toate părțile, mânate de un vârtej de ură. Fuga era cu neputință: gloatele nebune se împingeau tot înainte, și cei din urmă, grăbiți să răsuflă în larg, nu știau ce oprește pe cei dintâi.

Groaza dădu aripi acestora. Un iureș puternic, și poate pădurea blestemată își va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un „pod înalt” deasupra râpei în care curgeau acum valuri roșii deasupra tinei, spahiii în haine bogate, pe cai arăpești se aruncară asupra izvorului săgeților. Secuii fură călcați în picioare și se împrăștiară lăsând multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu le descoperea căminurile. Țăranii știau însă ce-i așteaptă pe dânșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor; coasele începură să taie holda cruntă a picioarelor cailor turcești. Cu cât ținea mai mult frământarea, cu atâta amestecul se făcea mai strașnic în desișul zăpăcit al dușmanilor. Ei nu mai știau nici pe cine au în față, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strângă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe când dincolo domnul călăuzea toate mișcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, când toată puterea vrăjmașă, pedestrime, călări, salahori, tunuri, lăsă lunca sângeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

Și în ziua aceea de marți, a desăvârșitei biruințe – cea mai mare din viața lui Ștefan și asupra celui mai puternic dușman – și miercuri, și joi, pâlcuri de vânători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile îi înghițeau, pădurile îi prindeau în brațele lor negre, dându-i în puterea românilor, gheața râurilor se sfărâma, prăbușindu-i în adâncimi. Secerișul de iarnă al trupurilor urma ziua și noaptea.

Unii dintre învinși avură mai mult noroc în nenorocirea lor și nemeriră la vadul cel mai apropiat, al Obluciței, care ducea la Isaccea, pe pământul turcesc al Dobrogei. Alții crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siret înapoi în țara lui Laiotă. Dar acest domn slab era necredința în chip de om. El

știa că în tabăra lui Ștefan se află Basarab cel Tânăr, care cercase în toamna trecută să-i smulgă domnia; el vedea că turcii nu pot răpune pe puternicul domn moldovean, el se aștepta ca ungurii din Ardeal, care primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbândeii lui Ștefan, ca însuși craiul Matiaș, care răspândi îndată în lumea întreagă vestea isprăvii strălucite pe care-o făcuse voievodul său moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștinii dimprejurul său, el lovi câteva frânturi de oaste turcească ce-i rătăceau prin țară, privită de turci ca a lor, și trimise unui prieten ungur un steag ca dovadă a vitejiei sale.

[Notă: Cronica lui Unrest spune că Laiotă („Wasser-Weyda” = Basarab-vodă) ar fi fost înțeles cu Ștefan. Scrisoarea din Turda pretinde că „Basarab cel Bătrân” a ieșit dintr-o cetate unde era împresurat de turci și s-ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimis trofee în Ungaria, după o luptă de la 20 ianuar.]

E drept că și în lupta de la Podul-Înalt el pare să fi cruțat pe români, cruțându-se și pe dânsul, adică neamestecându-se mai deloc în crâncena învălmășală.

Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, care scăpaseră de moartea în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa încât boierii lui Ștefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar domnul nu voi să audă de târguială pentru a da drumul acelor care-i călcaseră țara în picioare și întinseseră o mână îndrăzneată către cununa sa. „Dacă aveți atâția bani și putere, ce-ați căutat aici la mine?”, striga el nenorociților, care fură înfiți în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pâne și apă care se juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale așteptării. Apoi țăranii se împrăștiau pe la satele unde în curând mânilor lor de viteji erau să trezească sămănăturile noi. Iar „Ștefan-voievod, cu mila lui Dumnezeu” – și a nici unui om de pe pământ! – „domn al Țării Moldovei”, stând în scaunul său din Suceava, pe care nu-l putuseră răsturna dușmanii, scria, la 25 ianuar, întregii creștinătăți cele ce se întâmplase, cu ajutorul celui ce sprijină dreptatea, în lunca Bârladului. „Când am văzut noi așa o oaste mare” – spune el tuturor acelor oameni vestiți care nu prea auziseră de dânsul până atunci – „ne-am ridicat vitejește cu trupul nostru și armele noastre și le-am stăcut împotriva, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins strașnic pe acei dușmani ai noștri și ai creștinătății întregi, și i-am sfărâmat, și i-am călcat în picioare.”

Mohamed al II-lea, care era acum un om bătrân și, mai mult încă, un om îmbătrânit de gânduri prea mari și de prea multe silinți, fu lovit în inimă de vestea nenorocirii din Moldova. Mai multe zile în șir el nu primi pe nimeni; pregătirile sale pe apă, de care se temeau atâția, fură deocamdată întrerupte; Ali-beg fu aruncat la închisoare ca cel cunoscător al lucrurilor românești, asupra căruia apăsa mai greu răspunderea celor petrecute. Văduva lui Murad, mama vitregă a sultanului, Mara, fata despotului sârbesc Gheorghe, recunoscă față de trimesul venețian că așa o înfrângere n-au mai avut să îndure turcii.

Însă cel mai mare dintre sultanii pe care-i avuse până atunci turcii, cuceritorul Constantinoplei, al Serbiei, al Bosniei, al Caramaniei, nu era dintre aceia care-și dau înapoi mâna după ce n-au izbutit într-o lovitură dintâi. El se hotărî să meargă însuși ca să pedepsească pe Ștefan, și strânse în același timp o minunată flotă cu peste trei sute de corăbii, pline de azapi și de câțiva ieniceri. La 19 mai corăbiile ridicară ancorele lor din portul capitalei turcești, și, peste două zile, Mohamed însuși își strângea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toți lăudătorii lui Ștefan să arate prin fapte că-i sunt recunoscători pentru ceea ce făcuse el în folosul creștinătății.

Datoria aceasta față de el și față de dânșii toți atingea întâi pe regele Poloniei, căruia Ștefan îi făcuse atâtea jurăminte, căruia și acum îi închinase treizeci și șase din steagurile culese la Podul-Înalt. Lui îi scrise deci în cuvinte mai călduroase și mai mișcătoare, la această mare nevoie a sa cerându-i, încă din mart, 2.000 de ostași deprinși și la apărarea cetăților, ca să-i așeze în Chilia și Cetatea-Albă, de care turcii se apropiaseră pe gheață și în năvălirea lor trecută. Mai voia, pe lângă aceasta, ca oastea Rusiei vecine să se adune la Nistru, ca porțile Cameniței să-i fie și lui deschise la o nenorocire și ca însuși craiul să se grăbească a-i veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulți dintre poloni chiar găseau că așa se cuvine a se face. Dar măria-sa craiul Cazimir era un om greoi, care se mișca mai ales cu greu când la capătul drumului îl aștepta un adevărat război, plin de răspundere. Trecuseră două săptămâni de la plecarea lui Mohamed al II-lea din Constantinopol, și acest trufaș ocrotitor al Moldovei, mare la vorbe și încetinel la mișcări, era abia la Lublin. Aici stătu de la 5 iunie până la 20, și când, peste două zile de drum, el ajunsese într-un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare, i se aduse vestea că ostașii coborâți din corăbiile turcești au luat, la 6 ale lunii, capitala negoțului Mării Negre întregi, Caffa, de unde aveau atâtea nevoie negustorii poloni. Cazimir crezuse că a făcut totuși ceva de folos, poftind pe sultan, printr-un polon prins în lupta de la Varna, la 1444, și care știa astfel turcește, să nu cumva să se atingă de Ștefan-vodă, care stă sub aripa sa, de vultur trândav!

Să fie unгурul mai bun decât leahul, își zise Ștefan, în fața căruia norul turcesc se ridica tot mai sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice. Învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, și neamul lui Ștefan era și neamul părintelui acestui rege! Străbunii măriei-sale ungurului Matiaș purtaseră căciulă, cămașă de cânepă și opinci și tăiaseră mămăligă pe talger de lemn, ca și învingătorii de la Podul-Înalt, sărmanii țărani ai Moldovei! Înainte de această luptă și în cursul ei chiar, unгурii se luptaseră alături cu oamenii lui Ștefan...

Un întâi sol, om de rând, nu ceru regelui alta decât să făgăduiască lui Ștefan un castel în care să se poată opoși în Ardeal, dacă l-ar răzbi turcii, și cărți de trecere pentru trimeșii de cinste, pe care i-ar îndrepta spre dânsul. Cărțile se dădură, iar pentru cetate se lăsă hotărârea pe mai târziu. Se dădură și porunci în secuime pentru ca moldoveanul să capete trei sute de luptători de acolo.

În mai încă, porniră spre curtea lui Matiaș craiul, care lăsase acum războiul din Silezia depărtată și se găsea în capitala sa din Buda, trei mari boieri ai Moldovei: bătrânul Stanciul, fost pârălab și fruntașul boierimii moldovenești, apoi Duma, fiul lui Vlaicu, deci vărul lui vodă, și spătarul Mihai, un sfetnic mai tânăr. Ei cereau să vie cu dânsii oameni regali, cu care să se poată înțelege de-a dreptul stăpânul lor.

Dar aceștia zăboviră. În lipsa lor, Ștefan luă ultimele măsuri pentru apărarea sa. Vasluiul părăndu-i-se prea apropiat de dușmani, prea cunoscut acestora prin cele ce pățiseră acolo, el își întări tabăra la Iași. Când auzi că ținta corăbiilor turcești, pe care le călăuzea Ahmed-pașa Știrbul, un vestit căpitan ce se luptase de curând și în Asia, e Caffa, el trimise în Crâm pe cumnatul său Alexandru, ca să apere Mangupul cu ostași moldoveni. Alexandru se sui la Cetatea-Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o împresură și o cuceri după trei zile, ucigând pe fratele său Isac, înțeles cu turcii, și, astfel, un vechi dușman al lui Ștefan. Domnul Moldovei ar fi trimis arcașii și hânsarii săi și la Caffa, unde erau destui supuși ai săi, dacă genovezii din acest oraș, negustori fricoși, nu s-ar fi dat înapoi înaintea legăturii pe care Ștefan li-o propunea împotriva lui Isac și a sultanului.

Cam pe aceeași vreme, niște cete de turci, care veniră în părțile Chilieii prădând, fură gonite de dregătorii domnești de la margine, cu pierderi mari pentru năvălitori.

Dar corabia italiană ce dusesese pe Alexandru se întoarse la Cetatea-Albă cu vești rele. Ahmed-pașa se înțelesese cu tatarii; el tăiasă în bucăți numai pe moldovenii ce se găsisă în cuprinsul zidurilor Caffei. Ahmed încărcase în corăbii un număr din cei mai frumoși copii, din copilele cele mai frumoase ale italienilor de acolo, și-i îndreptase spre Constantinopol, adică spre robie și

rușine. El însă nu avea de gând să apuce de-a dreptul drumul spre Constantinopol: sultanul, pe care podagra-l silise a se întoarce înapoi din Adrianopol, împiedecând astfel pentru anul acesta războiul pe uscat împotriva Moldovei, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetății-Albe și Chilieii.

Ștefan schimbă pârcălabii din Cetatea-Albă; în locul lui Luca și Bâlcu, el puse pe Duma, un pârcălab de cinste, care lipsea tocmai pe această vreme din pârcălăbia sa primejduită, și pe un neamț, Lucian Hermann, Luțian Hărman, venit din Ardeal sau din Polonia, unde avea și legături de negoț. Chilia, care se putea apăra mai greu, având și ziduri mai puțin tari decât cele ridicate de genovezi la Cetatea-Albă, fu dărâmată. Dar temerile lui nu scăzură prin aceste măsuri de apărare: la 20 iunie, din Iași, el grăbea pe solii săi la unguri să se întoarcă împreună cu trimeșii craiului și li cerea să îndemne printr-o ștafetă grabnică pe Matiaș însuși a veni spre Carpați, „cât se va putea mai răpede, zi și noapte, cu toată puterea măriei-sale și cu toate oștile ce i-a dat Dumnezeu, ca să nu ne lase să pierim, noi și țara noastră, de acești păgâni”. În adevăr, el aflase că Mohamed va pleca spre Dunăre și că Ahmed-pașa se apropia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pământul moldovenesc grozăviile și prada din Caffa. Pe munteni îi socotea că sunt iarăși supuși cu totul turcilor, că ei îi vor intra iarăși în țară – „căci muntenii sunt pentru noi tocmai ca și turcii”.

Scrisoarea lui Ștefan fu primită în ziua de 25 iunie de oamenii săi la Bistrița; cu dânșii împreună erau Dominic, prepositul de Alba, care mai fusese trimis în Ardeal în 1473, Gașpar de Othwan și Mihai din Pesta, solii regelui Matiaș. Ei veniră îndată în Moldova, și încă la 12 iulie, îndată după sosirea lor, Ștefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios craiului: dacă Matiaș va veni cu armele în Țara Românească – în Moldova lui nu-i trebuia să vie, și, cu amintirile sale din 1467, nici regele nu era tocmai bucuros să vadă această țară, – pentru a se bate cu turcii, Ștefan se va alipi la dânsul cu toată oastea; tot așa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală, ori de un puternic dușman, și când Matiaș va trimete cu același scop un „căpitan” al său; el va ajuta Ungaria împotriva oricui, dar nu împotriva Poloniei; Moldova nu va adăposti neprieteni ai regelui, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustorii își vor căuta în pace de trebile lor.

Solii se întoarseră îndărăt cu această hârtie. Ei găsiră pe stăpânul lui hotărât să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul creștinătății la marginea răsăriteană a pământurilor sale: putea el, craiul mare și strălucit, să facă mai puțin decât acest mic domn Ștefan cu țara lui săracă? Cu gândul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba sultanului bătrân și bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Țepeș, căruia-i dete domnia asupra Țării Românești, rămâind să și-o câștige el, cu vitejia lui, cu agerimea lui crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul lui iunie, și Vlad plecă îndată în

Ardeal, unde-l găsim la 4 august în Arghiș și, în toamnă, la Bălcaciu. Dar, pe urmă, Matiaș se răzgândi, și el trimise un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numai să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupra-și îndatoriri ca și cele luate de Ștefan și rămase domn.

La jumătatea lui august, înainte de a se afla îndreptarea către creștini a lui Laiotă, boierii lui Ștefan erau la Buda, și Matiaș iscălea un act prin care încuviința domnului Moldovei cam lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Și craiul se învoia să ajute însuși pe Ștefan, „dacă nu vom fi ținuți”, spune el, „de trebi mai însemnate ale crăiei noastre”. El îi deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea oricând să se întoarcă, și va fi sprijinit chiar la întors; cetatea de adăpost fu incredințată îndată moldovenilor: era castelul Ciceului, în apropierea munților Maramureșului. Ștefan se va împăca în sfârșit cu Vlad, și hotarele între cele două țări vor fi ca pe vremea lui Mircea munteanul și lui Alexandru cel Bun – ceea ce nu însemna că Ștefan va părăsi Chilia sau Putna, căci cea dintâi se ținea de Moldova într-un timp când Mircea era încă în viață, iar cea de a doua era în mâna lui Alexandru la sfârșitul stăpânirii sale.

La această dată, Moldova scăpase de grijă, prin puterile ei singure, căci regele celălalt, Cazimir, se mulțumise a strânge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 iulie, iar de la Matiaș nu se putea aștepta nimic până la deplina încheiere a învoielii. Ahmed-pașa se mulțami să trimeată la Cetatea-Albă câteva corăbii, care coborâră patru tunuri mari. Românii pârcașilor ieșiră noaptea din cetate și năpădiră asupra turcilor cu atâta avânt, încât tunurile rămaseră pe uscat, dar cei ce le aduseseră căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întreagă la Constantinopol pe la începutul lui august. Iar la 6 septembrie Ștefan se trezea cu trimeșii lui Cazimir, doi nobili și un canonic, care-i cerură să întărească față de craiul nevolnic vechile legături. Ceea ce se făcu, firește fără urmări, și pentru unul, și pentru celălalt.

Era să vie măcar regele celălalt, despre ale cărui pregătiri pe Dunăre se spuneau lucruri mari și care trimetea pe mai multe drumuri oștile sale împotriva turcilor?

Corvinul veni în adevăr la Sabat, pe care-l încunjură multă vreme și-l luă în sfârșit, cu toate că apărătorul era vestitul Ali-beg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, creștinătatea întreagă răsună de vestea acestei isprăvi de iarnă, care nici într-un chip nu se putea pune alături cu isprava de iarnă din 1475 a lui Ștefan. Dar de aici regele nu merse mai departe. O singură ceată se trimese înainte asupra orașelor din Bosnia, în fruntea ei stăteau despotul Vuc, coborâtor al stăpânilor Serbiei, și Tepeș al nostru, care ei vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boierii săi adăpostiți în Ardeal. La Srebrnica, unde erau minele cele mari de argint, și în alte două

locuri, cele două căpetenii făcură un război cum îl știa Țepeș din zilele sale de domnie românească: năvălitorii se îmbrăcară turcește într-un rând, în altul ei încunjurară o pădure și căzură pe la spate asupra țăranilor înarmați; Vlad rupea cu mâinile sale pe turci și-i urca în țepi ca odinioară. Când se întoarseră ei cu prada, regele era însă de mult la Buda, turcii prădaseră în februar până la Oradea, și planul marelui război cu turcii, în care s-ar fi amestecat și Vlad și Ștefan, iar venețienii ar fi plătit cheltuielile, se împrăștie ca un vis strălucitor. Veneția trimise numai pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova; papa se mulțumi a face episcop catolic al Cetății-Albe pe solul lui Ștefan, Petru; alții lăudară pe luptătorul viteaz și-l uitară a doua zi.

II. LUPTA DE LA RĂZBOIENI (VALEA-ALBĂ)

În primejdiile nouă îi rămânea lui Ștefan un singur tovarăș: boierimea, și mai ales țăranii Moldovei. Cu ei era să lupte din nou pentru țara lor. Și astfel era să se dovedească adevărul spuselor solilor săi la Veneția, care răspunseseră la îndreptățirea că banii se dau doar regelui ungar, care e domnul lui Ștefan: „că Ștefan-vodă nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci domn al țării și poporului său”.

De data aceasta nu mai răsună lumea de vestea pregătirilor turcești. Cazimir al Poloniei putu să se bucure în liniște de nașterea celui de-al unsprezecelea copil al său, bucurie de părinte fericit, care-l moleși cu desăvârșire. Matiaș din Ungaria, mult mai tânăr, avu tot răgazul să se gândească la a doua căsătorie, care trebuia să-i aducă o nevastă frumoasă, împodobită cu toată creșterea bună, cu toată știința timpului și cu o zestre de 100.000 de galbeni. Iarna trecu în cea mai deplină pace.

În primăvară, Ștefan se coborî din Suceava spre Țara-de-Jos. În mai 1476, la 22, el se afla în Iași, unde stătuse atâtea zile de așteptare dureroasă în vara anului trecut: acum îl vedem întărind unor supuși ai săi stăpânirea peste pământul lor. Nu mai ropotesc, ca altădată, ștafete în toate părțile.

Pe această vreme Ștefan trebuia să știe însă de pregătirile sultanului. Acesta, la care venise un om al domnului Moldovei ca să afle soarta familiei domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetății în decembrie trecut, dusă la Constantinopol și măcelărită, răspunse printr-o solie care cerea iarăși ceea ce n-ar fi putut da decât un domn slab și înjosit: haraciul pe cei trei ani de zile de când ținea războiul, cetățile de la Dunăre, prinșii din oastea beglerbegului, și mai ales fiul lui Isac, robii genovezi care fugiseră de pe o corabie și se coborâseră la Chilia, de unde fuseseră duși la Suceava și, în sfârșit, lăsarea la Constantinopol, ca ostatec, a lui Alexandru, moștenitorul coroanei moldovenești. Ștefan respinse aceste cereri în chipul sângeros pe care-l întrebuițase și față de obrăznicia solilor tătărești; el ucise pe aceea pentru

care i se aruncau amenințările și trimise îndărăt cu rușine pe dregătorii împărătești.

Mohamed al II-lea strânsese un mare număr de corăbii pe mare și în râurile din apropierea Dunării. Beglerbegul României pornise înainte, oprindu-se la Sofia, și la 13 mai bătrânul padișah se îndrepta și el spre acest oraș, între albele coifuri de păslă, tuiurile cu crai nou și cozi de cal și sangeacurile verzi, ce-i întovărășeau călătoriile de cucerire și pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra ungarilor ca să li răsplătească rușinea de la Sabat și jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făceau în grabă întărituri. Un trimes anume al papei venise la Buda ca să apere cu sfaturi și anateme Ungaria de vreo năvălire a polonilor, care nu încheiase încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în același timp, o oștire spre Marea Neagră sau părțile apropiate ale Dunării-de-Jos și alta spre Sava, care despărțea pământurile mai vechi ale crăiei ungurești de locurile de veșnice lupte ale Serbiei și Bosniei. În stânga se desfășură însă numai câteva cete, care dădură de lucru ungarilor de la hotare sau trecură Dunărea pe furiș, prădând în Banat și în părțile vecine ale Ungariei. Frații Mihaloglu aveau și acum grija în aceste părți, unde de mult timp ei se deprinseseră a stăpâni.

Sultanul însuși porni spre dreapta, și la 22 mai el se afla la Varna, asteptând corăbiile care-i aduceau lemne pentru poduri, tunuri și unelte de război de tot felul. Se spune că aici ar fi venit la dânsul, aducând o frumoasă șubă, împodobită cu aurituri, mărgăritare și pietre scumpe, un trimes leșesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima lui față de Ștefan: dacă a fost în adevăr așa, atunci trândăvia solului era deopotrivă cu încetineala stăpânului său! Oricum, un trimes al lui Cazimir se înfățișă totuși în tabăra întinsă a împăratului păgân, care punea să se răspundă – nu la 22, ci încă de la 19 mai – cu vorbe goale vorbelor goale. Apoi crainicii dădură semnul plecării mai departe, în marginea mării celei rele, pe care primăvara o înseninase prin zâmbetul și dezmierdările ei.

Atunci Ștefan înțelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăieri nimeni nu se mișca pentru dânsul. Papa era deprins să dea bani numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindeni, mușcându-și buzele de necaz, că Ștefan acesta, câștigătorul de biruințe, e un căpitan al lui, un voievod supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea lui regală. Venețienii trimeteau pe domn la preasfântul părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creștinii ce se află în primejdie și apără cu sângele lor crucea lui Hristos; cât despre dânsii, bogații negustori își aduceau aminte că au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ștefan veniți în orașul lor și-și îndemnau secretariul aflător în Moldova să ceară acești bani

pentru a se hrăni acum cu dâșii. Se mai gândeau să ridice pe tatarii asupra turcilor, și astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăș de luptă moldoveanului.

Cazimir al Poloniei se întoarse din Prusia abia la jumătatea lui august, ca să întrebe pe magnații săi cum s-ar putea ajuta Moldova, ca să strângă la Camenița un lagăr, care prădă rău pe țăranii și nobilii vecini și nu voi să se miște până nu vor veni și alți ostași din părți mai depărtate de margine, până nu se va pune în fruntea tuturor craiul. Matiaș, care primi pe la mijlocul lui iunie soli ai lui Ștefan, ce-i aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunăzi, avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia turcii de la Marea Adriatică ar fi voit să-i taie calea; el se mai gândea doar la granița sârbească, spre care porniseră jefuitorii sultanului și unde se încleșta peste câțva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ștefan el îndreptă numai pe ardeleni, asupra cărora era voievod acum învingătorul lui Laiotă, Ștefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toți ai lui, obișnuia să vie totdeauna la sfârșit, când se culeg snopii secerăți de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveau ticniții sași, secuii, ce simțiseră cât de adânc taie sabia turcească, iobagii duși la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveau toți acești ardeleni, ce n-aveau decât grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ștefan își făcu datoria, lăsând celelalte în grija lui Dumnezeu, apărătorul. Satele din Țara-de-Jos porniră spre munte, pe când luptătorii se adunau cu cealaltă țăranime în tabăra domnului. Târgurile se pustii, și făcliile de nimicire erau ținute gata, când dușmanul s-ar fi apropiat de dâșele. Cetățile dunărene, spre care privea cu lăcomie sultanul, fură întărite după putință, și se pare că la Chilia, unde zidurile fusese date jos în 1475, se întruchipa în grabă un gard de țeruși legați cu răchită, pe când Cetatea-Albă înălța mândră înaltele-i ziduri vechi. Domnul se așeză la Bârlad, cu 30.000 de țăranii și vreo 10.000 de boieri, curteni, „viteji” și hânsari, adică puterile ce le avuse și în anul trecut. De aici scria el la începutul lui iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărâtoare: „Suntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergem asupra turcilor”.

Aceștia veneau din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 april, la 9 mai și la 14 iunie din „Cetatea Nouă”, adică Gherghița, merse înaintea stăpânului său cu 10.000 de oameni, care nici aceia nu erau bucuroși de un astfel de război.

[Notă: „Castrum novum” nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla, în Ardeal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din nou. Dar în 1476 pentru întâia dată găsim un domn, pe Laiotă, stând obișnuit în Gherghița, sat din care Radu cel Frumos dăse și el un document, la 1472: trei scrisori ale lui (15 april, 9 mai, 14 iunie) sunt din „Castrum Novum”, „Novum

Castrum”; una, din „die dominica în Carnis previa” (3 mart), poartă ca loc Gherghița, și tot din Gherghița e o ultimă scrisoare din acest an, de la 1 august.]

Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciță, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceea ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor malului jos, oprind cu săgețile trecerea turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său Șendrea, de bună samă Șendrica, fiu al lui Șandru din Dorohoi, și vistierul Iuga îl ajutau să apere intrarea țării sale. Abia pe la 15 iulie putură trece toți ostașii, jefuitorii și salahorii sultanului, revărsându-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosului Laiotă nu-i lăsă data aceasta să se încurce în bălți, râpe și păduri, de unde-i putea pândi așa de sigur moartea. Mulțimile Greciei și Asiei trecură Siretul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept, ca Radu cel Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însuși când mergea spre Suceava ca să ia moștenirea părintelui său.

Cu câteva zile înainte, prietenii cei noi ai turcilor, tatarii, al căror han, Mengli-Ghirai, se închinase sultanului în timpul robiei sale, se aruncaseră asupra țării, mulți, iuți și cumpliți. Apucând calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură pîntr-un vad de sus al apei, fără a putea să fie opriți de slabele puteri ale pârcălabului Gangur din Orhei. Peste Prut ei răzbătură pe la Ștefănești, în ținutul Botoșani, făcându-se a ținti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită doamna Maria. Soția lui Ștefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învârteji asupra pământurilor de la Siret ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atât de repede cum venise, trăgând după dânsa robi ce nu erau să-și mai vadă țara înapoi, miile de robi săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă vestea aceasta sosi la domn, care trecuse și el Siretul, nevăzut de nimeni, și aștepta clipa în care ar putea prinde la strâmtoare, între codrii prieteni, în preajma unei ape fără pod și fără vaduri, pe marele său dușman. Când vestea aceasta se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătu rândurile țărănimii: înaintea ochilor umezi se năzărira casele în flăcări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrânii, nevestele, copiii mânați de ștreangul tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătiră, vitejii care răpusese turcimea în pădurea de la Vaslui, care îndurau de două luni de zile suferințele căldurii năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite: se rugau numai să li se dea voie a-și cerceta o clipă vetrele; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ștefan li îngădui cererea, care era aproape o osândă pentru dânsul. Vor putea sta două săptămâni, iar pe urmă-l vor căuta în codri – dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pământ. Strângând într-un mănunchi sfânt care se

închinase morții boierimea și curtea sa, el se înfundă tot mai adânc în văile înguste.

La 24 tabăra turcească ajunse la Roman, un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergea înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgânii, duși de un creștin ca acesta, stăteau înaintea Cetății Neamțului, ce-și înălța zidurile pe un deal rotunzit, într-un ținut înalt, de o nespusă frumusețe, având în fund, ca razim, Carpații.

Ce era să mai aștepte Ștefan, care auzea din adăpostul său vuietul mulțimii, pocnetul sinețelor și zguduitorul cântec de nimicire al tunurilor? Ceva mai sus era Baia, și, o dată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se așeză deci în marginea Pârâului Alb, într-o vale strâmtă bogată în păduri bătrâne. Și, când trecu în sfârșit sultanul, lăsând în urmă împresurătorii Cetății Neamțului, el se vădi prin salutul săgeților.

Acum era însă soarele de iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscaser râurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstii. Moldovenii erau puțini, și nu dintre aceia care se lasă uciși pe locul unde i-a așezat domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii. Și inima turcimii întregi dădea viață taberii dușmane: sultanul Mohamed, pentru cinstea bătrânețelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinară frumos înaintea morții și o primiră în față. Pieriră astfel – bunicii lângă nepoți, înveșmântați în același giulgiu de glorie – Stanciul și fiul său Mârzea, Bodea vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrincului, Șteful al lui Isac, Mihai spătarul, postelnicul Iuga, Dajbog, pârcălabul Neamțului, stolnicul Barsu, Ilea Huru comisul și atâția alții vrednici de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-au vărsat sângele gândindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însuși, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plânge fără a ne rușina vreodată de dânsa: „Eu și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință și s-a întâmplat ceea ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele și lăudat să fie numele lui!”

Ștefan nu trecu hotarul, căci nicăieri n-ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele său, de nicăieri nu s-ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într-o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alți pribegi, s-au înșelat: mai bucuros – dacă ar fi voit să părăsească pământul sfânt al țării sale – putea să se odihnească în cetatea-i ardelenescă, în Ciceu, unde stăteau încă de la 1475 pârcălabii săi.

Dar el nu se duse nici acolo ca să milogească în zădar de la aceea despre care știa bine că „unii se bucură de paguba pe care i-au făcut-o lui și țării lui

necredincioșii”. El știa că zarea, acoperită acum de aburii calzi ai celui mai scump sânge al Moldovei, de fumul care se ridica deasupra tuturor târgurilor moldovenești până la Suceava și până la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dânsul. Pe două mari nădejdi i se răzima sufletul, pe care jalea nu-l frânsese și nu trebuia să-l frângă, căci prin acest suflet numai putea trăi Moldova acum și pururea. Întâi, făgăduiala cinstită a țăranilor; boierimea înroșise cu sângele ei Valea Albă a pârauului limpede din codrii Neamțului, umbrele nemângâiate ale Sfatului domnesc plângeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruința, pe care n-o putuseră câștiga, pentru pieirea desăvârșită a țării. Dar trăiau sutele de mii de țărani pe umerii suferitori ai cărora se răzima, atunci ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămâni, în care se sărutase fruntea celor vii, se pomeniseră morții și se căutaseră în zădar robii, pâlcuri -pâlcuri sătenii se suiau pe poteci știute numai de dânșii către vodă, care era în munte și știa să cheme pe ai săi la dânsul. Pe când se înfiripa astfel oastea cea nouă, turcii, pe care-i lega în jurul sultanului numai frica unui dușman ce n-ar fi fost încă învins, se risipiseră pretutindeni și, asupra cetelor răzlețe, pe care din când în când se găsea cine să le împruțineze, ca și asupra ienicerimii supuse și strălucitorilor spahii ai padișahului, zburau iazmele răzbunătoare ale ciumei și foametei. Hrănită de căldurile strașnice ale lui iulie și august, boala înghițea pe bolnavi în ceasul în care pusesse mâna pe dânșii, și pânea se făcuse așa de rară, încât un dărab se plătea cinci aspri.

[Notă: Asprii erau încă pe atunci bani curați de argint.]

Oastea biruitoare se topea ca de un blestem. Din toate părțile veneau pe urmă vești rele. Toate cetățile moldovenești se țineau bine, și, fără cucerirea lor, fără așezarea turcilor în ele, la ce folosise baia de sânge din Valea Albă, la ce folosea prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, așa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe câteva săptămâni? La Suceava se putu arde numai târgul, pe care nici nu-l apăra nimeni; ghiulelele de piatră loviră în zădar, la apus, în zidurile Neamțului, la răsărit, în acele ale Hotinului, amândouă înălțate în vechi timpuri din stânca muntelui. Cinci sute de ieniceri fură prinși lângă Chilia și periră. Păzitorii Cetății-Albe se răpeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducând mii de robi, îl sfârâmară și dădură drumul bieților oameni, care se socoteau întorși de pe cealaltă lume, așa de mare li era bucuria că se vor întoarce în sfârșit acasă, unde căsuța arsă se putea ridica din nou la venirea gospodarului din tabără.

Pe marea albastră așteptau corăbiile cu pânze, luntrile ca să treacă înapoi pe împăratul neînvinc, sau cercetau porturile muntene și crâmlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mii de ostași. Dar o strașnică vijelie de august le zgudui ca un cutremur și deschise adâncurile tulburate

pentru veșnica odihnă a corăbierilor sultanului. Tot mai mult erau răzbunați morții viteji din Valea Albă.

În sfârșit, ungunii veneau. De la Neamț, încheind, credea el, cu Ștefan, Mohamed trimisese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucă prin pasul Oituzului, dar se dădu răpede înapoi, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oameni, Ștefan Báthory, marele judecător al Ungariei, căpitan al oștilor crăiești împotriva turcilor, și cu dânsul acel care știa să spulbere domnia șubrede, ca să cadă din văzduh asupra turcilor, să înalțe în mărirea țepilor pe oamenii ușurateci care doreau ce nu erau în stare să apere: Vlad-vodă însuși, Dracul, Țepeș. Laiotă dădu repede de știre stăpânului său, iar el se ascunse în marginea munților, la reședința sa din Gherghița, unde era la întâi august, atunci când dușmanii săi – căci chemarea oștii se făcuse numai pe ziua de 24 iulie, la Turda – se clintiseră abia din Mediaș, departe, în apusul Ardealului.

Ungunii veniră întâi la Oituz, ca să împiedice năvălirea turcilor în Ardeal. Aici se găsea Báthory, în satul Brețc, la 16 august, pe când Ștefan, al cărui cuiub de pândă îl găsisese în sfârșit, pândea din inima muntelui. Sultanul, care se oprise la Neamț, pe când călăreții săi atinseseră Suceava și Hotinul, părăsise împresurarea cetății, silit de nevoi și de veștile rele, și pornise spre vaduri. Până la sfârșitul lui august, valurile tulburi ale turcimii întregi se strecurară spre Dunăre și mare, păstrând ca răsplată pentru atâtea osteneli, ca despăgubire pentru atâtea pierderi numai prada sărăciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni, în urma sultanului, plecat fără ispravă, ducând cu sine, așa cum îl adusese pe Alexandru-vodă fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova, se înălțau mândre întăriturile Chilie și zidurile vechi ale Cetății-Albe. Stăpânul adevărat al Moldovei se cobora din munte ca un nou descălecător de țară.

Solul venețian, Gerardo, care se oprise la Brașov, până se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui august, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohamed al II-lea în Moldova: „Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decât prada ce a dus cu sine; iar Ștefan-vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui”.

Pe același timp se aduceau la Buda turcii prinși în Serbia, cu steagurile, trâmbițele, tobele lor, și ei mergeau legați cot la cot în vederea trimeșilor creștinătății. Era sigur că până în primăvară sultanul nu va putea găti nici o oaste și că fiara turcească-și va linge numai rănilor primite. Ștefan dorea din toată inima să aibă de vecin în Țara Românească pe Vlad Țepeș, care se mișca neconținut, stăruind, aproape și departe, la ungunii și la moldovenii pentru

aducerea sa în scaun, care ar fi pus iarăși întreaga Dunăre în mâna creștinilor și le-ar fi dat măcar tăria ce o aveau la 1462.

Deci la 6 septembrie Matiaș porunci ca sașii, ce se întorseseră acasă de la oaste, socotind că rostul ei e numai să mărturisească despre plecarea turcilor din Moldova, să se întoarcă înapoi în tabără pentru a pătrunde apoi prin pasuri la munteni, împotriva nenorocitului de Laiotă. La 2 octombrie, căpitanul războiului din aceste părți, Báthory, era în Brașov și cerea locuitorilor să-i încredințeze, cum voiește Craiul, câteva tunuri și cincizeci de călăreți. Ajutorul ce dădea Laiotă turcilor de la Semendria se aflase și ațâțase și mai mult furtuna asupra lui.

Îndată oastea se cobora pe plaiuri, pe când Ștefan veni spre Milcov cu câte puteri apucase a strânge. Până a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele munților și se făcu nevăzut, cu boierii și cu turcii lui, apucând în largul șesului, încă sigur pentru dânsul, spre Giurgiu. Târgoviștea fu cucerită, și Vlad făcu să se întărească această veche capitală a lui, unde va fi văzut cu părere de rău că lipsește livada lui iubită, a țepelor. Bucureștii, la care se ajunsese după trei zile, la 11 novembre, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitori, o dată ce stăpânul scăpase.

[Notă: Cristian pârcălabul de Târgoviște al lui Vlad arată că Bucureștii s-au luat într-o sâmbătă: sâmbăta următoare după 11 novembre e 16 ale lunii.]

Boierimea întreagă, afară de doi fruntași, se închina lui Vlad, care secerase atâta în rândurile ei. Ștefan și Vlad făcură jurământ, într-o serbare înălțătoare, că-și vor fi buni și adevărați prieteni pe viață.

Era un bun sfârșit pentru anul cel strașnic. Dar binele nu ținu mult, ci trecu o dată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în acei boieri cărora li făcuse atâta rău, ce nu se putea uita de azi până mâine: el ceruse și căpătase de la Ștefan o strajă de 200 de oameni. Dar mai erau turcii de la Dunăre, de care nu putea să-l apere o mână de oameni viteji, nici agerimea și bărbăția lui însuși. Greșeala cea mare fu a ungarilor, cari se întoarseră prea răpede, cu toate că nu-i chemau în Ardeal griji așa de mari ca acelea care făcură pe Ștefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 ianuar 1477, noutăți rele pătrunsese până la Hârlău, unde petrecea domnul, îngrijindu-se zilnic de îndreptarea țării pustiite și prădate. El întrebă la Brașov, de unde-i venise o ștafetă, ce se mai aude despre „pricina cu fratele nostru măria-sa Vlad din Țara Românească”. „Pricina” era foarte rea. Laiotă se întorsese cu turci mulți, pe când Vlad nu era pregătit de luptă. El ieși însă înaintea dușmanului său în preajma Bucureștilor: moldovenii se luptară ca niște vrednici ostași ai lui Ștefan și-și vărsară sângele cu aceeași credință ca și boierii de la Valea Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mândrie, domnul lor, numai zece. Iar Vlad pieri cu dânsii, ca un voinic.

III. ÎMPREJURĂRILE MUNTENE PÂNĂ LA AȘEZAREA ÎN SCAUN A LUI VLAD CĂLUGĂRUL.

Dacă această nenorocire n-ar fi luat creștinătății și neamului nostru pe strașnicul domn al vitejiei sângeroase, Ștefan s-ar fi simțit altfel față de turci. Împotriva lor el n-ar fi început fără îndoială războaie zădarnice, căci era prea cumpănit și prevăzător, prea încredințat că viitorul unei țări întregi, unui întreg popor atârnă de faptele sale. Dar încercările turcilor împotriva lui n-ar fi izbutit, și niciodată cetățile de la Dunărea-de-Jos n-ar fi ajuns în mâna sultanului, cum s-a întâmplat în cea mai neagră zi din domnia lui Ștefan, fără să fi trecut măcar zece ani de la biruința cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarăși domn muntean, nu putea să fie înțelegere și nici măcar o adevărată pace. El era spionul și unealta turcilor și trebuia să fie gonit. Acel ce pornise trei războaie împotriva lui Radu nu era să ierte așa de ușor pe omul sub călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoștință, turcii prădaseră Moldova și-i nimiciseră boierimea, aruncându-l pe el însuși aproape în gura morții.

Deci la 13 mart 1477 Ștefan era în tabără, la Vaslui, și Basarab cel Tânăr, oaspetele lui, scrie brașovenilor, care nici ei nu iubeau pe Laiotă și adăposteau la dâșii trei pribegi ceruți cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea logofătul, Voicu Tatul și Horga, că are „mare nădejde în Dumnezeu de a căpăta, cu ajutorul lui, țara sa părintească”.

[Notă: În 1475 Ștefan nu avea de ce să fie la Vaslui pe acest timp, și Laiotă căuta să se împace cu dânsul. În 1476, domnul fiind în mai la Iași, e puțin probabil că fusese cu câteva săptămâni în urmă în Țara-de-Jos.]

Moldovenii ar fi năvălit desigur peste Milcov dacă ar fi fost siguri de un sprijin din partea ardelenilor. Aceștia se vor fi bucurat însă de pieirea aceluia care risipise odinioară bogăția lor și li vărsase sângele; precum la primirea lui Vlad în 1462 ei se grăbiseră a se învoi cu Radu cel Frumos, domnul turcilor, așa și în rândul acesta, când un domn de la turci înlocuia pe Țepeș, ei recunoscără din nou pe Laiotă: la Buda se afla pe la 13 februar că este pace cu Țara Românească.

Dar pacea aceasta nu putea să ție mult nici din această parte. Din Florești, în județul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reședințele cele vechi ale domnilor, se plânge către brașoveni, la 9 august, că un dușman al său se află în Făgăraș și că pribegii se adună la Cohalm.

Și Ștefan se gătea să-l lovească. El își înnoise puterile după marea încercare din 1476 și alesese sftnici noi în locul celor căzuți: în 1477 el avea lângă dânsul pe Hrană vornicul, pe Șendrea, căruia-i dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul turcilor asupra Sucevei, de portar al acestei capitale, pe Costea spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceașnicul, pe stolnicul Petru, pe

comisul Groza, iar dintre vechii boieri, pe cei patru pârcălabi de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apăraseră Hotinul de turci, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pârcălab la Chilia, pe dregătorii din Neamț și Orhei, pe Dragoș, ce trecuse pârcălab la Roman, pe Fete, fostul pârcălab, pe Iațco Hudici. Cu aceștia era să pornească la vânătoria vulpii din vecinătate.

Pe la începutul lui novembre, printr-un scurt război, a cărui amintire n-a pătruns până la noi prin spusa celor de țară, și abia prin câteva cuvinte încurcate din partea unui străin, Laiotă fu gonit, și Basarab cel Tânăr așezat în locul lui, ca să fie domn creștin și vecin bun, tovarăș de luptă împotriva păgânilor.

[Notă: Dlugosz menționează la novembre 1477 acest război, cu o mulțime de amănunte greșite și puind în locul numelui lui Laiotă pe acela al lui Radu. Nu putem strămuta mențiunea la 1473, când a fost bătut ultima oară Radu, pentru că Dlugosz nu poate face o așa de mare încurcătură de cronologie în partea scrierii sale, care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a lui Radu, pentru că știrile din mențiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că, în sfârșit, Basarab cel Tânăr era domn încă din primăvara lui 1478, și Laiotă găsisese adăpost în Ardeal, așa încât nu se poate să-l fi scos decât Ștefan.]

Ardelenii nu luaseră parte la sfărâmarea stăpânirii lui Laiotă, pe care-l primiră la dânșii pentru ca să aibă, în vederea viitorului, un pribeag domnesc mai mult. Udriște, sprijinitorul de căpetenie al lui Laiotă, căpătă și el o ascunzătoare săsească în Ardeal. La 28 ianuarie 1478, voievodul Ardealului, Petru Greb, dădea voie brașovenilor să primească, să ție la dânșii sau să trimeată îndărăt pe muntenii ce ar fi siliți a veni în cetatea lor.

Basarab cel Tânăr petrecu în liniște cele dintâi luni ale stăpânirii sale. Ca să împace pe unguri, care nu-l puseseră la cale și deocamdată nu-l voiau, el trimese, înainte de sfârșitul anului, pe Neagu, mare boier, vornic încă de pe vremea lui Radu cel Frumos, și pe Stanciul, care ținea pe Anca, sora domnului. Firește că solii fură primiți cu o deosebită plăcere.

Prietenia ținu și în 1479, până în toamnă, între noul stăpânitor al Țării Românești și Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Vecinii îi ziceau numai Basarab-vodă, și nu luau în samă tânguiriile lui Laiotă împotriva răului de „Țepeluș”, cum îl cinstea el. Ștefan putu să se odihnească în sfârșit: el n-avu alt năcaz decât cel de acasă: moartea, la 19 decembrie 1477, a doamnei Maria.

Temerile sale de a nu vedea întorcându-se turcii la Chilia și Cetatea-Albă, cele două cetăți despre care el zicea pe atunci că sunt toată Moldova, nu se dovediră întemeiate, căci Mohamed avea de luptă în Albania și în Bosnia; de la venețieni, la care trimesese ca sol pe o rudă a sa, un unchi, Ioan Țamblac,

poate o rudă a mitropolitului Grigore Țamblac, Ștefan nu căpătase, de altminteri, decât obișnuitele laude zădarnice.

[Notă: I se zice Caloiani și „Io Zuam Zamblacho”. În ce fel putea să fie „unchiul” (italienește: barba) al lui Ștefan nu putem ști.]

Cu gândul la aceeași primejdie, el se grăbise a fâgădui, din Roman, la 22 ianuar 1479, regelui Cazimir, care trimisese un sol la dânsul, că va veni după chemarea craiului la Colomeia ca să facă jurământul de credință. Folosul și de aici fu, bineînțeles, același – niciunul.

În toamna anului 1479, cei doi Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp ei stătură nehotărâți asupra drumului pe care-l vor lua: un pas ducea la Sibiu, altul la Brașov: de-a lungul șesului se ajungea în Moldova, care nu făcuse încă pace cu turcii și nu li plătea bir. Încă de la 3 iulie se zvonea că turcii se găsesc în Țara Românească și că muntenii ar vrea să năvălească la Făgăraș, care se dăduse pentru trai lui Laiotă; se luau măsuri neobișnuite pentru paza la Bran, cetatea de hotar care stăpânește pasul ce duce la Rucăr și Câmpulung. Ștefan nu fu mai puțin prevăzător decât voievodul Ardealului: în iunie se începu clădirea din piatră a cetății de la Chilia, care se mântui în ceva mai puțin decât o lună, la 16 iulie, pe malul Dunării, unde fusese împrejmuit de țăruiși din 1476, în fața ostrovului cu dărâmăturile vechii Chilii a genovezilor și muntenilor.

Corăbii se iviseră în adevăr în Marea Neagră, o dată cu trecerea begilor dunăreni în Țara Românească; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpâneau, mult mai departe, spre răsărit, genovezi din familia Ghizulfi. Oastea de uscat, în care se găseau cinci pași și cineva care până acum se arătase bun creștin, dar plecase fruntea înaintea nevoii, ca atâția înainte și după dânsul, Basarab cel Tânăr însuși, credinciosul craiului unguresc, trecu pe la Turnu-Roș asupra Sibiului, un drum care cruța de pradă cea mai mare parte din țara domnului muntean, înaintea lor ieșiră, pentru ca să mântuie bogatul și frumosul oraș, Băthory, acum voievod al Ardealului, Pavel Chinezul, păzitor al graniții dunărene în Banat, și sârbul Iaxici. Românii Basarabului se lăsară zdrobiți fără a se clinti, în lupta de la 13 octombrie, în Câmpul-Pâinii; dar turcii fugiră.

S-a spus mai târziu că ardelenii ar fi urmărit pe fugari și ar fi pătruns până la Gherghița. De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleași locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol și Vidin, cheile lanțului dunărean din această parte. La Gherghița, care era pe această vreme un fel de capitală a țării, va fi venit, după ce se mântui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fusese în Sibiu, de unde oamenii săi prădară în Țara Românească; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui decembrie, să păzească la Brașov granița, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-și mai

cerca norocul. Basarab cel credincios răpezi însă de aici o ceată de boieri îndrăzneți, care, ajutați de oamenii din Zernești și Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Țepeluș, pe doamna acestuia, Maria, pe o rudă, și ceva mai scump – căci Țepeluș strigă mai târziu că nu dă nici doi bani roșii ca să-și scoată nevasta din robie, – vistieria.

Pe acest timp Țepeluș nu era în scaun. El trimesese, încă din lagărul turcesc, la Ștefan Báthory soli ca să-l mintă asupra părții ce luase de la război, arătând că el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe care îi oprise Ali-beg la Dunăre. În locul său rămăseseră ca ispravnici de scaun Neagu vornicul, vornicul Vlad și vistierul Cazan, care slujise lui Țepeș. Pe vremea cărmuirii acestora se făcu năvălirea lui Laiotă, și bieții oameni nu știau cum să se roage ca să se dea înapoi, înainte de sosirea domnului, persoanele și lucrurile răpite. Pe lângă aceasta, solii plecați în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească fusese oprți de a se întoarce – o măsură foarte firească după cele întâmplate și față de hotărârea trădătorului de a se închina turcilor.

La 25 februar 1480, când voievodul Ardealului dădu în paza brașovenilor pe doamna lui Țepeluș, acesta se întorsese de la turci. La sosirea lui, el nici nu voi să audă de un preț de răscumpărare pe care să-l dea „bătrânului”, și, puind mâna pe o fată a lui Laiotă, se laudă că o ține în lanțuri și-o supune la chinuri dacă nu i se va trimete înapoi nevasta. Vestea că roabele au fost luate de la dușman de voievodul ardelean, care și le-ar fi făcut „fete de suflet”, îl mângâie întrucâtva. Dar cea mai mare mângâiere fu moartea lui Laiotă, care se stinse în Ardeal, fără să putem ști în ce împrejurări. În decembrie, când craiul cerea brașovenilor un ajutor împotriva turcilor, care năvăliseră în Serbia și în Bosnia, spre marea bucurie a lui Basarab cel Tânăr, ostașii și boierii lui Laiotă se aflau la Brașov, dar acesta murise de puțină vreme.

[Notă: Scrisoarea e din noiembrie, și la această dată se vede că Laiotă, „dușmanul” prin excelență al lui Țepeluș, singurul „dușman” care se știe că era la Brașov, se afla încă în viață.]

Ei n-aveau astfel nici un rost, și Báthory scria orășenilor să tocmească 110 călări dintre ei, cu câte doi fiorini, pentru slujba regală împotriva turcilor.

Basarab cel Tânăr scăpase deci de grija „dușmanului” său celui mare, dar el rămăsese pentru unguri, cum i se zice în vară, „necredinciosul craiului și al creștinătății întregi”, deci un om care trebuia gonit oricând și prin orice mijloace. Aceasta era cu atât mai îngrijorător pentru dânsul, cu cât, de o parte, regele Matiaș răzbatu, în noiembrie, în Bosnia, și Pavel Chinezul, de alta, se aruncă asupra Serbiei, cu sârbii pribegi în Ungaria și cu bănățenii săi, învinse în unsprezece lupte și se întoarse cu o biruință desăvârșită. Pe de altă parte, Ștefan-vodă nu înțelegea deloc să fi schimbat un om turcesc cu altul, și era cu

atât mai sigur că, la cea dintâi împrejurare, moldovenii vor trece încă o dată granița împotriva unui „creștin rău”, cu cât Ștefan nu voise să dea turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Cameniță, pe care ei îl ceruseră. La dânsul se adăpostea un doritor de stăpânire muntean, care își zicea fiul lui Vlad-vodă și era fiul lui Dracul cu o jupâneasă din Brăila, anume Călțuna.

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii, mai multe măsuri. Întâi el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, și căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l înalțe în ochii supușilor săi: el nu se întoarse de la împăratul decât la 14 februar 1481. Încă pe când el lipsea și trebile erau purtate de vornicul Cazan, începu să se ridice iarăși la hotarul Moldovei Cetatea Crăciuna, care stătea dărâmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan, care cheamă pe mai mulți boieri la Crăciuna. Vestea se răspândi în Ardeal pe la 9 februar, pe când Ștefan nu știa sau nu voia să vorbească despre această clădire amenințătoare în coastele sale, și se întări în mart. Ca să nu tulbure pe vecinii săi ceilalți, sașii, care se arătau buni cu dânsul și stăruiau pentru împăcăciune pe lângă voievodul Ardealului, Basarab li trimise din Argeș, unde se va fi găsit pe la jumătatea lui februar, până a nu trece însuși la Crăciuna, pe omul său, boierul Tudor, rugându-se a-i da de tovarăș doi jurați de-ai lor și a-l face să ajungă la craiul Matiaș însuși pentru a-i înfățișa supunerea sa. Báthory însă n-avea nici cea mai mică încredere în luptătorul din Câmpul-Pânii: din Cluj unde el pregătea apărarea țării, chemând săsimea și chiar românii de pe pământurile cetăților acestora la lupta pentru mântuirea Ardealului, el învăță pe brașoveni să nu dea nici un jurat și să spuie că pacea o poate încheia numai voievodul, iar sibienii să primească pe Tudor la dânsii, dar să nu-l lase a se întoarce înapoi și să nu dea drumul nici negustorilor români, căci Ali-beg vine în Țara Românească împotriva Ardealului.

Să fi chemat Țepeluș pe ocrotitorul său din ultimele timpuri? Desigur că unui om ca dânsul nu-i era să facă război împotriva nimănui, și el, care scosese pe turci, în 1479, prin pasul cel mai apropiat, nu era bucuros ca ei să-i prade acum țara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Ali-beg voia război pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese de anul trecut. În februar se credea că frații Mihaloglu vor ținti iarăși Sibiul, care li scăpase din mână, sau Brașovul. În april, o ceată lovea cetatea Orșovei, lângă granița munteană, dar fără s-o poată lua, și se porunca pază bună la Hațeg, pe când voievodul Ardealului se cobora, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm. Se credea că, măcar în vară, o mare năvălire va cădea asupra părților ungurești, vecine cu turcii.

Țepeluș era însă mulțămît de brașoveni, cari dădeau drumul la dânsii oamenilor săi – dintre cari unul voise să ucidă prin april pe Vlad Călugăarul, fiu al lui Dracul și vânător de domnie, și-i dădeau și arme. Pe ardeleni nu voia să-i

ridice asupra lui, după ce văzuse cât ține ura lui Báthory, care și acum îl cinstea cu numele de „dușman al nostru și al creștinătății întregi”. Turcilor le trebuia însă o pradă, și Ștefan al Moldovei ținea la dânsul pe domnișorul Mircea, pentru care el scria muntenilor, din Roman, unde avea tabăra încă de la începutul lui februar, împotriva lui Basarab Țepeluș, îndemnându-i să asculte de acest fecior de domn orfan, Mircea, căruia el îi va fi tată și pe care cu orice preț îl va așeza în scaunul strămoșesc.

Deci domnul Țării Românești îndreptă – cum s-a și lăudat mai târziu – pe Ali-beg și Schenderbeg, prin mai, asupra Moldovei. Ei trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, ei luară Siretul în sus și ajunseră până la Lunca-cea-Mare, în ținutul Bacăului, arzând ce mai puteau găsi în țara pe care desigur că Ștefan însuși o pustiise iarăși în drumul lor. Țepeluș era și el printre jefuitori, făcând și el acum, al doilea nerecunoscător, ceea ce făcuse Laiotă în 1476.

Ștefan, care oprise în părțile acestea, la Soci, pe Radu cel Frumos, în 1471, nu lăsă nici pe Țepeluș să treacă mai departe. Ceea ce a făcut pe turci să se învâртеjească îndată înapoi nu fu însă numai așteptarea domnului, cu care ei nici nu dădură atunci o luptă. O ștafetă strașnică sosise în lagărul lor: bătrânul sultan Mohamed murise în ziua de 3 mai, și cei doi fii ai săi, Baiazid și Gem, se luptau pentru moștenire.

Lupta de la Ienișer, care hotărî în folosul fratelui celui mare și făcu iarăși liniște în împărăție, se dădu abia la 20 iunie. Cine era cuminte și ager trebuia să se grăbească a întrebuița scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfășurarea vremilor. Ștefan fu printre acei cari vămuiră norocul.

El porni repede pe urmele lui Basarab, de la care se vor fi rupt mulți dintre turci, îndreptându-se spre locurile unde-i chemaseră poruncile sultanului celui nou. Ca în 1473, i se puse întâia piedică la Râmnicul-Sărat, unde domnul muntean își desfășura în marginea dealurilor o oștire ce s-ar fi ridicat la 20.000 de oameni. Asupra ei se aruncă Ștefan de pe înălțimi, fără nici un ajutor ardelean, după cât se pare. Lupta fu înverșunată, și doi mari boieri căzură în acea zi de duminică, 8 iulie 1481: Șendrea, cumnatul domnului, și Costea.

Dar biruința fu deplină. Basarab fugi, ca atâția înaintea sa, pe aceleași locuri, înaintea mâniei aceluiași om. Moldovenii urmăriră pe turci până la valurile Dunării, într-o strălucită goană; mai mult încă, ei împresurară Cetatea-Turnului, în față cu reședința lui Ali-beg, care pe atunci va fi fost încă în Asia pentru războiul frățesc al celor doi sultani; ei arseră, ca pe vremea lui Țepeș, malul bulgăresc al Dunării, care de multă vreme nu mai văzuse nici un dușman. Cetățile muntene se închinară lui Mircea-vodă, care scria cu bucurie că și-a luat țara; boierii se plecară înaintea acestei umbre trecătoare a puterii

lui Ștefan. Treizeci de steaguri fură trimise craiului Matiaș ca dovadă a mării izbânde, care se câștigase în numele lui Ștefan și a fiului său iubit, Alexandru, care se lupta acum, flăcău de șaptesprezece ani, lângă părintele său.

Țepeluș știa că n-are ce să aștepte deocamdată de la turci. Scăpând din lupta pierdută, el se ascunse în măguri, și prin ele se îndreptă spre Olt, unde-și avea cele mai multe moșii și cei mai mulți prieteni sfetnicul său de căpetenie, pe a cărei fată, Neaga, o luase în căsătorie poate: Neagu Vornicul; acesta, celălalt vornic, Vlad, un om din sânge domnesc și el, logofătul Vintilă și câțiva boieri încă stăteau în jurul fugarului, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-i împărtășeau primejdia. Când se află la Buda vestea cea bună, învinsul se oploșea la Pitești, unde-l găsim la 6 august.

Înlocuitorul său, Mircea, va fi pierit însă în război. Dar ceea ce se pare mai sigur e că Ștefan Báthory trimisese lui Ștefan pe omul său, asupra căruia Țepeluș întetise ucigașul la Brașov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiu, iar dincoace, la Brașov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-vodă, fiul Dracului, fratele lui Țepes și purtătorul aceluiași nume, dar și el un biet om molău, cu sufletul veșted al unui bătrân călugăr răspopit, luă astfel puterea.

El se așeză în Târgoviște, și de aici el scria brașovenilor cu bucurie, că s-a început războiul în Asia între cei doi fii ai lui Mohamed și nu-l va tulbura nimeni; despre Țepeluș, pe care-l urmăreau moldovenii în părțile Severinului, el auzise chiar că a trecut Dunărea. Întoarcerea lui Ali-beg, cu turcii lui „istoviți de drum”, nu-l sperie: boierii trecuseră în cea mai mare parte la dânsul, și Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-i va plăti stăruințele la Poartă. La 20 novembre era liniște desăvârșită în țară, și domnul cel nou stătea în Târgoviște.

Dar iarna aduse o întoarcere a lui Țepeluș, ce părea înviat din morți prin mâna făcătoare de minuni a turcilor de la Dunăre, cari-și călcaseră cuvântul. Având lângă el ajutoarele lor și pe Barbu și Pârvu, cumnații lui, el trecu Oltul înapoi, și tot pe drumul muncelilor ajunse la Crăciuna.

Ștefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul său Alexandru era la Bacău în ziua de 16 ianuar 1482, ducând spre Țara Românească fruntea oștilor părintelui său. La zece mart cetatea cădea, și intrau în ea pârcălabi moldoveni – pentru mai multă siguranță – Vâlcea și Ivanco. Atunci învinsul trecu în cetatea lui Laiotă, Gherghița, cu boierii săi tineri și cu însuși mitropolitul Macarie: aici se găsea el la 23 mart, puțin timp după căderea cetății Crăciuna. Gonit și de aici, el fugi iarăși la olteni, însă boierii din Mehedinți îl uciseră la Glogova.

Vlad Călugărul ajunse răpede domnul tuturor boierilor țării sale, cari i se închină pe rând: lângă el stau încă din 1482 Udriște bătrânul, care primise de la sași Făgărașul, ce-i rămase până la moarte; Neagoe al lui Borcea, care slujise pe Radu cel Frumos, Cazan, fostul credincios al înaintașului său, Vintilă

din Florești, și el un om al lui Țepeluș, Drăghici, care trecuse prin divanul lui Radu cel Frumos, ca și prin al întâiului Basarab, vistierul aceluiași Laiot: Manea Negrul; Staico, căruia îi dădu domnul pe fiică-sa Caplea, făcându-și-l logofăt. În 1483 se adaugă la acest sfat bătrânul Dragomir, feciorul lui Manea, Cristian, care fusese pârçălabul la Târgoviște al lui Țepeș în 1476, Nan, vornicul cel mic al lui Vlad, ca și fratele acestuia, Radu; Vladislav spătarul. În sfârșit, la 1487 nimeresc drumul la curtea lui până și Barbu și Pârvu, fiii lui Neagoe, Craioveștii, în vitejia și puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de domnie ale lui Țepeluș; Neagu, fiul Neagăi, se vedea și el în divan ca statornic, sau căpitan de oaste, încă de la 1490, – acel Neagu care era să fie apoi domn și el. Cu aceștia cârmui Vlad țara până la sfârșit, mai mult de zece ani.

Ștefan trăia în pace cu acest pașnic domn, căruia el îi dăduse puterea. Sabia lui se odihni câțeva vreme, și țara se bucură de pacea care-i lipsise multă vreme. Meșterii domnești lucrau în toate părțile la bisericile și mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor când ajutorul lui Dumnezeu fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiului. Dintre ai săi se duseseră pe rând, după doamna Maria din Mangop, Bogdan-vodă, fiul cel de al doilea al voievodului, la 26 iulie 1479, puțin timp înaintea năvălirii turcilor în Ardeal, apoi, la 8 august următor, mătușa domnului, fata lui Alexandru cel Bun și a Marinei, și, după trei zile, marele vornic Stanciul, care întărise în 1475 legătura cu Matiaș craiul.

[Notă: Data morții lui Bogdan-vodă este conform epitafului de la Putna. Cronica putneană dă: 16 iunie, Cronica bistrițeană: 25 iulie.]

La 21 novembre ale anului următor, se stinse și tânărul voievod Petru, așa încât din tot neamul lui Ștefan rămaseră numai Alexandru și Elena, cei mai mari dintre fii, de o parte, iar de alta, unchiul și vărul, Vlaicu și Duma.

Dar la 1 februar 1481 încă Ștefan putea să însemne numele unui nou fiu, născut dintr-o legătură întărită de Biserică. La întoarcerea din Țara Românească, în iarna anului 1473, el adusese cu dânsul pe doamna învinsului Radu-vodă și pe cele două fete, care vor fi fost atunci într-o vârstă cu totul fragedă. Vlăstarele lui Radu cel Frumos se vor fi împărtășit de însușirea, de singura însușire a acestuia. După moartea Mariei din Mangop, Ștefan-vodă nu mai avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vârsta sa cam înaintată acum. Maria, fata Radului-vodă, era frumoasă și dintr-un sânge tot așa de scump ca și al său. Letopisețiul, care înșiră faptele de căpetenie din stăpânirea marelui domn, a uitat să spuie când s-a încheiat această căsătorie. Dar, când Ștefan înfrunța pe Țepeluș în lupta de la Râmnic, soția sa era coborâtoarea dreaptă a vechilor domni munteni, și, pe când Alexandru, fiul cel mare, învârtea lângă dânsul paloșul sângereros, la Suceava plângea în leagăn un prunc domnesc, și el român după tată, ca și după mamă, dar coborându-se

deopotrivă din cele două neamuri stăpânitoare ale poporului nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea bunicului ucis la Reuseni și a fratelui ce fusese abia înmormântat, și de Vlad, după bunicul mamei sale, Vlad Dracul.

IV. CĂDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII-ALBE.

Îndată însă trebuiau să vie zile rele, cele mai rele din toată domnia aceasta binecuvântată.

În toamna anului 1483 banul unguresc al Croației pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducând mari pagube turcilor. Îndată după aceasta, însă, o pace pe cinci ani fu iscălită cu sultanul, care o ceruse el. Iarăși gândul lui Matiaș zbură spre cuceriri în Apus.

Ștefan putea să se creadă asigurat: împotriva domnului muntean n-avea nimic, și Cetatea Crăciuna se găsea în mâinile sale. Cu ungurii din Ardeal trăia frățeste. Cu polonii înnoise nu demult legăturile sale. Tatarii nu se mai apropiaseră încă din 1476 de pământul Moldovei. Turcilor nu li plătea poate birul, ce e dreptul, dar el se știa cuprins în pacea lor cu craiul Matiaș și mai știa și aceea că Baiazid al II-lea n-a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele marelui său părinte; deocamdată ochii sultanului celui nou pândeau în Apus mișcările fratelui său Gem, care mersese la creștini pentru ca să le ceară a-l face împărat păgân în Constantinopol. În sfârșit, Ștefan își întărise cetățile, și în 1483 făcu el să se lucreze ziduri de piatră la Roman. Despre tatarii putea crede că s-a asigurat și prin căsătoria care se serba la Moscova în ziua de 6 ianuarie 1483 între domnița Elena, fiică a domnului moldovean și a unei principese de Chiev, și între Ioan, fiul țarului muscălesc Ioan și al unei principese de Tver. Încă de la 1480 domnul Moldovei schimbase solii cu muscalii, care voise întâi să-și însoare moștenitorul cu fata lui Isac de Mangup, cumnatul lui Ștefan. În 1484 Elena născu un fiu, Dimitrie, căruia îi părea sortită stăpânirea asupra întregii Rusii muscălești.

În asemenea împrejurări prielnice căzu nenorocirea asupra Moldovei.

Încă de la începutul anului 1484 umbla prin toate părțile zvonul că sultanul Baiazid strânge mari puteri pentru o lovitură neprevăzută, de care se temeau toți vecinii, de la Veneția până la Chios, până la Rodos, lângă coasta Asiei. Se putea aștepta Ștefan ca lovitură să-l atingă tocmai pe dânsul?

Pe la jumătatea lui mai chiar, el stătea liniștit în Suceava, îngrijind de treburile țării în toată siguranța. Țăranii își căutau de munca verii, boierii erau risipiți prin pârclăbiile lor sau se găseau, cei mai mărunți dintre dânsii, la satele ce stăpâneau. Nici un ajutor nu se ceruse de nicăieri.

Se întâmplă însă că ienicerii, care de la moartea lui Mohamed al II-lea nu fuseseră scoși nicăieri la căutarea de pradă, la prinderea de robi, la cucerirea faimei, începură a se neliniști, strigând împotriva sultanului trândav, care nu

vânează fapte vitejești, ci-și pierde tinerețele între femei. Unii dintre dâșii spuneau că Baiazid ar vrea să-i măcelărească, pentru ca în sângele lor să înecă războaiele viitorului. Sultanul era stăpânul acestor ostași de oțel, dar și robul lor; ei îi dădeau biruința, dar puteau tot ei să-i ia domnia și viața. Baiazid făgădui răsculaților că va merge însuși în fruntea lor pentru a le dezmoști brațele și a le umplea gurile. Ei nu vor să-l creadă deocamdată și cerură ca pașii a căror bărbăție le era cunoscută să fie chizeșii împăratului. Baiazid nu-i puse în primejdie: pe la începutul lui iunie, el pornea spre Dunăre, cu o uimitoare repeziciune, ca un râu mânios ce și-a frânt zăgazurile. Ștefan auzi abia despre pornirea turcilor, când ei treceau acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să spunem că sultanul cel tânăr nu mai avea, ca odinioară Mohamed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitori și prin țărani bulgari de la Dunăre, cari cer multă hrană, aduc multă zăbavă și aprind, prin îngrămădirea lor, prin foametea, ce-i bântuie neapărat, biciul dumnezeiesc al ciumei, care topește oștirile vestite. Ienicerii și câteva mii de spahii dunăreni poate ajungeau; corăbii, puține la număr și ele, aduceau tunuri grele pentru împresurarea cetăților moldovenești, care, în hărnicia meșteșugului, negoțului, pescăriei lor, nu se gândeau la soarta ce le aștepta.

Acel care călăuzea prin aceste meleaguri pe tânărul sultan era, desigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea mai fulgerătoare grabă și cu cea mai desăvârșită rânduială. La Isaccea se înfățișară în clipă, urmând porunci, de la care nu se puteau îndepărta decât cel puternic sau cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, și Vlad Călugărul, cu o mână dintre ai săi, câți putuse strânge așa de iute, și hanul, cu hoarda care stătea totdeauna gata de pradă și care fusese și mai deunăzi prin părțile Chievului. La 6 iulie ghiulele izbeau neprecurmat în porțile Chiliei, care nu era pregătită de o lungă apărare și în care se adăpostise, crescând lipsa, zăpăceala și spaima, sătenii de prin prejur. Pârcălabii Ivașco și Maxim, care fusese pus în locul lui Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregi, dar tunurile împărătești îi biruiră, sfărâmându-li zidurile. Numele lor nu se mai aud niciodată; ei vor fi murit luptând pe acest prag al Moldovei, unde era datoria lor să moară.

Turci, tatar și munteni porniră apoi de-a lungul Dunării, de-a lungul mării, cu aceeași siguranță răpede. Peste șase zile de la căderea Chiliei, la 20 iunie, sultanul vedea piatra veche a Cetății-Albe de la Nistru oglindindu-se în adâncul liman albastru, care aducea corăbiile până la poarta orașului. Aici pârcălabii Oană și Gherman se apărară zece zile, improșcând din înălțime pe turcii care făcuseră pe salahorii lor de puțin preț să umple șanțurile cu țărâna malului și cu trupurile lor sfărâmate. Nimeni n-a mai văzut de-atunci-nainte nici pe cei din urmă pârcălabi ai Cetății-Albe. Locuitorii fură luați robi, cu toate

că se închinaseră, aruncați în luntri și duși la Constantinopol. Câțiva pescari rămaseră numai dintre moldoveni, ale căror locuri fură luate de ieniceri și tatar, totdeauna sub arme.

Și astfel, pe când în depărtata Suceavă Ștefan, învins fără să se lupte, rănit de moarte prin această lovitură dată în inima țării sale, își frângea mâinile de durere pentru pierderea cetăților ce hrăneau și apărau Moldova, sultanul biruitor lua, cu aceeași iuțeală cu care venise și cucerise, drumul întorsului, oprindu-se numai o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în Ostrov cetatea veche. La 1 septembrie oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n-o plătitise prea scump. Ștefan n-avuse măcar mângâierea de a ști că s-a împotrivit.

Îi rămânea însă aceea de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gândea: bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de pieire țara sa, pentru a scăpa de nimicire scaunul său domnesc. Nimeni nu-l ținea de rău pentru aceasta, și nici Ștefan, care se deprinsese cu nerecunoștința celor slabi. Oamenii pustiului, tatarii, nu puteau fi găsiți decât când îi împovăra prea mult rodul jafului la un întors spre casă. Cu turcii trebuia început un război crâncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobândească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un dușman care se afla acum, ca dincolo, în Țara Românească, așezat pe pământul chiar al țării, știind tot ce se petrece și gata să se răpeadă oricând?

Ungurii, nu. Craiul Matiaș scrisese în adevăr în Ardeal, la vestea despre venirea sultanului, pentru ca să se dea ajutor lui Ștefan, însă, desigur, numai atunci când domnul ar fi fost învins ca în iulie 1476 și turcii s-ar fi apropiat de pasuri. El trimese și un număr de ostași cari să poată apăra Ardealul dacă armele turcești ar suna și în văile lui; dar întoarcerea lui Baiazid opri la Oradea-Mare pe acești luptători pentru creștinătate. Regele însuși s-a lăudat că era gata să alerge, dar îl ținea în loc o luptă cu împăratul creștin, care era să se mântuie numai cu moartea lui. El scrisese sultanului cu muștrări că a călcat pacea, însă, când acesta răspunse că, din greșeală poate, dar cetățile nu erau cuprinse în ea, Matiaș tăcu, fiindcă era adevărat întâi și fiindcă nu-i dădea mâna să lămurească pe turc că, afară de slova unui tratat, este și înțelesul lui, care, acesta, fusese desigur călcat. De altminterlea, în vara anului 1485 un sol turcesc veni la Buda cu alai de călăreți, și cu dânsul se învoi regele, în iulie, la o prelungire a păcii. Iar în luna următoare chiar – se vede că iarăși ungurii uitaseră a pomeni țara lui Ștefan în hârtia de învoială! – turcii se aruncau asupra Moldovei.

Polonii făcură ceva, după ce Ștefan trebui să se coboare la o umilință pe care până acum o tot zăbovise, cu scopul de a nu o îndeplini niciodată:

închinarea de față înaintea regelui de peste Nistru. Ei se luptară cu turcii, măcar o dată, se plânseră cu adevărată amărăciune sultanului, iarăși o singură dată. Nu pentru că se socoteau îndatoriți față de creștinătate sau față de acest domn al Moldovei, care, oricum, fusese un bun vecin și un apărător sigur al Poloniei, primind în pieptul său lovituri care, altfel, ar fi atins-o. Ceea ce-i dorea până într-atâta încât îi făcu să se trezească din amorțeala cu care se deprinseseră era închiderea drumurilor de negoț prin care se îmbogățeau orașele lor, prin care se hrăneau vămile și vistieria regelui.

În adevăr, odată fusese două drumuri mari care legau Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbătea pustiul primejdios al tatarilor de ajungea la Caffa, pe atunci în mâna genovezilor. Celălalt, plecând tot din Cracovia și Lemberg, în Galiția, se cobora la Suceava, iar de acolo ținea, prin Iași, prin Vaslui, prin Bârlad și prin Basarabia-de-Jos, la Cetatea-Albă.

De când Caffa căzuse – o mare nenorocire pentru negustorii poloni – rămăsese numai calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor poloni, postavurile, uneltele din Apus treceau spre țările turcești, și mărfurile Răsăritului se suiau spre Polonia. Izbânda din 1484 a lui Baiazid dădea și acest drum în mâna unei puteri care nu ținea seamă de nici o învoială și care făcuse încă de pe atunci din hrăpire, din stoarceri hrana obișnuită a dregătorilor ei, până și a celor mai înalți. De aici dragostea polonilor pentru Ștefan-vodă, silințele lor de a căpăta de la păgâni acele porți de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia și mai ales Cetatea-Albă.

Încă din mart 1485 se vorbise deci la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine domnul Moldovei, și se cerură pentru aceasta luptători de la cavalerii din Prusia, teutonii, și de la țarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspunse că „lui i-i departe, și de aceea nu poate să dea ajutor”.

La 4 septembrie regele Poloniei dădea lui Ștefan, pe care-l numește „prieten” al său, dar și „slugă” – ceea ce nu se mai făcuse până atunci —, o carte de asigurare, dacă va veni cu boierii și ostașii săi la Colomeia, precum făgăduise, ca să se închine; după închinare se va sta de vorbă apoi în privința măsurilor ce trebuie luate „împotriva dușmanilor păgâni”. La 16, domnul făcea jurământul, cu toată strălucirea, care pe dânsul îl va fi durut amar: steagul de mătasă roșie, ca sângele curat ce se vărsase pentru cinstea lui, se plecă înaintea unui bătrân încoronat, care nu știa să se lupte nici cât cel din urmă dintre boierii ce încunjurau pe Ștefan. Din partea lui, Cazimir se îndatorea, între altele, să primească oricând pe Ștefan în țara sa, să-l ajute a-și lua iarăși domnia, să-l sprijine în căutarea „vechilor hotare” și să nu facă nici o înțelegere cu turcii în această privință până nu-l va înștiința și pe dânsul.

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flăcări, rămânând numai cetatea, pe care nu mai era acum Șendrea să o apere. O mulțime de turci, pornind din

Chilia și Cetatea-Albă, sub călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadâmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel nou al războaielor iuți ca trăsnetul, asupra Moldovei, din care plecase domnul, stăpânul și străjerul. Ei aduseseră și un domn nou, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se mai întâlnește în vremile vechi: poate pe același fiu al lui Petru Aron pe care-l luase sultanul cel bătrân sub ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndepliniră sarcina lor de a nimici țara îndărătnicului domn, care nu voia să îngenunche înaintea împăratului păgân, beglerbegul, cu bietul doritor de domnie în cârcă, se făcură nevăzuți, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopere de neguri.

Ștefan se întoarse cu o mică oștire polonă, vreo 2.000 de călări în zale, suiți pe cai mari, cari puteau fi, în ciocnirile cu turcii, un zid puternic, dacă l-ar fi ținut în loc vitejia: la aceștia adause el apoi pe țărani săi. În Țara-de-Jos se aflau încă, veniți din nou sau rămași din mersul prădalnic al beglerbegului, sangeacii cei mari ai Dunării, paznicii lui Vlad Călugărul: Ischender-beg Mihaloglu și Balibeg, feciorul lui Malcoci, sau, pe turcește, Malcocioglu. Asupra lor se îndreptă Ștefan în grabă, și, prinzând câteva mii dintre dânșii lângă lacul Cătlăbugei, în apropiere de Dunăre, se încăieră cu ei în ziua de 16 novembre. După o crâncenă frământare, el învinse, aproape în preajma Chilieii pierdute.

Dar acum li era ușor turcilor să se tot întoarcă asupra țării din care nici o putere omenească nu-i mai putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, și ca o săgeată păgânii ce-l încunjurau lovire dreaptă la Șcheia, lângă Roman. Dușmanul se apropiase de capitala Moldovei, care acum se ridica abia din cenușa celei din urmă prădăciuni. Dar în mijlocul nenorocirii, pe care n-o putuseră înlătura micile biruinți ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ștefan. În lupta de la Șcheia, dată la 6 mart 1486, Hromot fu prins: el avu soarta lui Petru Aron, tăierea gâtului prin călău, de care se făcuse vrednic prin atâta suferință adusă de dânșul asupra țării sale, peste care voia să domnească.

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăși. De la moartea rușinoasă a lui Hromot, begii dunăreni nu mai aveau de ce să tot ia drumul Sucevei. Pe când Ștefan se gătea de răsplătire, ostașii poloni porniră din nou spre dânșul, mulți și buni, având în capul lor pe fiul cel mai mare al bătrânului rege, Ioan Albert. Trufașul tânăr veni în iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru, departe, în răsărit. Înainte de jumătatea lui septembrie, Ioan Albert întâlni îndată mulțimi tătarești care roiau în părțile acestea. Raita încrezută se mântui prin două ciocniri fără însemnătate: la 8 septembrie și câteva zile după aceasta. Apoi fiul de crai se întoarse acasă ca să-și bucure părintele prin povestirea isprăvilor ce făcuse.

De fapt, polonii erau tot așa de bucuroși de pace ca și ungurii; un timp, ei nădăjduiră s-o capete împreună cu cele două cetăți. Încă din iulie 1486, ei

stăruise pentru mijlocire la venețieni, cari pe atunci stăteau bine cu turcii, și în septembrie solul lor era încă la Veneția. În 1487, trecură prin Lemberg și doi soli la Poartă, în urma cărora Ioan Albert își învârti calul prin părțile tătărești. În mai 1488, un om al sultanului veni la rege, și acesta trimese pe Nicolae Firley de Dambrowycza pentru a cere o ultimă dată Chilia și Cetatea-Albă. I se răspunse firește că nu se poate da înapoi pământul călcat de oști turcești învingătoare, pământul în care se odihnesc musulmani, mucenici pentru credință. Atunci solul scăzu cererile și vorbi mai smerit, până ce la urmă, în mart 1489, el iscăli o pace care asigura numai negoț slobod pentru negustorii amânduror părților.

Ștefan era jertfit de toți prietenii săi. Singur el făcuse cât n-ar fi crezut nimeni, și puterile țării sale, de atâtea ori prădate și arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse soartei pe care nădăjduse s-o învingă: plăti bir și dădu turcilor ca ostatec pe fiul său Alexandru.

Cartea V.

CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI ȘTEFAN CEL MARE.
LUPTELE CELE DINTĂI CU POLONII.

Viața lui Ștefan căpătă acum o întorsătură hotărâtoare. O dată cu sosirea bătrânețelor, toate se schimbau pentru dânsul. Prieteni vechi ca ungurii uitau cu totul de ființa lui, și desigur că regele Cazimir se supăra fără cuvânt pe sfântul părinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale domnului, socoti, neputând face nimic din partea lui, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechi luptător împotriva turcilor. Matiaș nu mai era acela ce fusese în tinerețele sale; prins cu totul de războiul apusean, cu împăratul german, el nu se uita decât în treacăt la împrejurările Răsăritului, pe care le potolise pentru dânsul pacea din 1483, și, când i se vorbi, în 1489, un an înaintea morții lui, de un nou șir de lupte pentru cruce, el arătă, zâmbind în necaz, că atunci când polonii ridică împotriva lui pe tătari, el nu poate decât să se bucure de prietenia sigură a turcilor.

[Notă: Plângerile lui Cazimir fură trimise în iulie 1489, și el făcuse pacea cu turcii în mart!]

O dată numai, în 1488, el dădu voie ardelenilor, în mijlocul cărora stătea încă Ștefan Báthory, acum un om cu totul pașnic, să dea lui Ștefan armele ce-i pot fi de nevoie pentru lupta cu păgânii. Dușmănia cu sultanul o încheiase el de bunăvoie, precum, cu de-a sila, fusese silit să o încheie și domnul Moldovei. Dar soarta, ce are uneori un zâmbet de muștrare și de batjocură, voi ca în ziua de înaintea morții craiului căruia podagra îi pecetluise încheieturile să se primească vestea că asupra Ardealului se pornește cu siguranță o mare oștire turcească, având cu dânsa pe moldoveni și pe munteni. Poate cea din urmă

măsură a lui Matiaș, care muri la 6 aprilie 1490, fu, astfel, aceea de a trimete de la curte în grabă pe Báthory ca să apere granița.

Polonii se bucuraseră atâta vreme de prietenia lui Ștefan, care li asigura granița și li făcea atâta cinste. Ei înțeleseseră totdeauna să răspundă la îndatoriri prin vorbe goale și făgăduieli al căror soroc era velnicia. După ce Ștefan plecase fruntea lui de om mare înaintea nimicniciei trufașe a lui Cazimir și îndoise piciorul său rănit în cortul de deșertăciune de la Colomeia, care se și ridică deodată pentru ca toată lumea să vadă ce puternici sunt acei ce se închină regelui polon, el se alesese numai cu cele 3.000 de călări din 1485, care nu vor fi petrecut nici toată iarna la dânsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de crai îl ispitise numai venind până la Camenița, ca să se piardă apoi în pustiul tatarilor; anul următor aduse târguielile cu turcii, iar anul 1489, pacea desăvârșită deci pentru dânsul, plata pe fiecare an a birului lui Petru Aron și înstrăinarea fiului, care se și stinse între păgâni, la 26 iulie 1496, lăsând în locul său ca ostatec pe feciorașul său, numit Ștefan, după marele bunic.

[Notă: Data morții fiului este conform Cronicii bistrițene. Însă în inscripția de la Războieni, pusă de Ștefan la 8 novembre 7004, e pomenit și Alexandru, ca fiind în viață. Pe de altă parte, în documentul din 10 mart 7005 (1497) Alexandru lipsește, deci nu se poate îndrepta data morții în: 26 iulie 1497. Rămâne că în inscripție novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la septembrie să fi fost introdus (întâi numai sporadic) cu începutul veacului și mileniului nou.]

Nu se răzbună numai faptele rele, ci și nepăsarea. și nepăsarea polonilor față de cele mai strașnice nevoi, față de cele mai mari interese, față de cele mai sfinte dureri ale Moldovei, care le dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ștefan era un om sărac, și mai sărac de la luarea cetăților decât înainte: din sărăcia lui el trebuia să trimeată acum împăratului păgân, ca o cheazășie veșnică a păcii, miile de galbeni de aur. El își aduse aminte atunci de vechea datorie pe care o avea Polonia față de strămoșii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuția ca să fie luată apoi îndărăt la cea dintâi împrejurare priincioasă. Va smulge el țării sale prădate banii cu care să-și plătească birul? Va lăsa urmașilor Moldova fără Pocuția, așa cum o primise și el de la înaintași nevrednici? Ștefan se hotărî astfel, necruțându-și trupul obosit, să culeagă birul la leși, care-l siliseră să-l dea, și să întregească țara la miazănoapte prin cucerirea ținutului amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu turcii, războaiele de răzbunare, cu polonii.

Lupta se dovedi ușoară, încă din vara anului 1490 Ștefan era în Pocuția fără să fi întâlnit un dușman în cale, căci polonii, care se temuseră până atunci

de ungurii regelui Matiaș, aveau acum grija moștenirii acestuia. Tatarii arseseră Chiebul în 1489 și pricinuiseră pierderi principelui Albert, trimes împotriva lor; apoi ei veniseră în iarna din urmă până pe la Lublin, „și – scrie un povestitor din acel timp – nimeni nu plecă asupra lor, în toată Polonia”. Ștefan veni pe urma tatarilor, nu ca să prade, ca dâșii, ci ca să cucerească.

El începu printr-o solie care merse la Cazimir spre a cere ca oamenii domnești să poată trece prin Litvania spre Moscova, al cărei țar, cuscrul lui Ștefan, se înțelesese cu Maximilian, regele romanilor, ales și în Ungaria, ca să năvălească în Polonia dacă regele de acolo ar încerca să împiedice cu puterea așezarea lui Maximilian în scaunul unguresc. Boierii moldoveni, care mai aduceau și unele plângeri, sosiră numai după ce veștile că Ștefan se află în Pocuția ajunseseră la urechile lui Cazimir. Acesta răpezi îndată la credinciosul său din Suceava, a cărui faptă nu voia să o creadă – „cu toate că măria-ta ar fi spuind pe față că a dat astfel de porunci dregătorilor săi” – pe arhiepiscopul de Lemberg și căpitanul de Haliciu, ca să ceară lămuriri și darea înapoi a cetăților luate cu hapca și fără nici un cuvânt.

La 15 mart 1490 Ștefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătea lovitura, pe care o vestise poate prin prădăciuni ușoare. El își făcuse încă de la 1487 o nouă curte pentru luptele cele nouă: Micotă și Reațeș erau acum pârăcălabi de Neamț, Groza, fiul celui dintâi, avea grija Orheiului, cu toate că tatarii erau acum prieteni, dacă nu ajutători – ceea ce n-au fost niciodată – Ion Săcară păzește la Roman, Ion și Șteful, fost pitar, stau în Hotin, doi pârăcălabi pentru o cetate amenințată; spătarul e Clănău; Boldur, fost vistier, înlocuitor al grecului Chiracola, ia vornicia și stă, împreună cu vechiul sfetnic care era logofătul Tăutul, în fruntea boierimii moldovenești; Andreico, apoi Matei, ceașnicii sau paharnicii, Ieremia postelnicul, Șandru comisul, Petru stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Ciortorovschi) desăvârșise sfatul, împreună cu câțiva boieri veniți mai târziu: Isac, Movilă, Frunteș și Dinga.

Ștefan luă îndată – de-a dreptul sau prin căpitanii săi – Colomeia și Haliciul, și în august el stătea înaintea cetății Sniatynului. Pe atunci Polonia era cu desăvârșire lăsată în voia moldovenilor, a tatarilor, a țăranilor ruși, răsculați sub o căpetenie cu numele de Mucha. Bătrânul Cazimir nu se mișca nici în timpul de până acum, când bătrânețele nu-l amortiseră cu totul. Luptătorul regal din anii trecuți, Ioan Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastâmpăr și viteaz, trecuse granița pentru a smulge coroana ungurească fratelui său Vladislav, craiul din Boemia: căci amândoi fuseseră aleși de unii magnați unguri, și Albert avea mulți sprijinitori, mai ales în Ardeal, pe care cel puțin îl voia ca despăgubire, în zădar se chemă o oaste care să respingă pe moldoveni și să li ia Pocuția: în ziua de 14 septembrie, sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puțini se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lângă

Lemberg. Ioan Albert stătea la Cașovia, în Ungaria-de-Sus, Cazimir nu îndrăznea să hotărască între cei doi fii, cărora li datora deopotrivă tot binele, și, în sfârșit, se răspândise pretutindeni vestea, în stare să îngrozească și pe cei mai îndrăzneți, că sultanul însuși sosește ca ocrotitor și tovarăș de arme al „moldoveanului”. Acesta-și puse deci ostașii în cetăți și se întoarse fără nici o pagubă, ca stăpân al Pocuției, în care până atunci nu-i mai fusese dat să calce.

Nimeni nu căută să-l despoaie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sânge scump și strămoșii săi plătiseră bani buni. Și în 1491, cei doi feciori de crai, dintre care și unul și altul nu se mulțamea cu o singură coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedea tot mai mult că vrea pe molăul, pașnicul, plângătorul Vladislav, și nu suflul de foc și de vrajbă al fratelui celui mic, iubitul mamei sale, Albert. Cu acest cântec sălbatec în urechi muri părintele a unsprezece copii, regele Cazimir, la 7 iunie 1492. Până atunci din Polonia nimeni nu căutase a ridica arma împotriva lui Ștefan. Chiar la începutul anului, regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor și pierderilor de ținuturi, amenințat de toți vecinii săi fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea tatarilor, cari topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitori. Nici îngroparea regelui nu fu scutită de această întovărășire de pradă, robie și omor, – căci tatarii se întoarseră la jaf în vară.

Regele Cazimir lăsase cinci fii, dintre care unul părăsise lumea, un al doilea era arhiepiscop de Gnesen, cel dintâi dintre episcopii țării lui, iar ceilalți trei voiau deopotrivă stăpânirea – adică Vladislav din Ungaria, Ioan Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, când folositoare, când zădarnice, date mulțimilor tătarești prădalnice, și un mai mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului și Zipsului. Sprijinul bătrânei crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan Albert, la 27 august. Dar, potrivit cu orânduiala regelui mort, Litvania, pe care el o moștenise de la tatăl său, ducele Iagello, trecu asupra altui fiu, Alexandru, și astfel se despărțiră, și în ceea ce privește stăpânitorii, cele două țări, ce fusese până atunci în aceeași mână, căreia, ce e drept, nu i se supuneau deopotrivă. Aceasta era o împrejurare de cea mai mare însemnătate pentru Ștefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinței crailor leșești.

El căută să ajungă la o înțelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin țara căruia mergeau din când în când soli la Moscova ca să afle cum mai petrec acolo fiica Elena și micul nepot Ivan, pe care nu era să-i vadă niciodată aievea. Alexandru se arată prietenos față de domnul moldovenesc, îmbătrânit în gânduri cumiști și fapte viteze, strașnic dușman, dar prieten credincios și de mare folos. Ca răspuns la trimiterea unui sol cu vestea suirii în scaun a tânărului vecin, Ștefan porunci, în ianuar 1493, vornicului său Jurj și lui Iura, fiul Șerbului, să arate lui Alexandru cât i-a părut de rău – noi avem voie însă să nu credem – pentru moartea prietenului său Cazimir, Dumnezeu să-l ierte! și

ce frumos ar fi dacă prin îndemnul cneazului litvan s-ar ridica atâtea rude, atâtea prieteni ce are el asupra turcilor. În novembre, Woytech Cuciucovici și Fedko Gavrilovici pleacă la Ștefan ca să-i spuie că Alexandru vrea pace și-o bună învoială, păstrându-se hotarele cele vechi între Moldova și Litvania. Apoi sosesc la curtea vecină Jurj iarăși și Mihai Pitarul, tot pentru înțelegerea de care era vorba încă de la început. În sfârșit, prin Woytech și Fedko, prin Jurj și pisarul Matiaș, prin Fedko și Petru Olechnowicz, prin Ioan Pitarul, fiul lui Isaia, și diacul Toma se trimet vechile acte de îndatorire, cântărite prin jurământ. Ștefan ceru să se aducă unele schimbări, dar la urmă tot se făcu din amândouă părțile jurământul cel nou, poate în 1496. Ștefan făgăduise și amestecul său la turci pentru a câștiga de la aceștia cruțarea granițelor litvane. Prietenia dintre el și tânărul Alexandru se răzima și pe legături de familie, căci soția cneazului Litvaniei era, de la 1495, fata lui Ivan din Moscova, care ajunsese astfel socrul unuia, cuscrul celuilalt.

Altfel stăteau însă lucrurile cu Polonia. Ștefan își ținea căpitanii în Pocuția, pe care el era hotărât s-o apere până la sfârșit și pe care polonii nu înțelegeau câtuși de puțin să i-o lase, așteptând numai clipa potrivită pentru a smulge din mâinile moldoveanului, despoietorul țării lor, „bucata de pământ ce se întinde de la pădurea de fagi a Haliciului în jos până în Nistru și până în munți”. Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuți, astăzi capitala Bucovinei austriace, Ion Grumază, era pentru acești vecini un spin în ochi, care durea amar și umilea adânc.

[Notă: El e numit în tratatul din 1499 cu Polonia – confirmarea lui Ștefan.]

Din partea aceasta nu veniră deci nici vești de suire în scaun, nici amintirea legăturilor strânse ce fusese odinioară între Moldova și Polonia, nici îndemnul spre înnoirea lor pentru binele creștinătății. Pentru Ioan Albert, Ștefan era una cu tatarii, cu turcii, cu păgânii aceia care erau înfățișați ca prieteni statornici și tovarăși de jaf ai „moldoveanului”. În 1493, în anul după începerea domniei nouă și în Polonia, se strângeau bani de la locuitorii regatului pentru apărarea hotarelor, așa de mult călcate în timpul din urmă, „de turci, de tatarii și alți vecini”, dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atâta mai mult. Ioan Albert nu semăna, de altminteri, cu tatăl său, prietenul domnului Moldovei. Cu gândul să lovească el pe alții, tânărul crai nu se lăsa lovit. În același an 1493 el se lăuda că-și păzește așa de bine țara, „încât nu mai pot fi năvăliri atât de lesnicioase cum se făcuse obiceiul”. Ștefan nici nu plănuia, din partea lui, asemenea încălcări ale pământului leșesc: el luase ce credea că este al său și ce era al său după dreptate – căci banii dați de strămoșii săi nu se plătiseră și zălogul intrase firește în stăpânirea

împrumutătorului – și el nu mai avea arme decât împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimeată în granițele cele vechi.

Siguranța păcii se întări peste puțin, când craiul cel cu scopurile mari, pedepsitorul tatarilor, dușmanul neîmpăcat al păgânilor, poftitorul coroanei ungurești, făcu pace cu sultanul. Solul său era la Poartă pe vremea când turcii cercau Severinul și Belgradul, când sultanul înainta până la Sofia, asupra Ungariei, a cărei pace se mântuise. Ali-beg din Semendria – fratele său murise – și Malcoci, adică Bali-beg, fiul lui Malcoci, așezat în Vidin acuma, pustietorii Moldovei în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal și fură striviți și săgetați în munți de românii olteni și ardeleni de lângă pasul Turnului-Roș. În april 1494 se jura la Constantinopol asupra unei păci pe care Ioan Albert, cu toate că-l prădase abia dăunâzi tatarii, o întări prin jurământ în iunie.

Ea trebuia să ție trei ani turcești, deci numai până în 1496. În acest an, prevăzându-se jafuri pentru sfârșitul sorocului făgăduit, Ioan Albert strângea iarăși bani ca să-și plătească ostașii. Tatarii, după deprinderea lor, apucaseră înainte, și nu numai că dijmuiseră unele părți ale Poloniei, dar arătau chiar că voiesc să rămâie acolo. Pentru a întâmpina mai bine un viitor, care putea să fie greu, Polonia și Litvania se legau a sta totdeauna alături, cum fuseseră atunci când același om le cârmuia pe amândouă.

II. LUPTA DE LA DUMBRAVA-ROȘIE.

În loc să aștepte pe păgâni, Ioan Albert, sfătuit de trufia, de neastâmpărul, de lăcomia lui, pe de o parte, iar pe de alta, de un foarte învățat italian pripășit la curtea lui, Ioan Buonaccorsi, ce-și zicea Callimachus – un mare făuritor de planuri zădarnice și costisitoare – se hotărî să se arunce el pe neprevestite asupra dușmanului veșnic al țării sale. Alexandru Litvanul îi arătă, mai târziu, în 1496, ce bine ar fi dacă s-ar căpăta îndărăt de la păgâni Chilia și Cetatea-Albă, gurile în mare ale negoțului Poloniei și Litvaniei, dacă astfel s-ar pune din nou înaintea tatarilor vechea graniță a Nistrului cu vadurile bine apărute. De pretutindeni veneau știri strașnice despre un nou avânt al turcilor ce se pregătește pentru a sfărma cine știe ce puteri creștine. În Croația pieriseră peste 5.000 de unguri, cărora li se tăiase nasurile pentru a sluji drept dovadă a sălbaticii isprăvi păgâne; o sumedenie de oameni din această țară căzuseră în robie. La granița sârbească se țeseau într-una vicleşuguri, și Pavel Chinezul putea s-o apere numai înfrângând sălbăticia prin altă sălbăticie. În munții Albaniei umbra lui Scanderbeg îndemna iarăși la luptă pe falnicii săi arnăuți, care se scuturau din robie. Venețienii, care simțeau că ochii sultanului apasă lacomi asupra orașelor lor din Moreea, arătaseră, printr-o solie de cinste, încă de la suirea în scaun al lui Ioan Albert, ce sarcină ar fi mai potrivită pentru dânsul, și ei aveau galbeni buni și mulți, care ispiteau.

Din Roma venea, în sfârșit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvântare ale sfântului părinte.

Vladislav al Ungariei era învinuit de supușii săi că e prea slab, prea suferitor față de orice jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întâlnească cu frații săi, să-și ierte unul altuia toate greșelile, să-și împartă tot ce mai aveau de împărțit, să-și unească, pentru pace, ca și pentru război, regatele și stăpânirile și să fie buni frați în fruntea unor țări surori, pentru binele creștinătății răsăritene: cardinalul Frederic serba liturghia de împăcare și iubire înaintea vlăstarelor lui Cazimir, al cărui suflet se însenină în sfârșit.

[Notă: La 17 mai 1494, ragusanii, care primiseră o scrisoare a regelui din ultima zi a lui mart (după congres), îl laudă pentru „tractatus necessari et saluberrima consilia”, încheiate acolo. La 9 iunie, după alte scrisori, ei se bucură de aprinderea din nou a stelei creștine.]

La întoarcerea de la această întâlnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, domnii Răsăritului, de la Adriatică la Marea Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strânse birurile și lăsă toată grija unui singur om, Bartolomei Drágffy, din sângele lui Dragoș Moldoveanul, un aspru român din Maramureș, care știa să facă pace, trăgând în țapă pe turburătorii ei; apoi el se întâlnește în Banat cu celălalt român de strajă la hotare, cu viteazul și cumplitul Pavel Chinezul, și el un Țepeș binefăcător. Îndată Bartolomei și Pavel trecură Dunărea, arzând Semendria: ei culeseră o pradă cum nu se mai pomenise de mult și băgară groaza până și în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceeași mulțămire cu care murise Iancu-vodă – cel dintâi dintre românii cei mari ai veacului ce sta să se încheie acum – când despresurase Belgradul. Pacea se învoi turcilor în 1495 numai pe trei ani, deci până în 1497, când se mântuia și pacea lui Albert.

În sfârșit, prădăciunea la care fusese supusă Țara Românească în 1493, amenințările vidinenilor lui Malcoci în 1494, trezirea spre lupte a celor doi prooroci ai pieirii, Malcoci tânărul și bătrânul Ali, care-și smulgea barba de mânie când nu-i ajungea sângele vărsat, puseseră pe gânduri și pe bietul Vlad Călugărul, care râvnea iarăși către o călugărie liniștită, și pe Ștefan, care tresări simțind cum se apropie furtuna. Trimețând la turci în 1496, el cercetă cu solie în același timp pe munteni, de care nu voise să știe atâta vreme, pentru că domnul lor îl trădase și-l păgubise. Se zice că între cei doi domni se făcu o înțelegere și că ei ar fi făgăduit ungurilor 20.000 de oameni pentru războiul creștin. Și care putea să fie în adevăr cea mai sfântă nădejde a bătrânului din Suceava decât să vadă iarăși fluturând steagurile sale cu chipurile de sfinți creștini pe zidurile vechi ale Cetății-Albe, în cuprinsul Chilieii înălțate de dânsul, să întinerească o clipă luptând cu vrăjmașii din tinerețele sale și apoi,

văzându-și cu ochii mântuirea, domn creștin între domnii creștini, biruitor între biruitori, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșii săi?

Ștefan va fi fost încunoștiințat din vreme de hotărârea lui Ioan Albert, care voia să dea înapoi Moldovei, Poloniei, creștinătății Chilia și Cetatea-Albă. Pe când se îndreptau spre tabăra din Lemberg magnații Poloniei Apusene și ai celei Răsăritene, mazovienii, silezienii, cavalerii Ordinului Teutonic, călugării înarmați din Prusia, cu care se ciocniseră în alte timpuri moldovenii lui Alexandru cel Bun, domnul se coborî spre Dunăre, și-l găsim în curțile din Vaslui – lângă locul celei mai vestite biruinți ce câștigase asupra dușmanilor ce erau să simtă din nou puterea brațului său – în zilele de 13 și 19 mart 1497.

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un război de primăvară, el se puse în mișcare abia în mai, după ce trimesese un sol la Poartă ca să înșele pe turci. La 19 ale lunii, el își făcu intrarea în Lemberg, unde se făceau pregătiri mari pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăși bogăția orașenilor de aici, vechi negustori prin Moldova. Abia la 1 iunie se ridică de departe Hans von Tiefen, marele-maestru al teutonilor, cu șirurile grele ale cavalerilor săi purtători de cruce. Numai în cea de-a doua jumătate a lunii oștile se îndreptară spre Nistru.

Ștefan trimise înaintea oaspetelui său dorit pe vistierul cel nou Isac, un boier mai tânăr, care avea această dregătorie numai din anul 1491: acesta se întoarse cu o solie regală de lămuriri. Se spuse prin cei doi trimiși, Creslau Kuroswanski și Nicolae Podlodowski, pe care Ștefan nu-i mai văzuse până atunci, că mântuitorii Moldovei se apropiau. El mulțami craiului că s-a gândit la nevoile lui și-l sfătui să se grăbească a străbate prin valea Nistrului, din partea tatarilor sau din partea lui, spre Dunărea-de-Jos; când polonii vor fi acolo, se va înfățișa și el în lagărul lor și vor lupta frățeste luptă creștinească. Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, și vechiul credincios al domnului, logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantinopol, unde va fi fost pentru același scop ca și solul leșesc. Trimeșii regelui veneau plini de daruri, și oamenii domnești aduceau și ei daruri viitorului dezrobitor al cetăților de la Dunăre.

Cei din urmă ajunseră în tabără pe la sfârșitul lui iulie, când se vedeau acum râpele înalte ale Nistrului, la gura căruia, hăt în jos, ienicerii păzeau în Cetatea-Albă. Craiul se arată foarte binevoitor pentru cei doi boieri fruntași ai Moldovei, dintre care unul păstra pecetea și celălalt vistieria țării. Dar, întârziind răspunsul – într-o cale ca aceasta sunt doar atâtea griji! – el îi luă cu sine mai departe.

Nistrul trebuia trecut la Camenița, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ștefan făgăduise că va da hrană destulă prietenilor săi. Isac și Tăutul văzură cu mirare că oastea se oprește la satul Mihalcea, mult mai sus, și

trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuției, atingând pe această cale, scurtă și sigură, Prutul.

Dar Pocuția era tocmai vechea pricină de vrajbă între Polonia și Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lângă umăr împotriva păgânilor. Din vederea locurilor de aici, cetăților ce-și schimbaseră stăpânul, satelor înfloritoare care secerau pentru alții grâiele de aur, nu puteau să răsară decât păreri de rău, porniri răzbunătoare, amintiri de mânie. Și, iarăși, dacă era un drum pe care Ștefan n-ar fi voit să-i treacă prietenul cu cele 50-80.000 de oameni, cu carele fără de număr, care se socoteau cu miile, cu tunurile zguduitoare, ale căror guri largi fâgăduiau sfărâmarea zidurilor vrășmașe, apoi acel drum era drumul Pocuției. Ce căuta prin Pocuția omul acesta pe care Ștefan îl cunoscuse în 1487 ca ușuratec și trufaș, gata să urmărească oricând ceea ce nu putea să ajungă? Era poate un dușman, ale cărui asigurări, a cărui frăție războinică, a cărui iubire pentru creștinătatea ce suferă nu erau decât minciuni, vicleșuguri ticăloase, momeli de trădător care vrea să răpească o țară, vrednică de cinste și recunoștință, fără a cheltui sânge și a înfrunța primejdii? Era tânărul leu leșesc numai o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoșii săi păgâni? Dacă era așa, Moldova știa lațurile prin care se prind astfel de vietăți făcătoare de rău!

Răspunsul îl dădu măria-sa craiul, apărător și răzbunător al Crucii. Când ajunse la Coțmani, de unde începea ținutul Sepenicului, alipit de mai multă vreme la Moldova, el puse în lanțuri pe soli și-i trimise înapoi la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ștefan îi află rostul de la prietenul său din Ardeal, voievodul Bartolomei, sau Birtoc, ruda sa, precum și de la oameni cu priință din Polonia însăși, din Litvania, unde Alexandru era prea încurcat cu tatarii și se temea prea mult de muscal, ca să-și poată trimete la timp ostașii în tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al său rege de două ori, în Boemia și în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea, căpetenie a Bisericii din Polonia, și i se părea că lui i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea-de-Jos, ce strălucite slujbe n-ar fi putut aduce tuturor vecinilor săi și ce frumoasă n-ar fi fost această mare împărăție iagellonică, legată prin jurăminte, care s-ar fi întins fără nici o întrerupere de la hotarul Veneției până la granițele Moscovei, zid de fier înaintea turcilor, tatarilor, muscalilor, înaintea tuturor păgânilor și necredincioșilor? Deci, înainte, pentru întemeierea scaunului lui „Sigismund-voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei” – domn străin pentru scopuri străine!

Domnul cel adevărat și legiuit, domnul românesc al Moldovei, era în Suceava când îi sosi vestea. Deci nu era de ajuns că leșii aceștia-i smulsese un jurământ după altul, că-i plecase genunchii spre închinare în cortul de la

Colomeia, că-i lăsase singur în mijlocul turcilor, că-i uitase, că se gălceveau cu dânsul pentru o țară a cărei răscumpărare din datorie n-o puteau plăti, că-l pârau pretutindeni ca prieten al păgânilor, că-i aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în țara lor, acum voiau să-i răstoarne scaunul domniei, să-i ia în stăpânire țara, să-i dezhădăcineze legea, să sfărme viitorul neamului său și să-i arunce bătrânețele pe drumurile mari ale pribegiei? Se hotărî deci la o luptă fără cruțare, care să rămâie ca o pildă veșnică pentru oricine s-ar încumeta să atingă neatârănarea, să batjocorească mândria Moldovei, să caute stingerea neamului românesc.

La vadul Prutului, lângă Cernăuți, de unde plecase starostele, polonii primiră de la o strajă, trimeasă anume pentru aceasta, o salutare de săgeți. Dar, când se trecu apa, nici un dușman nu stătea în față ca să taie drumul. Ștefan primi încă în Suceava, la 27 august, pe cei dintâi prinși căzuți în mâna străjerilor de la Prut; erau șase: trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum când creștinii veneau cu astfel de gânduri în Moldova, căci, mai presus de orice este și va fi totdeauna neamul! Ceilalți trei se suiră în spânzurători, căroră de acum înainte, zi de zi, li aduseră hrană pândarii din codru, vânătorii oaspeților celor răi. Apoi, în aceeași zi, lăsând grija Sucevei lui Luca Arbore, Ștefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munți, prin pasurile căroră aștepta să-i vie secuii, de care nu se despărțise niciodată, și voievodul Birtoc însuși cu toate puterile lui. Aici își chemă în tabără țărani. Aici fură poftiți să alerge turcii din cetățile dunărene, despre mântuirea căroră prin poloni fusese vorba până mai ieri.

Într-o duminică, la 24 septembrie, leșii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munților, în blândeța zâmbitoare a celor dintâi zile de toamnă, în marginea satelor albe, care se înroșeau de flăcări și a bisericilor sfinte, din care se dădeau jos icoanele și se prădau odoarele; sub dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzăt, de șoapte! Sigismund voievod venea cu noroc în țara roditoare, pașnică și proastă a Moldovei.

După două zile, când se orânduiau cele patru tabere și se așezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părți, căci unul cerea patruzeci, iar altul cincizeci de cai ca să fie mișcate din loc. Câteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mândră a noului stăpânitor de neam bun și de vestită viță! Dar zidurile se arătară mai tari decât cum se credea, și ele ținură bine la probă; valahii care săgetau din dosul lor sau trăgeau cu sinețele, ba chiar împrășcau și ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuintate, erau oameni neînfrânți și foarte ageri, cu adevărat neadormiți, căci ei dregeau în ceasurile jertfite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschideau polonii poartă de intrare pentru

Sigismund; moldovenii o zideau înapoi până în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizi și lemne.

Așa trecură două săptămâni, și în tabăra așa de bucuroasă la început, așa de îmbătătită de jafuri, foametea începu să-și arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siret, țara era pustie; grânele secerate stăteau la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnici, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei și a Siretului, în apropierea muntelui, în jurul lui vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbeau; drumul înainte era închis și de primejdia moldovenilor, și de a turcilor, înapoi însă, cu toată rușinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, însă numai cu voia lui Ștefan.

Această voie o ceru Birtoc ardeleanul, care sosise cu câteva mii de oameni, ca să împiedice o luare a Moldovei de către poloni, pe care avea cine s-o oprească. Poate că el nici nu ceruse voia craiului său, care totuși se luptase și el odată cu acest frate fără astâmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan Albert. Dar voievodul Ardealului nu dorea să verse sânge creștinesc, căci între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură mai ales împotriva turcilor, ci sosise ca să împiedice și pe alții de a-l vărsa.

El se înțelese de-a dreptul cu regele polon: acesta trebuia să se ridice dinaintea Sucevei fără nici o întârziere și să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia-i plăcea batjocura care umilește pe cei prea încrezuți, ar fi dat dușmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s-ar putea întâmpla ceva neplăcut din partea atâtor oameni fără capătăi ce locuiesc mai bine decât acasă în desișul fagilor Bucovinei.

Ioan Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de până acum. Era zorit să ajungă în sfârșit în țara sa primitoare, unde sunt petreceri potrivite pentru un om de vârsta sa, unde e hrană și băutură din belșug și cântecele plutesc prin aerul greu de miresme al odăilor de ospăț. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălțimi, care se rupeau apoi în coaste prăpăstuite. Se înainta încet, cu atâta mulțime obosită și sigură de pace. Până în codrul Cozminului, dincoace de Cernăuți, lângă râpa Derehluiului, se cheltui o săptămână în capăt.

Miercuri sară, oastea ajunse, cu craiul bolnav, zguduit de frigurile muștrării de cuget și ale mândriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venea s-o boteze cu sângele ostașilor săi: Dumbrava-Roșie. Copacii fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrânii și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă: până la căderea nopții se putură strecura numai călării din ținuturile

Poloniei apusene, care fură lăsați a străbate cele două legi de pădure și a-și face iarăși tabăra de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea – ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atâția fruntași care aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul – în tabăra cea veche.

A doua zi, când Moldova serba pe Sfântul Dumitru, trâmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rând intrară în codrul cuprins de neguri și înfiorat de un vânt rece ca fiorii morții tunurile greoaie, carele, straja, craiul bolnav, dus într-un leagăn, călăreții Poloniei răsăritene, care știau mai bine ce sunt moldovenii, oastea cu plată și gloata.

Ioan Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, când chiotul obișnuit al moldovenilor se înălță pe neprevestite, încremenind rândurile polone. Un vânt de primejdie zgudui codrul, și în urma regelui zidul de arbori căzu la pământ, tăind poteca, în zborul nebun al săgeților, țărănimea, curtenii, boierii, în frunte cu domnul însuși, se aruncară asupra drumeților din coadă. Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într-un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvârși, aici, fără înverșunare, cu rânduiala unei pedepse ce se îndeplinește.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe cei care mureau, înaintea călăreților greoi, în legăturile de oțel ale cărora se rupeau, scânteietoare, razele soarelui de amiazi, moldovenii se dădură în lături, umplând văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenorociții închiși în tabără se repeziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimicitori de vieți. Împlinindu-și sarcina lor mântuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pândea primejdia: mulțimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei dintâi, pe când sprintenii luptători români, strecurându-se printre trunchiuri, aruncau lațurile și învăteau securile și topoarele fără cruțare. Codrul, își pierduse drumul, înăbușit de morți, de uriașe sfărâmături stropite cu sânge, și soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatice.

Regele se odihni – de o jalnică odihnă – la Cozmin, satul de lângă pădure, și mai trecură câteva zile până putu să ajungă iarăși la vadul Prutului de la Cernăuți, pe unde venise așa de fălos cu câteva săptămâni în urmă. Polonii nu mai știau de unde să se păzească, atâtea brațe avea moarte pentru a-i ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncau, chiuind de bucurie, ca vânătorul când descoperă fiara, asupra bieților fugari, care se dădeau în dosul carelor ce mai păstrasera. Întunerecul nopții era spintecat de miile de limbi de flacără ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vântul le zorea din urmă, făcându-le să alerge spre dușmanul țării – al pământului și al oamenilor – ca niște uriași

șerpi roșii. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui octombrie cu multă greutate, căci moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinși, și râul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe celălalt mal, puțin mai sus, vornicul Boldur nimicise la Lențești pe toți mazoviții, ce veneau să primească pe regele lor învins, și muriră până la unul, fără să-l vadă în toată strălucirea rușinii sale. Străbătând Pocuția ca un fulger, Ioan Albert ajunse la 12 novembre în Lemberg.

Așa ieșiră polonii din Moldova, și o astfel de ieșire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedreți și lacomi care vor călca pământul muncit al țării noastre ca să ni stingă neamul! Adâncurile codrilor și râpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărâmate, și buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pământul e al celui care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dânsul e cea mai neiertată faptă de hoție ce se poate săvârși într-un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în liniște, nu numai fiindcă-și avea pacea cu turcii, ci fiindcă moldovenii îi erau prieteni. Dușmănia cu moldovenii era un foc nestins pentru Rusia și Podolia, ținuturile mărginașe, și ea deschidea turcilor și tatarilor trecătoarea până în adâncul regatului.

Așa se întâmpla după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcoci-beg sosi în mai 1498, ca un strașnic oaspete, și în ziua de 13 mai orășenii din Lemberg, ale căror nopți erau luminate de focul ce înghițea satele și târgurile neîntărite, văzură cu ochi îngroziți raitele sălbatice ale celor 40.000 de turci care încunjurau cu poftele lor bogata cetate. Ca unii ce erau grăbiți să prade aiurea, ei se făcură nevăzuți chiar a doua zi.

Ștefan veni la sfârșitul lui iunie, pe o cale unde turcii nu făcuseră încă pustiul. Liovenii îl văzură și pe dânsul sosind despre Podhaecz și Buczacz. Și amenințările lui se ridicară către dânsii. Apoi el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boierii și ceilalți călăreți ai săi, străbătu prădând ținutul Haliciului, se înfățișă iarăși ca stăpân în Pocuția, unde în zădar venise craiul în anul trecut, și se întoarse acasă fără nici o pierdere. Oameni de-ai săi ajunseseră și la marginea Litvaniei, unde arseră cetatea Braclaw.

Polonia era așa de jos căzută cum nu se mai pomenise poate de două veacuri, din vremurile de mai înaintea lui Cazimir cel dintâi. Regele stătea în Cracovia și se încunjura de ziduri nouă, pe când de jur împrejur îi ardea țara și robii mergeau în șiruri nenorocite după caii jefuitoare, în Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnați se ridicase asupra cneazului Alexandru, și întreaga țară era în fierbere și risipă.

Atunci iată că la sfârșitul lui iulie veniră tatarii în Podolia, ca un puhoi de foc. Ioan Albert ieși împotriva lor la 7 august abia, dar înainta așa de încet, cu

ostași care sfărâmau ce mai rămăsese, încât năvălitorii se întoarseră cu prada întreagă.

Iulie fusese al tatarilor, novembre aduse pe turci, al căror număr fu crescut de nemărgenita groază până la 70.000. Ei apucară drumul Haliciului și cuprinseră toate părțile vecine într-o lungă îmbrățișare de moarte. Gerul singur putu să-i gonească și să-i pedepsească pentru fărâdelegile lor – un ger grozav, care el însuși era pentru țară o mare nenorocire.

Ioan Albert trebui să se coboare la pace.

Ștefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul și apărătorul creștinătății, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viață ale neamului său. În 1492 el nu voise să lase pe tatarii a-i străbate țara pentru a merge asupra ungurilor și, după sfaturile sau de frica lui, Vlad Călugărul nu se înduplecă să plece, spuind că se teme de dușmanii de peste munți. Cu inima frântă numai, chemase el, în 1497, 2.000 de turci, pe care-i întrebuița foarte puțin și-i trimise cât mai răpede îndărăt, în mai 1498 nu fusese el acela care trimisese pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetății-Albe, bucuros că dușmănia dintre moldoveni și poloni îi deschide drumul spre îmbogățirea prin jaf. Dacă Ștefan însuși înaintase în Polonia, el înțelegea să-și răstoarcă astfel numai paguba ce i se făcuse în 1497, și trebuie să se ție în samă că el nu s-a mai întors înapoi să prade; el voia apoi să se arate ca stăpân în Pocuția, pe care regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni tătărăști prea aproape de dânsul, firește că nu era bucuros deloc. Iar cu ce ochi privise deprinderea ce părea că-și făcuse turcii de la Dunăre de a lovi într-una Polonia dovedește cursa pe care o întinse celor din novembre, cari, stăbătând Moldova în mijlocul iernii albe fură ajunși din urmă de leși neobișnuiți, cari aveau iuțeala tatarilor și o vitejie ageră ce nu se întâlnea pe această vreme la supușii lui Ioan Albert. Următorii nu cruțară pe păgâni. Ei erau moldovenii lui Ștefan, cari, puind pe dâșii haine străine, păstrasera toată hărnicia lor războinică.

Trei soli unguri, trimeși ai craiului Vladislav, sosiră în Polonia chiar din vara anului 1498, când Ștefan se afla încă pe pământul prădat al dușmanului, pentru ca să aducă o pace de obște, prin care s-ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgânilor, de care în Apus se vorbea tot mai mult, cu cât corăbiile turcilor turburau mai tare mările și amenințau porturile. Ungurii se speriaseră și ei de învierșunarea loviturilor pe care turcii și tatarii le îndreptau asupra Poloniei și, fără a se mai gândi la înăsprirea legăturilor cu această țară în 1497, și ei cerură ajutor germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată creștinătatea răsăriteană amenințată de o cumplită și grabnică pieire.

Încă de la 20 iulie se încheiau înțelegeri între Polonia și Moldova, pe care rămânea acum ca Ștefan să le întărească, apoi altele între Polonia și Ungaria, și

tot așa între Litvania și Ungaria, care ținteau deopotrivă la o luptă puternică și unită împotriva turcilor, dușmanii tuturor.

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoielii hotărâtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea-Mare, poate acel care venise la Ștefan în 1475, atunci când era numai prepozit de Alba, și căpitanul Bosniei. Ștefan însuși, care nu răspinsese împăcarea ce nu fusese cerută de dânsul, alesese pentru a merge la crai și la cneaz pe bătrânul pârcălab Hărman și pe Ivanco Pisariul.

[Notă: Ivanco e întrebuințat ca sol în Polonia și de Bogdan, fiul lui Ștefan, la suirea lui în scaun.]

Pacea se făcu la 19 aprilie 1499, cu Ioan Albert, ca și cu Alexandru Litvanul și cu Sigismund care se visase domn în Moldova; ea trebuia să se întindă și asupra urmașilor tuturor părților. De o atârnare a Moldovei față de Polonia, ca pe vremea lui Cazimir, nu se vorbește nimic, și niciodată Ștefan n-a făcut o altă învoială de acest fel cu Ungaria. El era acum – afară de birul ce dădea turcilor – un stăpânitor cu totul neatârnat.

Pagubele se vor uita și de unii și de alții, spunea mai departe învoiala aceasta hotărâtoare. Prietenii și dușmăniile se vor împărtăși. Unul va apăra pe celălalt. Fugarii și domnișorii moldoveni nu se vor oploși în Polonia, dar domnul poate intra oricând în această țară, cu voia de a se întoarce când va crede de cuviință. Negoțul va fi slobod – cum îngăduise, de altminteri, regele încă de la 4 ianuar, când pacea era pregătită îndestul. Afacerile de hotare se vor judeca de căpitanii din Camenița, Hotin și Cernăuți. Polonii vor ajuta încă de pe acum pe Ștefan, dacă turcii se vor ridica asupra lui. Iar când va da Dumnezeu și vor porni creștinii asupra lor – regele Ungariei pe Dunăre, cu muntenii, regele Poloniei pe la Oblucița, el, Ștefan, sau fiind dânsul bolnav, fiul Bogdan ori vreun boier de frunte își vor scoate oștile pentru același scop mare și sfânt. Peste câteva săptămâni, la 12 iulie, Ștefan întărea această pace din Hârlău, unde serbase în 1497 biruința lui asupra lui Ioan Albert.

[Notă: La Hârlău e Ștefan și în novembre al aceluiași an. La începutul anului următor, în mart, el stă în Iași.]

III. LUPTA DIN URMĂ PENTRU POCUȚIA.

După pacea cu Moldova și unirea cu Vladislav, urma, în mai 1499, întărirea legăturii cu Litvania. În Ungaria se aștepta să sosească soli ai Veneției, ai papei, ai regelui Franciei pentru a face un singur mănunchi al tuturor creștinilor împotriva păgânătății. Ioan al Moscovei vorbi și el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestea un veac nou, părea merit să înceapă cu un mare război de izgonire a turcilor.

În pacea sa de la 1499 Ștefan nu lua îndatoriri zădarnice, ca să înșele pe creștini, cum, bunăoară, cu doi ani în urmă, aceștia îl înșelase pe dânsul.

Goana din anul 1498 îi făcuse iarăși poftă a lupta cu păgânii, și înaintea ochilor săi se ivi din nou strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise și Ioan Albert prin fângăduielile sale, a Chilieii și Cetății-Albe, curate, tari, bogate, sub umbra ocrotitoare a steagurilor moldovenești. Scrisorile pe care i le trimise papa, și lui și vecinului Radu, îndemnurile venețienilor, siguranța că nu-l va împiedeca nimeni dintre vecinii de aceeași lege, că Pocuția, pe care o cere el la sfârșitul anului de la Ioan Albert, nu va fi lovită în lipsa lui, că Litvania, pe care umbla să o împace cu muscalii, îi va fi cu prietenie în războiul cel nou, toate acestea întăreau avântul sufletului său, cel din urmă avânt de lupte pentru creștinătate.

Turcii nu socoteau totdeauna bine când era vorba ca ei să ia bani. Un trimes împărătesc veni la Ștefan ca să-i ceară birul cu două luni și jumătate înainte; în loc de a i se da sacii de aspri, care să facă „rămășița de 500 de galbeni”, i se tăie nasul și i se scoaseră ochii – un mijloc cumplit, dar nu tocmai rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceeași vreme, o ceată de moldoveni, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lențești, vornicul Boldur, se ivi sub zidurile cetăților de la Dunărea-de-Jos, aruncând săgeți aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar moldovenii se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneată.

Îndată Ștefan trimese doi frânci de la curtea sa ca soli la venețieni și la papa. Alți doi oameni domnești, boieri de frunte, având un frumos alai de șaptezeci de călăreți, împreună cu un însoțitor din partea voievodului ardelean, veniră la craiul unguresc în ianuar 1500; ei stătură la el până în luna următoare, cerând ajutor pentru primăvară. Un nou sol moldovean sosi în Veneția în mart 1502, dar încă din septembrie 1501 Ștefan, lăsat numai cu puterile sale, făcuse pace cu sultanul, și când, în decembrie 1503, soli turcești veneau în Polonia pentru întărirea unei păci, care, precum ei singuri spuneau, se încheiase mai mult de frica moldovenilor, ei apucară drumul prin Suceava. Cei patruzeci de oameni în haine de postav aurit, urmați de slujitori îmbrăcați în mătasă, se înfățișară, având în fruntea lor pe un Sinan-bei, văr cu pașa Herțegovinei, a doua zi după Sfântul Ștefan, înaintea Ștefanului moldovean.

Prin astfel de priveliști de cinste rămânea ca acesta să se mângâie pentru cetățile ce nu mai erau să se întoarcă la dânsul, nici la urmașii din sângele său. Birul, urcat la 4.000 de galbeni – al Țării Românești era de 8.000, și fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de biserici, Radu, trebuia să meargă la Constantinopol la fiecare trei ani ca să sărute mâna împăratului păgân – nu mai suferi nici o întrerupere. Ba încă, Ștefan stătu la mijloc, împreună cu munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creștinii din Răsărit și sultan.

Din altă parte, pe când corăbiile sultanului luau Veneției Coronul și Modonul și Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan Albert trimetea un sol la turci și alt sol venea de la Baiazid: el stătu în Cracovia din februar până în april 1500. Apoi, în iunie și în august, două iurușuri tătărești, mai nimicitoare decât cele ce fusese săvârșite până atunci, luară bietului rege orice gust de a-și cerca norocul împotriva craiului nou al lui Mohamed. Bătut, umilit, ținut de rău de toată lumea, el plăti mai scump decât orice vinovat greșala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriașul războinic, se coborî fără de vreme în mormânt, omorât de o rușine pe care n-o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul mare-maestru, ales în locul celui ce murise la Lemberg în 1497, să i se închine, la 17 iunie 1501. Cu câteva săptămâni înainte, Ștefan, care nu dăduse Pocuția îndărăt și nu înțelegea să o deie, rămânând să se judece pentru dânsa, izbutise a face să se taie la Czichow, înaintea oamenilor săi, capul lui Ilie, fiul lui Petru Aron. Această faptă, fără pereche până atunci era o nouă și strălucită dovadă despre puterea domnului Moldovei, despre frica pe care o coborâse el în inimile unor vecini care nu se coborau ușor la măsuri ca acestea.

Urmașul lui Ioan Albert fu cneazul Alexandru. Acestuia îi era, ca rege polon, tot așa de dragă Pocuția, „bucata de pământ” de care vorbește cu atâta dragoste Ștefan, ca și fratelui său. Cu tot amestecul de mijlocire al ungarilor, cari trimisese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ștefan înaintea unui război, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cât mai trăi moldoveanul.

Precum făcuse și la alegerea sa în Litvania, noul crai leșesc trimese la Ștefan un sol de cinste ca să-i vestească suirea sa în scaunul părintesc. Ștefan făcu daruri omului regal și-l întovărăși la întoarcere cu un boier al său, care cerea și voia de trecere pentru diacul Șandru, ce mergea la muscali, la cuscrul Ivan.

Regele nu îngădui pe Șandru să se ducă la Moscova. Prin alți trimeși ai săi, Nicolae de Camenița, castelanul de Sandomir și căpitanul Cracoviei, el făcu aspre muștrări unui om care nu era deprins să le asculte și obișnuia a răspunde altfel decât prin solii la dânsule. După cuvintele regelui, Ștefan ar fi întrebuițat timpul de nesiguranță ce se strecurase între moartea lui Ioan Albert (17 iunie) și alegerea, sosirea și încoronarea, abia târziu, la 12 decembrie 1501, a lui Alexandru, pentru a face la hotare prădăciuni vrednice de un dușman și de un păgân. I se mai spuse că el, domnul, ține drept în mâinile sale Pocuția, atunci când pământul adevărat al Moldovei se oprește la Colacin; că el nu-și îndeplinește îndatoririle luate, atunci când de hatârul lui s-a tăiat fără vinovăție capul lui Ilie-vodă, că el ar cere în zădar să i se dea pribegii Ivașco și Ioan, care nu fac rău nimănui și sunt pașnici locuitori ai regatului. Mai

departe, se făcu plângerea că el momeste la dansul oameni de pe pământurile craiului, că nu cere de la negustori numai vămile cuvenite, și mai ales că nu se gândește la bătrânețea lui înaintată și la folosul ce ar avea fiul său, Bogdan, începându-și, mâine-poimâine, domnia ca un prieten al polonilor, care au fost totdeauna ocrotitorii siguri și de folos ai Moldovei.

Nu știm ce va fi răspuns Ștefan la aceste tânguiri aprige, în unele lucruri el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuția nici nu voi să audă. El se arată însă gata să se judece, așa cum se judecau în Moldova oamenii pentru câte o moșie: să-și „puie zi” amândouă părțile înaintea cuiva pe care Ștefan îl privea ca mai mare decât dansul și decât Alexandru, înaintea craiului unguresc Vladislav: atunci să-și arate fiecare „cărțile”, documentele ce are, și oamenii lui Vladislav, în numele stăpânului lor, vor face judecata dreaptă și vor întări pentru totdeauna „bucata de pământ” aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alese sorocul de 29 septembrie, ziua Sfântului Mihai la catolici. Apoi trimise știre la Buda despre cele întâmplate, cerând ca mijlocitorii să vie la timp, de la craiul care râvnise și el moștenirea lui Ioan Albert și cu care Moldova urma să fie în legăturile cele mai strânse.

Una din părți lipsi la judecată, aceea care se aștepta să piardă. Ștefan privi pe leși, după datina pârilor pentru pământ în Moldova, ca „rămași de judecată”. Va să zică, Pocuția îi era întărită lui. Ei se hotărî să o ia cu adevărat în stăpânire, să-și așeze căpitanii în cetăți, să puie pietre cu bourul moldovenesc, „hotare neclătite”, de-a lungul hotarelor și să strângă veniturile. Căci până atunci el lucruse cu sfială în această țară nouă a sa, făcându-se că „o lasă pustie”, până ce se va hotărî într-un chip statornic asupra drepturilor fiecăruia.

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. Demult încă țarul Ivan pândea ținuturile mărginașe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpânirile sale. El era un domn drept-credincios, ortodox, și mulți dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulți dintre locuitorii acestei țări, erau și ei de această lege, și simțeau aceasta cu atât mai tare cu cât Alexandru prinsese a prigoni pentru ortodoxie, căutând să câștige țara sa pentru scaunul din Roma. Nici soția lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, uneori amenințătoare, ale regelui, care, între atâtea greutăți de pe lumea aceasta, mai găsea vreme pentru a urmări mântuirea sufletului supușilor și familiei sale pe lumea cealaltă. Ivan se umplu de mânie când auzi ce-i suferă fata la curtea ginerelui catolic. Ciocniri începură să se întâmple la hotare, vestind un război crâncen.

Ștefan ținea întâi cu Ivan, care era de legea sa și care ridicase încă din 1498 pe Dimitrie, fiul fiului său și al Elenei din Moldova, la rangul de moștenitor al său. Soliile curgeau și acum neconținut de la Suceava la Moscova

și de la Moscova la Suceava. În 1498-1499, țarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen și Balița, ca să se încheie pacea, care ținea de atunci între cusrul și ginerele său. Când dușmănia între ruși și litvani începu să se cunoască, și Ivan și Alexandru, unul în puterea înrudirii, celălalt în puterea legăturii din 1499, cerură ajutorul puternic al moldoveanului, Ștefan încercă, la rândul său, să împace pe cei doi prieteni cari nu se înțelegeau; diacul Șandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader, feciorul Isaii, la Moscova. I se răspunse aici că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soția lui, Elena, și pe atâția alții să creadă și să se închine așa cum au apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise.

Mulți vor fi crezut că Ștefan se va da de partea lui Ivan, care începu peste puțin războiul, încă pe timpul verii. Cumintelui domn i se va fi părut însă că toate aceste lucruri se petrec prea departe și că nu-l privesc de-a dreptul pe dânsul. Pe urmă, dacă interesul său cerea să se unească mai bine cu muscalii, se întâmpla la curtea lui Ioan un om pornit și sălbatic, ceva care împiedică pentru totdeauna orice prietenie din inimă. Țarul avea o soție tânără, Sofia, din neamul împărătesc al Paleologilor din Constantinopol, și din această a doua căsătorie i se născuse un fiu, Vasile, pe care firește că mamă-sa dorea să-l vadă țar în locul lui Dimitrie, fiul fiului vitreg și al moldovencii. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soțul ei să-i ierte greșala de răzvrătire și planuri viclene de care se făcuse vinovată. Peste trei ani, tocmai în 1502, în luna lui april, mânia lui Ivan căzu deodată asupra surorii și nepotului, care pierdură în acea zi nenorocită, și pentru totdeauna, și iubirea țarului, și libertatea, și viitorul de stăpânire pe care-l visaseră până atunci. Ei fură zdrobiți de această cădere neașteptată, și muriră înainte de vreme: mama în 1505, iar fiul în 1509, câțiva ani abia după moartea părintelui și bunicului din Suceava, a cărui inimă sângerase de durerea copiilor pe cari nu-i putuse apăra, nici ajuta.

Într-o nouă solie, de prin mai-iunie 1502, a diacului Bohusz, Alexandru arăta lui Ștefan, ca să-l întorcă spre dânsul, ce cinste se face la Moscova Elenei și lui Dimitrie, și-i ceru cu stăruință ajutorul împotriva muscalilor, fără să mai pomenească acum de acea Pocuție, începătoare de vrajbă. Dar Ștefan nu era omul care să-și încurce țara în lungi și grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s-ar fi adus lui ca om. Pe de o parte, el îndemna încă o dată la pace pe Alexandru, iar pe de alta, prin același diac Constantin, el aminti țarului datoria cea mare către creștinătate, care e mai sfântă decât aceea către legea pravoslavnică. Pe atunci, după luarea de către turci a cetăților venețiene din Moreea, Apusul se îndemna iarăși pentru lupta de răscumpărare, și în Răsărit se primeau scrisori lungi, cu fâgăduieli de toată frumusețea, de la venețieni, de la papa și de la împăratul din Germania. Ungurii bătuseră pe turci în Bosnia, și în același an, la 12 mai 1501, se vestea în adunarea din Pesta începerea

războiului sfânt cu învinșii. În primăvara lui 1502, noii apărători ai graniței de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul craiului Matiaș, căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, și urmașul lui Birtoc Drágffy în voievodatul Ardealului, Petru de Pösing, luau Vidinul – o mare biruință, care avu un răsunet pretutindeni – apoi Cladova, în fața Severinului, care și aceasta se afla pe atunci în mâna ungarilor, și flăcările aprinse de călăreții lor se prelinseră pe zidurile Nicopolei: vechile cuiburi de pradă turcești plătiră astfel paguba pe care o făcuseră; atunci când din ele stăpâneau, amenințau și prădau frații Mihalogli și Bali-beg, fiul lui Malcoci, duși aiurea sau trecuți din această lume.

Ștefan scrisese astfel lui Ivan, care-și strângea toate puterile asupra Litvaniei, că „toți craii, și toți domnii creștini, și toate țările francești ale Apusului se unesc și se găsesc a sta împotriva păgânului, și ar fi bine ca și tu, în loc să te cerți cu creștinii, să te ridici cu dânșii asupra păgânimii”.

Cuvintele acestea nu fură ascultate, în cursul verii, muscalii loviră Smolenscul. Toate puterile Poloniei erau strânse la această graniță, și regele însuși plecase în Litvania, din mai încă lăsând regatul în seama fratelui său, cardinalul Frederic, un om slab de suflet și bolnav, care avea numai câteva luni de trăit. Abia se încleștase războiul cu Ivan, și vechiul prieten al acestuia, hanul din Crâm, Mengli-Chirai, care nimicise cu totul puterile hanului de la Volga, prietenul lui Alexandru, Seid-Ahmed silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea-Albă, apoi în Chiev, se aruncă asupra Poloniei. Într-un singur avânt, Mengli-Ghirai pătrunse în septembrie până la Sandomir, fără să întâmpine un singur dușman, și se întoarse înapoi târând după dânsul la 40.000 de robi.

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteau numai dușmani, și mijloacele pentru a-i respinge, pentru a-i împiedica de a năvăli și păgubi lipseau cu totul. Frica de Ștefan nu era cea mai slabă în sufletul acestor bieți oameni îngroziți. După muscal, după tatar, ei așteptau acum pe strașnicul moldovean, ca să desăvârșească pieirea țării lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îi incredințase că rutenii, de limbă rusească și de lege ortodoxă, nu sunt bucuroși de stăpânirea polonă și catolică. Ei vedeau numai trădători între aceștia, și bănuieli de același fel cădeau și asupra unor dregători de margine, despre cari se zvoneau lucruri rele. Se credea astfel, în septembrie 1502, că Ștefan are înțelegeri la Camenița și până la Lemberg, care și-ar deschide bucuros porțile înaintea lui, și se luau ce măsuri se puteau lua, împiedicându-se, între altele, negustorii moldoveni de a veni în număr prea mare.

În sfârșit, lucrul de care se temuseră se întâmpla. În octombrie moldovenii se revărsară asupra Pocuției. Dintru întâi se auzi că Ștefan a întetit numai niște „dușmani” – erau acum așa de mulți, încât nu li se mai dădea de capăt și de nume! – asupra regatului. Se vesti pe urmă că Ștefan însuși, cu turci și ruși, adecă ruteni, vrea să puie mâna pe Haliciu, pe Buczacz, prădat de dânsul în

1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec și pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Camenița cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înapoi, lăsând grija muscalilor din Litvania, căci altfel el va pierde Podolia toată, malul celălalt al Nistrului, care se va preface și el în pământ moldovenesc.

Dar aceste știri nu erau adevărate. Ștefan nu era, nici în tinerețea sa, dintre acei care fac cuceriri ca să le dea apoi îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe zboruri nebune asupra pământurilor străine? Nu, el venise numai să-și ia toată țara sa, a Pocuției: el așeză aici ca staroste pe clucerul Hrincoș și ca vameș pe Chiracola, poate, vistierul de odinioară. Granița o însemnă, cum știa el că-i scrie în zapise, mai jos de Haliciu, la o milă și jumătate depărtare. Vămile i se plătiră lui de-acum înainte. Țăranii de aici, români și ruși, fură poftiți, după obiceiul din Moldova, să-i vie în tabără la Colomeia, unde stătea orânduind, fiecare cu calul și armele sale; și îndată el avu numai din această cucerire a sa 3.000 de ostași. La 2 novembre 1502 sosi la Lemberg trimisul domnesc Ilie Steclea, ca să poftască pe negustori a-i veni iarăși în țară, în cea nouă, ca și în cea veche, fără nici o teamă și fără nici o grijă, căci „el nu vrea să aibă război cu craiul, ci și-a luat numai țara bunicului său, care i se smulsese mai demult cu puterea”.

Însă, iarăși, el era gata să se judece, dacă, precum se zicea în Moldova, Alexandru n-ar fi fost mulțumit cu „legea” dintâi, ci ar fi cerut „lege peste lege”, care trebuia să se deie oricând, după datină. Iarăși el trimise un sol la regele Vladislav, ca să-i arate că „și-a pus oamenii în acea țară”, în „bucata de pământ” de sub Haliciu. De la unguri, care nu ținură de rău pe prietenul lor, mai bun și mai folositor decât polonii, sosi iarăși un judecător, anume Marcu Fârtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ștefan cu dânsul fu acela de 2 novembre 1503, când trebuiau să vie din Polonia, de la cardinal, care se plânsese amar lui Ștefan pentru călcarea păcii, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ștefan Telegdy, Francisc Balassa și Emeric Czobor. Însă iarăși trimesul polon nu sosi la vreme.

IV. MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

Ștefan era bolnav pe această vreme de boala pe care i-o dăduseră ostenele sale războinice, nopțile de iarnă nedormite, în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prieteni, goana peste câmpii în bătaia furtunilor și sub căderea ploilor de primăvară și de toamnă și a zăpezilor moi. Încă din februar 1501, veniseră la Veneția doi oameni de-ai lui, frânci, ca să cumpere niște stofă scumpă de aur și să tocmească un medic, căci medicii venețieni erau pe atunci vestiți în lumea întreagă. În august 1502 abia, ajunse la dânsul Matei din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, „voinic pentru vârsta sa” și în stare să mai călăuzească ostași, cum făcu peste câteva luni. Matei, care se îmbolnăvisese pe drum, boli într-una și muri în

Moldova, iar când Ștefan trimese după alt medic, în octombrie 1503, mânilor și picioarele-i erau înțepenite; solul său, întrebând asupra bolii, arăta că „numai mânilor și picioarele nu poate să le miște, dar, altfel, n-are nimic”. Ieronim de Cesena pleacă spre Moldova, unde mai venise pe rând, pentru ca să încerce mântuirea bolnavului, un medic din depărtatul oraș german Nürnberg, Ioan Klingensporn, un evreu de la hanul tatarilor și un bărbier unguresc din Buda.

[Notă: Bărbierul din Buda e cerut în decembrie 1503. Între anii 1500 și 1503 se întâmpină mai multe negocieri între unguri și moldoveni, din pricina prădăciunii făcute de cei din urmă celor dintâi la un bâlci din Cetatea-de-Baltă. Cum se vede dintr-o scrisoare din 15 septembrie 1501, sibienii țineau la dâșii pe un „filius ipsius Vaivodae Moldaviae”.]

În 1503 murise, de o boală urâtă, care nu era a unui viteaz, nici a unui preot, cardinalul Frederic. În toamnă, regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr-o pace foarte puțin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia și, în loc să stea la vorbă cu Ștefan, precum făgăduise la 17 octombrie, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale lunii. Aceasta luă măsuri pentru ca să smulgă îndărăt Pocuția, tocmind luptători pentru primăvara următoare.

Dar, cu toate laudele polonilor, nu se făcu nici o ispravă decât poate aceea, foarte ieftină, a prădăciunilor de hotare, care nu speriau pe nimeni. Un război cu Ștefan sub steagurile crăiești, un război mărturisit, nu se putea face acum și pentru aceea că amândoi Iagellonii, și cel din Ungaria și cel din Polonia, care trimise la turci pe vechiul cunoscător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu sultanul, întărind-o în vara anului 1503. Și apoi ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieșise așa de nenorocit unui viteaz ca Ioan Albert? Doar nu trecuse nici zece ani de la măcelul din Codrii Cozminului, și oasele morților înălbeau încă poienile Dumbrăvii-Roșii. La sfârșitul lui noiembrie 1503, soli ai lui Ștefan veneau la craiul polon; în decembrie oameni de-ai lui Alexandru se duceau la Vladislav în afacerea Pocuției. Se spune lămurit că pe atunci se așteptau și boieri din partea domnului Moldovei. În februarie 1504, un trimes unguresc venea spre Suceava, unde se zvonise de oarecare mișcări tătărești. Cât de puțin se gândea craiul la o luptă cu Ștefan dovedește și plecarea lui în 1504 ca să ia jurământul în Prusia. Cât trăi Ștefan, Pocuția, bucată de pământ, rămase țara moldovenească.

Mărețul patriarh își petrecu deci în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp ni-l înfățișează ca „un om foarte cuminte, pe care nu-l poți lăuda îndeajuns, foarte iubit de supușii săi, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept; e foarte ager și darnic și, dacă n-ar fi boala lui, pentru vârsta ce are, e încă puternic”. Lângă dânsul stătea în Suceava, gândindu-se cum să

asigure moștenirea fiului ei, doamna Maria, a cărei mamă se stinsese de curând, în 1500.

[Notă: La 11 mai, după Cronica bistrițeană.]

Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani: el era „orb”, fiindcă pierduse un ochi luptându-se; „era sfios ca o fată mare și om viteaz, cu purtări bune și având în jurul lui tot oameni ca dânsul”.

În boierime se schimbase puțin: la Hotin, după Mușat, erau Toader și Negrilă, Ieremia și Dragoș păzeau la Neamț, Ivenco și Alexa la Orhei, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedică pentru tătari, Ion Grumază la Cernăuți, și la Roman era Șandru. Tăutul trăia, și poate tot așa bătrânul Hrăman, bătrânul Șteful, foști pârcălabi amândoi, bătrânii Duma, fiul lui Vlaicu și văr al domnului, și Duma, zis Brudur. Dar Jurj era vornic în locul lui Boldur, care trecuse în rândul tovarășilor pe care Ștefan îi mai vedea numai în amintirile sale. Cozma Șerpe se adăugise la sftnicii din anul Cozminului. Grija Sucevei o avea tot Luca Arbure. Toți, spune un străin, un venețian, bun judecător de oameni, care i-a văzut, „viteji și harnici, nu să stea pe saltea, ci să lupte în tabără”. Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstora la Roman, iar în Rădăuți ținea cârja tot Ioanichie, cel dintâi episcop al acestui scaun, întemeiat de Ștefan.

Țara se întremase cu totul: an de an se înălțau falnicele lanuri, și mii de mii de oi și vite străbăteau pășunile grase ale Moldovei. Orașele fusese împodobite pe rând cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalt verde și galben, de maiștrii lui Ștefan, care totdeauna aveau de lucru undeva. În ele se întâlneau nemții, armenii din Lemberg, sașii din Ardeal, grecii și turcii cari veneau de la miazăzi, lăsând bogăție în urma lor.

Noul domn muntean – care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort – Radu, privea pe Ștefan ca pe un părinte. În Ardeal pârcălabii moldovenești stăteau în Ciceu și în Cetatea-de-Baltă, pe care domnul o căpătase pe la 1478. Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaș legăturile bune cu ungurii. Turcii din cetățile de la Dunărea-de-Jos se stâmpărase; Mengli-Ghirai, hanul Crâmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele „moldoveanului” era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și polonii înșiși, dușmanii bătrânețelor sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om, cum nu se găsește ușor un altul.

Căldurile verii deschiseră rana de la Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ștefan simți că moare, dar gândul său nu se întunecă și voința lui de fier nu suferi nici o slăbire. Ca și înainte, toți stăteau încă sub farmecul lui.

Auzise că boierii nu se înțeleg asupra urmașului său, că unii voiesc pe Bogdan, iar alții socot că ar fi mai drept să domnească Ștefan, fiul lui

Alexandru, nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce venea în locul fiului celui mai mare; înțețitori ar fi semănat vrajbă între cei dintâi și cești din urmă. Lui Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru cel Bun, frământarea sălbatecă și nelegiuită pe mormântul părintelui, bunicului adormit. El nu voia însă ca mormântul să-i fie stropit cu sângele său și-al neamului său, ca țara pe care o ridicase așa de sus să se prăvale iarăși în prăpastia păcatelor.

Boierii se zbăteau în lupta alegerii noului domn, când domnul cel vechi se ivi înaintea lor pe câmpul de adunare.

De pe patul de moarte, el stăpâni ca de pe scaunul său de poruncă. Înțețitorii își pierdură capetele în clipă. Împăcați prin frică și prin înduioșare, ceilalți aleseră pe Bogdan-voievod, și el fu înălțat în scaun sub ochii umezi ai părintelui său, care asigurase astfel și viitorul țării.

Peste două zile, la 2 iulie 1504, Ștefan murea, după ce domnise „47 de ani, două luni și trei săptămâni”, domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de țară și de neam din clipa întâia până în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, sub piatra de marmură ce-și pregătise și care se vede până astăzi.

Într-însul găsisse poporul românesc cea mai deplină și mai curată icoană a sufletului său: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruzime, strașnic în mânie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în grai, gospodar și iubitor al lucrurilor frumoase, fără nici o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr-însul de aiurea și de mai sus. Și cu cât se vede această icoană mai limpede, cu cât se înțelege mai desăvârșit și se iubește mai mult, cu atâta și viitorul se vestește mai bun, căci atunci neamul merge pe drumul strămoșului cuminte.

Cartea VI.

MOȘTENIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

Moștenitorii lui Ștefan risipiră una câte una scumpele pietre din coroana pe care-o adunase vrednicia vitează și înțeleaptă a părintelui, bunicului și străbunului lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși răpede de pe singura culme de glorie unde-o înălțase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dâșii, aceiași sau alții roși de păcate, ei uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dâșii toți, niciunul nu s-a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de biserici. Cei mici se zgribuliră în câte un colț din purpura uriașului voievod, ai căruia strănepoți fură până la o vreme sau cutezară a se zice până ceva mai târziu, când se îngropă pe ascuns, ca un trup sângerat de mânilor tâlharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune.

Sfiosul tânăr Bogdan, cu fața de voinic scrijelat de războaie, și cu sufletul „de copilă”, părăsi Pocuția, momit de gândul trufaș de a se încuscri cu craiul, de a așeza lângă dânsul în scaunul țării pe însăși sora regelui Poloniei, care era și sora lui Ioan Albert, învinsul din Codrii Cozminului, și nu se putea gândi cu dragoste nici la Moldova ucigătoare pentru neamul ei, nici la legea „grecească”, oropsită, din aceste meleaguri, nici la urâtul soț care voia să-i cumpere frumusețea prin înstrăinarea unei părți din stăpânirea părintească. Răspins, într-un chip care-l acoperea de batjocură și rușine, ca domn și ca om, el aprinse, pețind tot înainte, o strașnică făclie de nuntă în năvăliri de pradă și nimicire care aminteau anul de după lupta lui Ștefan cu polonii. Nici cu acestea el nu folosi nimic, și Bogdan-vodă trebui să se mângâie cu o căsătorie în țară, fără nici o altă strălucire decât a farmecului miresei, și cu o Moldovă din care el însuși desfăcuse Pocuția, întinsă principesei polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el își duse oștile la munteni, pe drumul Râmnicului, ca și tatăl său, care știa totdeauna de ce pornește cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugărului sârbesc, de foarte mare neam, care ajunsese mitropolit al Țării Românești, sub bisericosul Radu-vodă. Acesta putu să-și încheie zilele în liniște, și sângele frățesc, cheltuit sub Ștefan numai pentru înalte scopuri românești și creștine, nu se vărsă în deșert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu turcii, Bogdan înnoi vechile legături, asigurat ca și tatăl său că, pe credința lor, cinstit ținută, se poate răzima viitorul nostru, atât cât ni-l îngăduiau împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tânăr, lăsând ca urmaș al scaunului care fusese prea larg pentru dânsul, și de unde el zburase fără țintă către două hotare, pe un copil, căruia înțelesese să-i prezică viața dându-i numele de Ștefan. Uneori, dacă fiul e mai puțin vrednic, nepotul calcă pe urmele bunicului. Așa va fi fost, se putea crede, cu fiul lui Ștefan cel Mare și tatăl lui Ștefan cel Tânăr.

Acesta trăi întâi sub aripile părintești ale unui bătrân boier ce purta numele de Arbure, și pe care el îl răsplăti apoi tăindu-l și stingându-i și neamul prin uciderea, în același ceas, a celor doi copii ce avea. Țara întreagă se mișcă de durere și de mânie la această veste, și pentru cea dintâia oară după anul de întemeiere din 1457 un domn al Moldovei avu în față un steag al țării îndreptat împotriva lui.

El învinse, și atâția sfetnici ai părintelui său, ai bunicului chiar, își pierdură capetele, ca și Arbure, pe care voiseră să-l răzbune într-o zi fără noroc, sau se împrăștiară prin străinătatea care nu mai primise de mult pribegi nemulțumiți din Moldova. Ștefan domni singur de-acum înainte, fără să-și poată găsi o țintă pentru netăgăduita vitejie și hărnicie ce moștenise, fără să

poată descoperi un drum pentru avântul pornit al tineretelor sale. Lovi odată pe niște turci care se întorceau din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbușească, acoperind și vecinătatea sub dărâmăturile ei, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman cel Mare, sultanul Răsăritului păgân și creștin, înecă în baltă, cu tânărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al lui Matiaș Corvinul. Ca și tatăl său, el făcu războaie pentru nuntă, și ca și dânsul el trecu hotarul Milcovului pentru o biată gâlceavă fără însemnătate, încercând să zguduie puterea nouă a viteazului Radu-vodă de la Afumați, fiu al Radului din 1507, numai pentru a-i putea lua nevasta, pe care o voia mai bucuros decât pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna și-ar fi răzbunat otrăvindu-l, și astfel pieri, fără să fi ajuns la vârsta bărbăției, Ștefăniță copilul, cel dintâi domn al Moldovei care după 1504 purtase numele glorios de Ștefan-vodă.

Boierii înțeleși cu otrăvitoarea chemară un stăpânitor dintre pribegi, căci fratele mai mic al lui Ștefăniță, Petru, murise cu câteva luni înainte de acesta. Și pe pribeg îl chema tot Petru; mamă-sa era o târgoveață din Hârlău, în casa căreia poposise uneori ca oaspete iubit Ștefan cel Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaștere ce-l îndreptăteau să râvnească domnia. Până atunci i se zisese Rareș, după numele soțului mamei sale, dar erau destui care să știe ce scump e sângele său pentru ca el să vadă nevoia de a-și cruța viața fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum, ca să stea unde stătuse părintele său.

Petru-vodă Rareș semăna cu Ștefan la gând și faptă: gândul îi era înalt și cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însușiri, pe lângă care nu se întâlnea însă și aceea, și mai neobișnuită, care dă, mai ales, între oameni izbânda neconținută și roditoare, bătrânețile senine și recunoștința urmașilor: anume măsura, judecata dreaptă și cumpănită. De aceea, viața lui Petru, domnia lui de vreo douăzeci de ani – timp în care pot încăpea multe fapte mari! – n-au fost o tragedie zguduitoare și măreață care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbugium de ficare zi, plin de groază și duioșie, și mântuit prin umilința unor lanțuri care împiedică mâinile și strivesc inima.

El s-a amestecat întâi în Ardeal, unde se luptau doi puternici pentru coroana Ungariei, culeasă pătată din mocirla roșie a înfrângerii de la Mohács. Ar fi putut să lege de dânsul, ca Ștefan cel Mare, pe secuii deprinși să asculte de porunci venite din Moldova, ar fi putut să câștige pe românii din Ardeal, coborâți de stăpânitorii străini ai țării în rândul dobitoacelor de muncă, povară și petrecere, pe acei români ardeleni pentru care Ștefan întemeiase Episcopia Vadului în unghiul despre Baia al ținutului. Lui i se păru că e mai folositor să puie mâna pe bogata și terea cetate de hotar a Bistriței, care se înflora de mândrie săsească sub stăpânirea moldovenilor, și scăpă la cel dintâi prilej, blăstămând zilele nenorocite ale robiei. În zădar zdrobi vrednicul fiu al marelui tată pe sașii regelui Ferdinand în lupta de lângă Feldioara, ale cărei ziduri

amintesc și astăzi această ispravă străbună, în zădar împresură Brașovul, în zădar străbătu el, prădând și amenințând, Ardealul. Lipsa din aceste fapte îndrăznețe, zgomotoase și scânteietoare socoteala cea bună, rostul cuminte, „minte moldoveanului cea de pe urmă”. Stăpânirea lui în colțul ardelean vecin cu pasurile prin care trecuseră întemeietorii țării sale se risipi în fum peste câțeva vreme, și însuși trăi îndeajuns pentru ca să-i vadă sfârșirea.

De la poloni Rareș avea să ceară Pocuția. El urmă față de dânșii purtarea lui Ștefan. Ceru dreptate, judecată și, în așteptarea ei, luă în stăpânire cu arma ținutul pentru care era cearta. Și el prin hotărârea lui răpede aruncă pe vecinii de la răsărit și miazănoapte în nedumerire și încurcătură, față de mijloacele ce trebuiau întrebuințate. Petru-vodă făcu însă marea greșală de a înainta prea mult pe pământ străin, de a merge pe drumuri deschise, de a primi o luptă învățată, în câmpia netedă, cu pedestri împotriva pedestrilor, cu călărime împotriva călărilor, cu tunuri împotriva tunurilor. El fu bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuția, pierdu cinstea și încrederea boierilor, dar nu lăsă nici după aceasta, îndărătnic cum n-a mai fost altul, nădejdea stăpânirii în Pocuția.

Pentru ca să se încerce și mai departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranță despre turci. Aceștia însă erau obosiți de plângerile ce veneau neconținut la Poartă pentru purtările moldoveanului, și, văzându-l așa de neastâmpărat, așa de harnic în căutarea dușmanilor, ei se temeau să nu se întoarcă într-o bună zi și asupra lor, urmând și întru aceasta faptele părintelui său. Marele sultan Soliman, cuceritorul Ungariei, veni în 1538 ca să cucerească și Moldova.

I-ar fi stat bine fiului lui Ștefan cel Mare să lase neamului românesc măcar amintirea unui al doilea Războieni, pentru ca să se mândrească pe urmă. Ca să se poată bucura însă de cinstea învinsului fără fugă și închinare, i-ar fi trebuit lui Petru iubirea boierilor, care să moară în numele său, precum părinții lor muriseră în numele iubit al lui Ștefan cel Mare. Dar el n-avea această iubire, și boierimea îl părăsi, primind la Suceava cu pace și cu umilință pe împăratul din Țarigrad, care li dădu ca oblăduitor pe un Ștefan-vodă de batjocură.

Lumea-l știa că e fiul rămas la Constantinopol și crescut în obiceiurile de acolo, până într-atâta încât era bănuț că-și schimbă și legea, al lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. El însă, un slăbănog și un nerușinat, socoti că-și înalță nemernicia numindu-se în hrisoavele sale fiu al marelui domn. Aceiași boieri care-și plecaseră frunțile de trădători înaintea lui Soliman cerură lui „Ștefan-vodă, fiul lui Ștefan”, să dea înapoi Moldovei pământurile hrăpite de turci la suirea lui în scaun: toată țara dintre Prut și Nistru, în apropierea Dunării-de-Jos, și, în sus, până la Tighina, din care turcii făcură marea lor cetate a Benderului. Bietul om nu putu săvârși această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ștefan-vodă, și el fu măcelărit în odăile sale domnești. Deci,

după Ștefan cel Mare, mort la Suceava în glorie, în ascultare și iubire, veniseră pe rând Ștefan cel Tânăr, care pierise de otravă, și Ștefan Lăcustă (numit așa după încă un bici dumnezeiesc din zilele sale), care pierise de sabie. Cel dintâi fusese dus din Hotin la Putna, unde mormântul său se ridică lângă al bunicului; acestălalt Ștefan, nepot de fiu și el al aceluiași bunic, fu îngropat în pripă într-un loc ascuns, a cărui amintire se pierdu. Abia trecuse 30 de ani de la moartea apărătorului Moldovei.

Ucigașii bietului Lăcustă făcură domn pentru toate placurile și poftele lor pe boierinașul Cornea, care-și aduse aminte deodată că e fiul lui Bogdan Orbul, și se numi în hrisoave și legături cu străinătatea cu numele lui Alexandru cel Bun.

Pentru câteva luni însă, capul său ușuratic, care se încununase pentru o moarte înainte de vreme, cădea din porunca lui Rareș, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană și căpătase din nou, ca o desprețuită pomană turcească, cerșită de dânsul în genunchi, cu cenușa pocăitului pe creștet, domnia moldovenească, pe care o dobândise întâi din partea țării, în numele sfânt al părintelui său, Ștefan cel Mare.

Era cel dintâi domn al Moldovei venit de la turci, cu oaste turcească, împotriva boierilor și fără știrea țăranilor. Desigur cea mai mare înjosire petrecută după moartea învingătorului păgânilor. Domnia lui de a doua ținu numai opt ani. Petru nu mai era el însuși, vânătorul neobosit de cuceriri la toate hotarele, ci o unealtă supusă a sultanului. Sufletul său mândru pierise în ziua când el trebuise să ia drumul Ardealului, ca fugar, rătăcind zile de spaimă și nopți nedormite prin pădurile muntelui.

Sabia sa nu se mai înalță niciodată pentru el și pentru țara și neamul său.

Avuse mai mulți fii, dintre care doi ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ca și orbul fiu al lui Alexandru cel Bun. El crescuse mai mult la Constantinopol, unde tatăl său fusese silit a-l trimite ca zălog. Se întoarse mai turc decât Ștefan Lăcustă, și peste câțiva ani el se coborî din scaunul Moldovei pentru a pune pe capul său nebun – rușinea rușinilor pentru el și seminția sa! – cealmaua lepădaților de lege. Cu mai puțin de 50 de ani în urmă, Moldova o stăpânea Ștefan cel Mare, apărătorul credinței.

Pe fratele mai mic și urmașul lui Ilie îl chema Ștefan, după numele străbunului. Acest nou Ștefan-vodă era un stricat, care-și făcea răs de casele boierilor săi: ei îl uciseră, prăbușind, asupra-i cortul în care se găsea la Țuțora, în câmp, din jos de Iași, într-o zi caldă de septembrie. După Ștefan otrăvitul, după Ștefan înjunghiatul venea acest al treilea Ștefan, strivitul. Și de departe lumina asupra acestor priveliști de ticăloșie și nelegiuire, cu raze ca niște lacrimi, chipul de sfânt al lui Ștefan cel Mare.

Elena, fată de despot sârbesc, văduva lui Petru Rareș, își logodi în grabă fata cea mai mică, Ruxandra, după boierinașul Joldea, care va fi simțit și el că sângele lui e acum al lui Ștefan cel Mare, și nu al unui părinte de rând. Peste câteva zile îl gonia într-o mănăstire, însemnându-l la nas – pe acest Ioan-vodă – un fiu din flori al lui Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpușna, peste Prut.

Lăpușneanul își zise Alexandru-vodă, după Alexandru cel Bun, iar pe fiul său cu Ruxandra, smulsă de la bărbatul ei călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptă cu un vântură-țară grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătându-și joc de toate drepturile și de toate datinile, pe care nu le putea înțelege, să ia Moldova, unde fu al doilea Ioan-vodă. Pieirea străinului de neamul domnesc, de neamul românesc și de lege veni de la boieri, care se deprinsese a ucide domnii, pe cei legiuți, ca și pe ceilalți. Tomșa hatmanul se făcu el stăpânitor în locul grecului de lege protestantă, nemțească, și i se păru că numele lui Ștefan-vodă s-ar potrivi pentru dânsul. Dar turcii ce veneau cu Alexandru îl goniră în Polonia, unde totuși el prădase. Aici i se tăie capul în închisoare. Al patrilea Ștefan-vodă, cel descăpățânat.

Alexandru-vodă se scaldă în sânge, orbi ca o pedeapsă a lui Dumnezeu și peri în durerea lui și în blestemele altora: se zice că doamna lui l-ar fi otrăvit, precum otrăvise pe bărbatul ei doamna lui Ștefăniță.

Bogdan-vodă, urmașul, se dădu petrecerilor, peți în Polonia cu zgomot și ceartă, fu rănit și oprit în prinsoare acolo.

Atunci turcii dădură Moldova, fără să întrebe pe nimeni, cuiva care nici nu domnise niciodată, lui Ioan, giuvaergiul din Constantinopol, fecior de armeană din țară. El își zise fiu al lui Ștefăniță, și a lăsat amintirea unor lupte cu aceiași turci, așa cum nu se mai pomenise de mult în istoria țării. Ajutat de cazaci, el prădă Bugeacul și Țara Românească. Muri ca un viteaz, vânzându-și scump viața. Oasele sale, sfărâmate de goana cămilelor, de care-i fusese legate mâinile și picioarele, rămaseră pe câmpul măcelului celei din urmă din oștirile sale, iar capul său crunt se bătu pe poarta curții domnești a Bucureștilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în țara de unde un sultan ca Mohamed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ștefan cel Mare, nici măcar beglerbegului Rumeliei. Și, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s-a închinat jertfa de vieți, nu trebuie să se uite că turcii nu avuse înaintea lor pe un apărător al țării, neamului și legii, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un domn dorit de stăpânire îndelungată, care-și apăra cuca împotriva acelor ce i-o dăduseră și voiau acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din sângele boierilor, fusese mazilit, bătut și spârcuit pentru a se face un loc de domnie lui Petru-vodă, fost domn al Țării Românești. Și acesta era un trimes de-a dreptul

din Țarigradul împăratului. Dar ceea ce era și mai înjositor, ceea ce însenina încă o treaptă de umilință pe care o cobora țara, era faptul că Petru nu se putea numi fiul unui domn moldovenesc, cum fusese sau stăruise că sunt câți veniseră înainte de dânsul în vechea Suceavă sau în capitala cea nouă a Iașilor. Numai mamă-sa, Chiajna, soția lui Mircea-vodă Ciobanul, domn muntean, fusese din neamul lui Ștefan cel Mare, și Petru, căruia i s-a zis Șchiopul, om beteag și bun, purta numele lui Petru Rareș, tatăl Chiajnei. Dar, după judecata acelor vremuri, țara primea pe acest nou Petru-vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alți străini într-un loc ce nu i se cuvenea după dreptul cel vechi. Și de aceea, în domnia lui dintâi veniră necurmat de la cazacii Niprului, amestec de luptători strănși din lumea largă, tot flăcăi frumoși care ziceau că sunt Ioan-vodă, dreptul moștenitor, care n-ar fi pierit pe sângeșul câmp al ultimei sale înfrângerii; ba odată veni și un „Alexandru-vodă”, fratele lui Ioan, pe când se mai ațineau de peste hotar fii de-ai lui Lăcustă și de-ai lui Alexandru Lăpușneanu, alți „drepti moștenitori”.

După câțiva ani, iarăși turcii singuri, și fără să întrebe țara, trimeseră un domn nou al Moldovei, pe un fiu al lui Rareș cu o săsoaică din Brașov, care câștigase pe vremea împresurării acestei cetăți de către moldovenii inima, lacomă și de altfel de cuceriri a lui Petru-vodă. El se numi și ca domn cu numele său din copilărie de Iancu: un ciudat Iancu-vodă, cum încă n-a mai fost vreodată în Moldova. La rândul lui, el fu schimbat în folosul lui Petru, căruia i se ceru îndată un bir mai mare și decât acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea lui Ștefan cel Mare; sârmanul creștin era milos pentru suferințele săracilor, așa încât fugi la nemți, sătul de atâta cinste, și muri la dânsii, de dorul țării.

Avuse un fiu Vlad, numit ca la munteni, dar pe al doilea copil al său, un copil de dragoste târzie și neiertată, cu o roabă, îl numi Ștefan, binecuvântându-l astfel pentru un mare viitor domnesc. Copilul întovărăși pe tatăl său în pribegie: o minune de băiețaș, cu ochii mari albaștri, gura mică și lungile plete de aur. El muri la 18 ani, într-o rece zi de primăvară din Alpi, de oftică și de podagră, într-o țară și într-o lege care nu erau ale lui. După Ștefanii pieriți de morți strașnice, un Ștefan de suferințe blânde, cosit de o moarte zâmbitoare înainte de vârsta bărbăției. Era al cincelea după Ștefan cel Mare și domnise și el câțiva ani, întărit de turci pe lângă tatăl său bătrânul.

Noul domn, la sfârșitul veacului, fu Aron, copil nerecunoscut al lui Alexandru Lăpușneanu, căruia îi semăna, fiind rău și lacom. Acest Aron-vodă, se făcu, de groaza cererilor turcești, tovarășul de luptă al lui Mihai Viteazul, mântuitorul prin sabie, răsărit în Țara Românească. Dar nici așa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, și aceștia ajutară pe hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă domn. Răzvan se gândi că e cu adevărat

fiul lui Petru Șchiopul, care și-ar fi încălzit inima de slăbănog la ochii de foc ai țigancei ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El își zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatârnamarea de păgân și ajutorul creștinătății, Ștefan-vodă. Peste câteva luni polonii îl goniră, puind – pentru întâiași dată, ceea ce însemna o nouă înjosire – un domn al lor, care nu era, nici după tată, nici după mamă, coborător al vreunui voievod din Moldova sau din cealaltă țară cu stăpânire românească, pe boierul Movilă: Ieremia-vodă. Răzvan cercă să-și capete înapoi scaunul, dar fu învins și căzu în mâinile unui dușman care nu era plecat să-l ierte. Al șaselea Ștefan-vodă pieri zvârcolindu-se în vârful țepii.

Neamul Moveștilor, închinat și turcilor și polonilor, plătind bir și plocoane în două părți, închinându-se umil la doi dumnezei, neam turcit și leșit, dădu pe Ieremia-vodă, pe Simion, pe Constantin, pe Mihăilaș și Alexandru, pe Moise și pe Miron Barnovschi Movilă. Odată turcii aduseră pe un nou stăpânitor, care se făcea fiu al unui Ștefan-vodă Tomșa și-și zicea și el Ștefan. Acest al șaptelea Ștefan-vodă era un bătrân viteaz, crud și temut. El domni de două ori, fu mazilit pentru totdeauna și muri la Constantinopol.

Pe rând se strecurară în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotului de văr al lui Petru Șchiopul, Alexandru, fiul lui Iliăș și nepotul de fiu al lui Lăpușneanu Bătrânul, și, pe lângă acești „moștenitori legiuitori”, un croat catolic, care slujise pe turci la pacea cu germanii: Gașpar-vodă Gratiani. Pentru întâia oară după Despot, întărit de turci după ce se așezase prin arme însă, Moldova primea de domn pe cineva care n-avea nici legea, nici neamul locuitorilor ei. Ca și Ioan-vodă, el se ridică asupra turcilor, sprijinit de poloni, fu învins și doi boieri îl uciseră în fugă.

Un străin, un grec, cel dintâi grec în scaunul țării, grec după tată și după mamă, deși botezat cu un nume românesc, fu Lupul, care-și zise ca domn Vasile-vodă. El domni mult și cu strălucire, purtând și războaie, pentru lăcomia sa – căci voia încă un scaun domnesc – cu muntenii. În trufia lui, el visă că și urmașii săi din neam în neam stăpânesc în Suceava și Iași. Astfel, el boteză pe fiul său din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă cercheză, ruda hanului, Ștefan. Ștefăniță și ajunse domn. Boala lăngorii, de care murise Ștefan al lui Petru-vodă, stinse și pe Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, pe acest tinerel Ștefan-vodă al optulea.

După el și înainte de dânsul veni ră boieri de țară, ca Istrati-vodă Dabija, un bun bătrân bețiv, ca vodă Petriceicu, care se chema Ștefan poate după numele lui Ștefan Lupu, un om vioi, războinic, iubitor de creștini – al noulea Ștefan-vodă, care pieri în pribegie fără nădejde, la poloni. Apoi Cantemir-vodă bătrânul, un ostaș cumpănit în hotărârile sale, și fiii lui, Antioh și Dumitru, care chemă pe ruși în 1711 împotriva turcilor și fugi o dată cu dânșii, fără să mai vadă Moldova, căreia îi făcu cea mai mare cinste cu scrierile sale; Mihai

Racoviță, care dădu celui de al doilea fiu al său numele mare de Ștefan: Ștefan Racoviță nu ajunsese a domni în Moldova și muri, încă tânăr, de beție, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca domn muntean.

Între ei se vede o clipă Iliăș, fiul lui Alexandru Iliăș și ultimul coborâtor al lui Ștefan cel Mare. Trăit între greci, dintre care a fost desigur și mama și bunica sa, el abia știa românește și a murit bătrân, sărac, uitat, între grecii din Constantinopol.

Grecii aceștia, oameni siguri pentru turci, ajung a stăpâni moștenirea lui Ștefan cel Mare. Mavrocordăteștii, care se coborau dintr-o fată a lui Alexandru Iliăș, Casandra, mama Sultanei, soția lui Alexandru Mavrocordat, tălmăciul Porții; Ghiculeștii, al căror bunic, Grigorașcu, ținuse pe Maria Sturdza. Și unul și altul din aceste neamuri aveau o obârșie românească în parte. Callimachii, care începură a domni pe la 1750, erau coborâtorii orheianului Calmășul și ai unei câmpulungence.

Numai pe urmă, după 1774, veniră greci curați, printre vlăstarele nouă din cele trei neamuri înrudite cu poporul românesc sau pornind de-a dreptul din el. E vremea când se înalță asupra noastră familiile Ipsilanti, Moruzi, Șuțu, Caragea, Hangerli. Vremi grele, în care toată povara împărăției turcești slăbite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce mai lacome, apasă pe umerii țaranului român. Țara fu ruptă în bucăți, ca trupul lui Ion-vodă...

De la 1822 avurăm iarăși domni de țară, care se păstrară până la Unirea Principatelor în 1859, când din Moldova și Țara Românească, două țări din românie, se făcu România.

La 1877, patru sute de ani după luptele de la Podul-Înalt și Războieni, românii, sub principele Carol, smulseră neatârnată lor, într-o nouă luptă biruitoare cu turcii. În 1875, se pomenea un veac de la înstrăinarea Bucovinei, și românimea venită din toate unghiurile locuite de dânsa îngenunchease în 1871, cu toată cuviința tristă a celui ce se închină strămoșilor pe pământ străin, înaintea mormântului lui Ștefan cel Mare, la împlinirea de patru sute de ani de la clădirea Putnei.

În 1881 se proclama regatul românesc. O conștiință nouă străbătea întreg poporul nostru, și de atunci ea se întărește neconținut. Și această conștiință, uimită de focul orbitor al lui Mihai Viteazul, cere sfaturi de întemeiere înțeleaptă de la celălalt străbun, de la Ștefan cel Mare.

Cartea VII.

AMINTIREA LUI ȘTEFAN CEL MARE.

I. ȘTEFAN CEL MARE LA CRONICARI.

Cărturarii n-au știut să vorbească după cuviință despre faptele lui Ștefan, căruia-i datorau însă puțința de a scrie în țara lor și pe limba lor. În puținul pe care l-au scris ei, cronicarii ce înseamnă anii domnilor, scriitori bisericești, și,

târziu de tot, cântăreți, se află foarte puțin despre marele voievod. Sufletele rătăceau aproape de pământ în vremuri de întuneric și de neîncredere, în vremuri nerecunoscătoare și obosite, și scrisul nostru nu se putea ridica până la înălțimea lui.

Când, pe vremea lui Vasile Lupu, vornicul Grigore Ureche prefăcu în românește spusa săracă a vechilor letopisețe slavonești, el se pricepu numai să înnădească pe lângă dânsa unele din veștile ce se cuprindeau în povestirile bogate și amănunțite ale trecutului altor neamuri. Despre locurile unde s-au fost dat luptele, despre cetățile de scaun, despre bisericile înălțate din porunca lui Ștefan aproape în fiecare oraș al Moldovei, el nu poate să spuie nimic. Ce pune el în scris nu-l încălzește decât foarte rar și foarte slab, și cugetările lui sunt mai mult gânduri de morală bisericească. Abia la sfârșit dă el drumul condeiului său greoi și stângaci ca să spuie că Ștefan – al cărui chip adevărat îl putem desluși numai foarte neguros din zugrăveli de cărți sfinte, care dau totdeauna oameni frumoși cu ochii mari și plete lungi bălane —, că Ștefan era „om nu mare de stat”, că era „mânios și degeaba vărsa sânge nevinovat”, trimițând din căldura ospetelor de-a dreptul la moarte fără nici o judecată, el, bunul judecător. Încolo, Ureche nu mai mărturisește despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva mai mult de o sută de ani decât că avea acea vitejie măiestrită și îndărătnică pe care o vedem de altminterea și din desfășurarea războaielor lui.

Câți au mai scris povestea trecutului moldovenesc s-au mulțămît să întregească după scriitorii străini, leși și unguri, izvorul bătrân al lui Ureche. Numai Ioan Neculce, înjghebând după alți cincizeci și mai bine de ani o istorie bătrânească a Moldovei, mergând până în zilele sale, culege câte ceva din gura poporului despre cel mai mare dintre vechii domni neatârnați și mai lămurește câte ceva și din partea lui: precum despre darea Bugeacului de către Ștefan în mâna turcilor (ceea ce s-a întâmplat numai în 1538), despre păharul de iasp și arcul cu vârtej ce le-a dat Mănăstirii Putna, unde au stat, în turnul de deasupra porții, până la cazacii prădalnici de sub domnia lui Constantin Cantemir și până la egumenul doritor de petreceri, care, la o benchetuială cu oamenii domnești, a stricat la beție minunea de păhar, „ce era în chipul marmurei albe și a farfuriei”. Tot el se face a ști că regele Cazimir ar fi dat lui Tăutu cândva ținutul pentru care Ștefan se lupta cu polonii.

Dimitrie Cantemir, marele învățat de pe acest timp, nu înțelege și nu iubește pe acela către care trebuiau să se îndrepte cu deosebire ochii unui domn moldovean, ca dânsul, care dorea să înnoiască pentru țara sa trecutul de liniște și de mândrie. Istoricii din Ardeal, care se iviră în a doua jumătate a veacului, nu coborâră niciunul din ei asupra lui mai ales dragostea ce o aveau pentru neamul românesc întreg, pe care voiau să-l înalțe strălucitor, curățit de

rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina prețuirii tuturor. Poeții de pe atunci erau deprinși a scrie, după modeluri franțuzești, mai ales, mici flecării sunătoare și bine gătite, asupra iubirilor ușoare și legăturilor puțin trainice și adevărate dintre oameni. Trecutul nostru a fost mai totdeauna închis acestor cavaleri de iatac, mai lungi în bărbi decât în gânduri, și unul dintre dâșii, Matei Milo, a cutezat – în nepriceperea și ușurința lui – să apropie pe Alexandru-vodă Moruzi, un fanariot cu anul al turcilor, de măreața umbră argintie a lui Ștefan străbunul.

ÎI. PANEGIRICUL LUI ȘTEFAN CEL MARE.

Dar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea duhul sfânt al iubirii pentru trecutul mare se coborî asupra unui călugăr care a fost cel dintâi cântăreț al lui Ștefan cel Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria lui Ștefan, care-și dormea somnul cel veșnic între zidurile ei. Aceste ziduri suferiseră multe, din ani îndepărtați când le înălțase spre nestinsă pomenire voința cucernică a biruitorului. Pe vremea lui chiar, frumoasa clădire arsese odată până la pământ, în 1484, în primăvara anului când sultanul răpi Moldovei – Ștefan va fi căzut în acest pojar nimicitor, care alesese mănăstirea lui printre toate celelalte, o prevestire – Chilia și Cetatea-Albă. Ea se înalță însă peste câțeva vreme tot așa de falnică, și daniile o împodobiră și o îmbogățiră până la moartea întemeietorului, care se odihni în cuprinsul ei. Peste ceva mai mult de un veac, când Moldova era supusă turcilor și rău apărată de domni care se strecurau ca niște umbre trecătoare, hoți din Bârgău, în Ardeal, se năpustiră asupra Putnei, din care luară tot ce se putea lua și încărcă pe caii ce aduseseră cu dâșii: „argintul și sculele mănăstirii toate, carile au fost făcute de cei domni bătrâni”, scrie cu tânguire domnul de atunci, tot un Ștefan, Tomșa al doilea. Venind cu cazacii săi sălbateci în ajutorul lui Vasile Lupu, aruncat din scaun de logofătul său, fiorosul tânăr Timus Hmilnițchi, ginerele domnului Moldovei, se întări în Suceava, și ostașii săi nesățioși se repeziră până la Putna, pe care o stricară cu totul, după ce o despoiaseră: logofătul învingător, Gheorghe-vodă Ștefan, începu din nou lucrul bisericii, pe care n-avu însă mulțămirea de a o vedea isprăvită, căci ea se sfinți abia sub Istrati Dabija, în 1661. Când, la sfârșitul acestui veac, se începu pentru zeci de ani lupta cea mare dintre turci și leși, aceștia din urmă se așezară în mănăstiri, în care ei vedeau numai cetăți de apărare și stăpânire: un român trecut, de dorul domniei, la poloni, Davidel, porunci din Mănăstirea Putnei, care avu să șuiere nespuse de mult pe urma unor astfel de oaspeți necredincioși și lacomi, pentru care și crucea răsăriteană, și mormântul lui Ștefan cel Mare erau deopotrivă un lucru de batjocură. Poate atunci se scormoni mormântul lui Ștefan, care fu găsit mai târziu fără nici o podoabă pe fărâmurile oaselor sale: români și creștini de legea răsăriteană n-ar fi cutezat

desigur să tulbure, fie și pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unui mormânt ca acesta.

Egumeni prea bucuroși de mese mari, ca Misail Chisăliță, cel ce strică la petreceri păharul lăsat de Ștefan cel Mare, scăpându-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatului lăcaș de odinioară. Pe la 1750, turnul de la poartă se pleca spre pământ, străbătut de crăpături adânci, zidul de prin prejur nu mai îndepărta pe nimeni, peste trapezăriile dărâmate și pivnițele umplute cu țărâna părăsirii creșteau copaci vânjoși; biserica n-avea acoperământ, și răni de moarte îi creștau pereții; călugării se risipiseră mai toți, căutând adăposturi mai sigure.

Atunci norocul aduse pe scaunul de mitropolit al Moldovei pe călugărul Iacov din Putna, un om sfânt. El cheltui pentru înnoirea desăvârșită a Putnei toată agonisita vieții sale, și se făcu astfel al treilea ctitor al ei. Când un domn care voia să aibă lângă sine pe fratele său ca mitropolit îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, și fu îngropat, peste mulți ani de zile, aici.

Ajutorul de căpetenie al lui Iacov era un învățat călugăr, cunoscător și de slavonește, Vartolomei Măzăreanu. Îi plăceau deopotrivă cărțile bisericesti și povestirea întâmplărilor viforoase ale domnilor de demult. Mai ales de când Iacov îl trimesese în Rusia ca să aducă de acolo tipărituri pentru mănăstirea amândurora, Vartolomei își cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipărituri ca acestea, cu prescrierea de letopisește și alcătuirea de condici ale hrisoavelor de danie și întărire păstrate prin deosebitele mănăstiri. Astfel ajunse el să stăpânească pe deplin limba înflorită a laudei sfinților și cunoștința unui timp pe care toate îl aminteau în Putna, cu toate dărâmurile și înnoirile.

Pe la 1762, arhimandritul Vartolomei ajunse și egumen al Putnei, în locul lui Pahomie. În Rusia el auzise preoți și călugări meșteri în cuvântare lăudând înaintea mulțimilor smerite, în ziua hramului, viața ctitorilor vrednici de pomenire. Astfel lăudă și el într-o zi de 2 iulie, între 1762 și începerea războiului apropiat dintre ruși, spre care mergea inima lui de călugăr, și turci, în care vedea niște păgâni făcători de rău, pe Ștefan cel Mare.

Cuvântul, de o mare frumusețe, e foarte întins, și se împarte în trei părți, care laudă pe rând vitejia, dreptatea și iubirea de Dumnezeu a lui Ștefan în vorbe ce se înșiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea străbunului. El zugrăvește pe sfântul Moldovei așa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie „cu picioarele de-a pururi pe piatra ajutorului de sus”, ca pe un întemeietor, căci „însuși și până astăzi țara aceasta cu dreptele lui așezări se ține”, ca pe un cinstitor al clerului, care „pleca armele petrahilului”. Înfierând mândria zădarnică a neamurilor mari, suciturile de șarpe ale lingușitorilor oploșiți pe lângă domniile nouă, și alte păcate ale timpului, Vartolomei ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebat atâția care auzeau povestirile poporului

despre Ștefan sau rămâneau gânditori asupra slovei letopisețelor: „Oare ne vom mai învrednici și noi a vă ave”, voi, vremi ca acelea?

Lauda lui Ștefan cel Mare nu se potrivea cu simțirea sfioasă, și cugetarea umilă a unor timpuri îngenuncheate, care cutezau să nădăjduiască mult mai puțin decât atâta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică sau pe lângă biserică, ea nu s-a tipărit, și ea se află numai în două manuscrise – dacă ele nu sunt chiar unul și același – așa încât n-a avut nici o răspândire.

[Notă: Cuvântul, zis obișnuit Panegiricul lui Ștefan cel Mare, s-a tipărit de M. Kogălniceanu, în Archiva românească. Titlul de „Cuvânt de îngropare”, ce se află înaintea acestei ediții, nu e potrivit; el va fi fost adaus de copist, care credea, în simplitatea lui, că aceste cuvinte s-au spus la coborârea chiar în mormânt a lui Ștefan.]

III. ȘTEFAN CEL MARE ȘI ȘCOALA LITERARĂ NOUĂ.

A trecut apoi mai bine de jumătate de veac, și numele lui Ștefan-vodă nu s-a mai pomenit în scrise românești. Bucovina intrase în stăpânirea Austriei, și măsurile de orânduire a mănăstirilor luate de împăratul Iosif hotărâseră că în Mănăstirea Putnei vor locui numai douăzeci și cinci de călugări, români și, de-acuma înainte, firește și ruteni.

La 1812 se întorcea însă în Moldova Gheorghe, fiul protopopului Lazăr Asachi, după ce învățase în Roma multe lucruri și se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveau mulți pe această vreme. Gheorghe Asachi era și un poet, un puternic și mândru poet, care vorbi în versuri de lucruri pe care cititorii le găsiseră până atunci numai în cărțile de istorie și de limbă ale ardelenilor, din care se trăgea neamul mamei lui.

Dar din avântul tinerețelor lui Asachi nu rămase decât hărnicia. El tipări un chip al lui Ștefan cel Mare după acela de la Putna, făcut din nou în zile târzii; el înfățișă într-un tablou pe Ștefan dând în clipa morții sfaturi înțelepte fiului său; el cântă și în românește și în franțuzește – și foarte slab în amândouă limbile – întâlnirea viteazului învins cu mamă-sa, neînvinșă, la Cetatea Neamțului, și atinse în nuvelele sale istorice anumite împrejurări din viața voievodului. Dar nu-l înțelese și nu-l înfățișă niciodată după cuviință.

Tablourile lui Asachi sunt din 1833, poezia despre tăria de suflet a „doamnei Elena” a fost tipărită în 1841 în revista lui Asachi, Spicuitorul, care ieșea în românește și în franțuzește pentru ca să răspândească și în străinătate numele întemeietorului ei. La 1837, Mihai Kogălniceanu, un om de o înaltă și largă înțelegere, tipărea la Berlin o parte din Istoria românilor în franțuzește, care a fost însă cetită și de ai noștri. Peste trei ani, întors în țară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutului moldovenesc, în a sa Archivă românească. După alți trei ani, Kogălniceanu se dovedea un mare cuvântător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană – de unde fu aruncat jos îndată de o

cârmuire care nu putea face altfel – evanghelia cea nouă de credință în neam. „Inima mi se bate când aud rostindu-se numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, și izbânzile de la Racova și de la Călugăreni îmi par mai strălucite decât acele de la Maraton și Salamina, pentru că sunt câștigate de către români... Baia, un sat ca toate satele pentru străini, pentru români are mai mult preț decât Corintul, pentru că în Baia avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [papa], rănit de sabia moldoveană, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre!”

În asemenea cuvinte nu se mai vorbise de zilele vechi ale românilor, și, ținându-se seama de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alături, întru mărirea lui Ștefan, cu laudele bisericesti ale călugărului Vartolomei din Putna. La 1845 începeau să se împartă cele dintâi coli din marea și, pentru acea epocă, măreața culegere a Letopisețelor, din care se alcătuiă, de la un bătrân povestitor la altul, povestea Moldovei luptătoare, chinuite și umilite: Ștefan părea că iese din mormânt, buciurmându-și isprăvile pentru a-și îndemna urmașii, din rândurile cumpănite ale vornicului Ureche, înainte mergătorul martirilor trecutului.

Atunci Moldova văzu ce a fost și fu cuprinsă de rușine și de jale. Pe cât îngăduia cenzura într-o țară stăpânită de domn și de consulul rusesc, mai mare decât dânsul, toți cei ce-și simțeau chemarea de a împărtăși: prin scris frumos gânduri sănătoase și folositoare se închinară înaintea strălucirii moarte a veacurilor voinice: și Alecu Russo, care nu uită pe „voinicii ce dorm la Valea Albă” și nu dorea ca Ștefan să se întoarcă pe pământ, căci s-ar da înapoi de mânie înaintea celor ce nu mai aveau sufletul lui și nu-i mai vorbeau limba lucie ca un ascuțiș de sabie încercată; și Costachi Negruț (Negruzzi), și poetul tinerimii vioaie, încrezătoare și setoase de luptă, Vasile Alecsandri.

Într-un calendar din 1845 – după ce ieșise în parte Letopisețele – Kogălniceanu sau Russo scrie, zugrăvind lupta lui Ștefan la Baia: „Românul îi atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc și chiar neînțeleș. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întreabă-l cine l-a făcut: el îți va răspunde: Ștefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântâna, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezământ ale căruia rămășițe mai trăgănează până astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înțelepte Ștefan-vodă le-a urzit. În sfârșit, acest domn pentru moldoveni rezumă toate isprăvile și instituțiunile făcute în cinci veacuri, de atâția stăpânitori. „

IV. ȘTEFAN CEL MARE ÎN LITERATURA POPORULUI. POMENIREA LUI ÎN TIMPURILE DIN URMĂ.

Poporul era întrebat deci și el despre Ștefan-vodă, după ce vorbiseră despre dânsul însemnările cărturarilor mai apropiați de dânsul. Țăranul din munți și văi, din păduri și de pe malul apelor nu știa nici ziua luptelor, nici anii și nici veacul, căci mai-marii lui cuprind mai multe veacuri, nesfârșit de multe, cu trupul lor de uriaș; el nu știa nici numele boierilor, sfetnicilor, doamnelor și iubitelor care nu luaseră loc lângă dânsul înaintea lumii; el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nici un dușman de celălalt; el nu văzuse nici un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-și însemne niciuna din datinele la începutul cărora stătuse voința lui; nu cetise măcar una din pisaniile ce stăteau în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci și șapte de ani de domnie.

El știa atât, în marea lui nenorocire și în adâncul lui întuneric, până la care ajungea însă, cu mângâiere și fângăduieli, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cândva – dăunăzi, peste trei sute de ani sau cu o mie alții în urmă – un om minunat, un sfânt cum nu mai poate răsări altul: el era izvorul a toată vitejia, el era fântâna tuturor dreptăților, el era marea bunătăților. Pământul Moldovei nu fusese al lui numai atunci când oamenii de demult îl putuse vedea; el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu toți oamenii ce se îngropau pe rând, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiau la dânsul ca la Dumnezeu: „Săracul Ștefan-vodă, unde-i să vadă?!”

Poporul, înaintea căruia stătuseră largi deschise ușile lui îl chemase la dânsul prin povestea lui iubitoare, care născocea înlocuind adevărul de care n-avea nici o știință: Ștefan nu fusese fecior de domn, ci copilărise între băiețașii și băietanii satelor, și se arătau la Borzești, în ținutul Bacăului, unde i se înălța frumoasa biserică, locurile care-i văzuseră jocul de vitejie. Învărtise în mâni ca ale Făt-Frumosului care glumește cu armele grele ale zmeilor un buzdugan ieften, tăiat din trunchiurile străvechi ale codrului. El străbătuse în peșteri ca să ucidă urșii, așa precum alții de vârsta lui prindeau fluturii strălucitori deasupra florilor pajiștei. Meșteșugul luptelor cu oamenii răi îl învățase de la arhangheli trimeși de Dumnezeu ce plânge de suferințele săracilor, și, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, ei se făcuseră a fi doi moșnegi, adică doi moșnegi de la țară, cu căciulele nalte și drepte, cu pletele și barba căzând în valuri de argint, cu ochi care văd adânc în amintirile zilelor moarte, cu vorba cuminte și înceată, venind totdeauna de foarte departe, – așa niște moșnegi cum va fi fost sus pe scaunul de aur în hainele-i de mătase încheiate cu pietre scumpe vodă Alexandru cel Bun.

Când s-a făcut mare și a început luptele lui drepte și bune, nici un colț de țară n-a rămas nesfințit de biruințele lui sau de suferințele cu care le plătea. În scorburile acelea mari de lângă Baia s-a adăpostit el, singur-singurel în codru, pândind pe unguri meniți pieirii. Scările acelea tăiate în stâncă au fost făcute pentru dânsul, care căuta vârful muntelui. Colo, la Voronețul din Bucovina, la

Dobrovățul din Vaslui, a stat el la ușa sihastrului ce se ruga pentru toți oamenii și de la care voia sfatul cel mai bun ca să mântuie țara, ai cărei apărători pieriseră: sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învățătura dorită și i-a arătat prin luminile minunate ce se iveau în paltinii pădurii în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de mulțămită. La Podul-Înalt se arată cetatea lui, fundătura unde s-au grămădit turcii bătuți, beciul lui săpat în pământ; podul de colo se zice al Harapulului pentru că un pașă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, mușcând de durere pământul străin. Lângă Bozienii-Neamțului, pădurea ce a dăinuit până dăunăzi a fost aceea în care s-a odihnit Ștefan după nenorocirea fără umilință de la Războieni. La Cozmin se știe unde s-a risipit codrul asupra dușmanilor, care nu mai sunt leșii, ci turci adevărați, aceia de care Ștefan a scăpat țara. Dincoace au fost vrăjiți tatarii cu fuioare fermecate și nori de fum, și tăiați până la unul. Cazacii au fost nimiciți la Gârla Cazacului. La Ciortărei, de unde era poate boierul său Andreico Ciortorovschi sau Ciortoreanul, a dat Dumnezeu o pâclă de a putut să răpuie Ștefan pe păgâni. Cei șapte munți din Vrancea au fost dăruiți de Ștefan la șapte voinici, pe care mama lor bătrână îi dăduse pentru luptele cele nouă, și numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră „a lui Bucur”. Cutare cruce de la fântâna din același ținut al Putnei mărturisește că acolo și-a dat sufletul, la picioarele stăpânului său, ciobanul care colindase țara întreagă culegând ostași pentru vodă, rămas fără tovarăși. Dincoace Ștefan a învins pe strașnicii căpcăuni, cu care se putea pune numai unul ca dânsul. Aceasta-i, lângă Cotnari, sau în Bucovina, Dumbrava-Roșie, unde leșii au asudat sudoare de sânge sub bice și strămutări arând pentru codrul de stejari cu frunza roșie și răsunetele de geamăt. Oasele acelea înfipite în măruntaiele râpei pe care să se tragă apele inimoase ale Siretului de primăvară sunt oase de dușmani, pe care i-a răpus brațul lui Ștefan. Valea Groazei a văzut spaima turcilor strănși de arma lui răzbunătoare. La Poiana Dealului Mare se văd cetatea și șanțurile prin care au crezut în zădar tatarii că se pot apăra de același ascuțit de sabie. La Sângeri el a vărsat, pe dreptate, acel sânge mult ce se pomenește în numele locului. Din cerdacul de lângă Huși el a pândit în zare, peste Prut, mersul tătărimii pustiului. În stâncile de la Ștefănești, care ar fi întemeiat fără îndoială de dânsul, Ștefan și-a ascuns mama, care se pomenește la Cetatea Neamțului, și domnița, în camere închise cu uși de fier. În Cotnari, ca și în Dobrogea, se povestesc luptele lui cu doamna Catalina, care a pus să se facă fântâni pentru drumeți în marginea drumului mare. Movila aceea din Vaslui, care se zice a lui Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unui biet om nevoiaș care chiuia în auzul lui arând dumineca, pe vremea slujbei, cu boi de împrumut. Toate satele vreau să se tragă din strămoșii dăruiți de Ștefan pentru vitejie. Unde n-a măritat el fete fără avere, unde n-a făcut el biserici și cetăți și fântâni

răcoritoare? În care ținuturi nu se cântă vreo iubire a frumosului vodă Ștefăniță, care coboară pe neștiute inelul său de aur în cofița fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pământ se topește în lumina lui.

Se știe că el a murit și că pe mormântul lui a ars trei zile și trei nopți o lumină pe care n-o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, când neamul lui suferă, strămoșul plânge în mormântul său. Plânge, căci nu se poate mișca, dând la o parte povara grea a marmurii albe. Dar odată și odată el va învinge prin puterea strașnică a durerii sale nemărginite, întâi sabia-i va răsări din groapă, floare de oțel, vestind „războiul cel mare”, care va da dreptate neamului românesc. Apoi însuși va ieși în vederea dușmanilor îngroziți, călare, înarmat, săgetând ucigător din ochii săi strașnici, limpeziți de ceața morții îndelungate. Oastea lui va fi el. Și sângele se va sui până la coamele cailor, și poporul lui Ștefan cel Mare va avea atunci pretutindeni pace și fericire. Iar el se va culca iarăși în mormântul lui de la Putna, dormind acum cu dreptii.

Cărturarii aveau de unde culege fapte și povești pentru a slăvi numele lui Ștefan: Letopisețele li stăteau înaintea, și de pe la 1850 se tipăreau tot mai multe cântece ale poporului, se cercetau tot mai mult spusele lui despre timpurile bătrâne.

Dar ei n-aveau nici puterea de simțire, nici bogăția de închipuire, nici învățătura și nici adevărata dragoste de țară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s-o spunem.

Se vede și din următoarea împrejurare:

În 1856, arhimandritul de la Putna, care și el va fi citit Letopisețele, capătă de la cârmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfârșit lui Ștefan cinstea ce i se cuvenea, pentru a ridica din adâncurile mucedale ale pământului scormonit de tâlhari din alte neamuri rămășițele lui sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rând oasele Mariei, fata a doua a lui Ștefan, ale Mariei, soția lui Petru Rareș, ale lui Bogdan Orbul, ale lui Ștefan cel Tânăr și ale unui mort domnesc necunoscut, se ajunse peste patru zile la mormântul ctitorului, așezat în mijlocul bisericii, la dreapta, în locul de cinste.

O lespede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întâi de săpătorii care se lăsau și ei stăpâniți de evlavie ce cuprindea pe toți cei de față, chiar și pe străini. Mormântul se boltea dedesubt. Opt țărani ridicară lespeda, pe când soborul își înălța cântările, rugându-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de ani aproape: capul păstrat în cea mai mare parte și frânturi de oase între surcelele sicriului și

petecile mantiei; odoarele: cununa, nasturii, inelele, sabia le luaseră hoții. Atâta se păstrează astăzi în mauzoleul ce s-a ridicat pe urmă lui Ștefan.

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părți ale românimii. Se vorbi totuși încă în octombrie de ridicarea unei statui la Iași, dar îndemnătorul, caimacamul de atunci al Moldovei, Toderiță Balș, era un dușman al Unirii, și el vorbea de Ștefan cel Mare pentru a întezi patriotismul moldovenesc al moldovenilor, în paguba patriotismului românesc. Se găsiră mai târziu ziare mai deslușite, care lăudară între toate faptele lui Ștefan luptele lui cu Radu cel Frumos și cei doi Basarabi, din care făcură războaie cu muntenii, ceea ce n-au fost.

Iar literatura tăcu.

Numai când studenții din Viena, membrii „Junimii” de acolo, îndemnară, cu Eminescu și Slavici în frunte, la o sărbătorire a lui Ștefan la Putna, cu prilejul hramului al patru sutele de la întemeierea mănăstirii, numai atunci amintirea eroului stoarse lui Alecsandri două poezii slabe, cu desăvârșire reci, care fură cântate înaintea mormântului acoperit cu panglici tricolore și cu flori din partea românilor din toate părțile. Cu un an înainte, Alecsandri povestise într-un poem lupta de la Dumbrava-Roșie, o lucrare din cele mai bune ale sale, plină de versuri răsunătoare, pe care din nenorocire le tot întrerup altele, mai puțin îngrijite. În ea se vorbește, fără cunoștința adevărului faptelor, de luptele ce s-au putut încheia între „boierii noștri și fruntașii polonilor”. Țăranii sunt uitați cu totul, fiii codrilor care câștigă marea biruință din codru. Poemul s-a vândut pentru ajutorarea răniților din Franța, unde învățase și trăise mulți ani din viața sa cântărețul lui Ștefan cel Mare.

De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimeni n-a iubit mai mult pe Ștefan prin ele.

Ce-a fost mai bun în serbarea de la Putna rămâne discursul, de o mare înălțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gânduri adânci și cumiți, al studentului A. D. Xenopol. Istoricul de mai târziu al românilor a scos din viața lui Ștefan învățături folositoare, ca acelea de a face „unirea prin gând și inimă” înainte de a urmări visuri mari, de a întemeia o cultură adevărat românească și cât se poate de neatârnată, în care să se înfrățescă toți românii, de a nu pripri lucruri mari cari vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelii ce se apropiase fără îngăduire de fața lui când dormea; de a „nu ne înșela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi înșine prin lingușiri și înălțări peste aceia ce suntem în adevăr”. Sfaturi a căror nevoie se simte din nenorocire și astăzi, după aproape patruzeci de ani!

O statuie a lui Ștefan cel Mare s-a înălțat la Iași abia în 1883. O făcuse un meșter străin, și a făcut-o rău, cum nici nu se putea altfel, căci numai cine face parte dintr-un popor îi poate înțelege în adevăr eroii, îi poate iubi și le

poate da viața bronzului, a marmurii, a picturii sau a cântecului. Între cuvântările rostite atunci au fost și de acele care n-au ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrâni decât dânsul la 1871.

Iar în literatura românească a fost o tăcere...

Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvârșit al poporului, al trecutului, minte adâncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gândul serbării din 1871. Dar în Iași înstrăinați, în mijlocul marii serbări oficiale, el s-a lăsat furat de gânduri triste, și, unde era să se înalțe imnul mândru către ceruri, de pe buzele-i îngălbenite zbură duioșia deznădăjduită a unei doine de plângere și răzbunare.

Vor ști poeții, scriitorii de astăzi să dea glas iubirii nemărginite cu care, de patru veacuri, miile de mii ale poporului au încunjurat, și mai departe decât hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte și sfânt al celui mai mare om ce s-a ridicat dintre români? Se vor înfrăți ei înaintea acestui altar, măcar pentru clipa în care se înalță liturghia recunoștinței de marile mulțimi care nu pot nici să vorbească, nici să cânte?

Nu prin silinți răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic se întemeiază învățătura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, și la această muncă locul cărturarilor e în frunte, ca să îndemne și să îndrepte.

SFÂRȘIT